

EKONOMIKAS, VADĪBAS, TIESĪBU IZAICINĀJUMI MŪSDIENĀS UN TO IESPĒJAMIE RISINĀJUMI

Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli,
2023. gada 28. aprīlis, Rīga, Latvija

TODAY'S ECONOMIC, MANAGEMENT, LEGAL CHALLENGES AND THEIR POSSIBLE SOLUTIONS

Proceedings of an International Scientific Conference,
28 April 2023, Riga, Latvia

UDK 06

Ekonomikas, vadības, tiesību izaicinājumi mūsdienās un to iespējamie risinājumi. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2023. gada 28. aprīlis, Rīga: Today`s Economic, Management, Legal Challenges and their Possible Solutions. Proceedings of an International Scientific Conference, 28 April 2023, Riga.– Rīga: College of Law, 2023.– 224 p.

Piedāvājam ieskatu 2023. gada starptautiskajā zinātniskajā konferencē publicējot septiņpadsmit rakstus, kuru autori uzstājās konferencē. Tēmas – ekonomika, vadībizinības, tiesības, politika.

Konferences dalībnieki: akadēmiskā personāla pārstāvji un zinātnieki no mūsu partnerorganizācijām Lietuvā, Ukrainā, Turcijā, kā arī Juridiskās koledžas docētāji, studenti un absolventi.

Literārā redaktore: Anita Rudziša

Vāka dizains, makets: Anita Rudziša

PRIEKŠVārds

Mūsdienu mainīgajā dzīves ritmā vairs nepietiek ar pamata zināšanām nozarē un sākotnējām kompetencēm, tās nepārtraukti ir jāpilnveido gan piedaloties dažāda veida mācībās, profesionālās kompetences pilnveidē, gan iesaistoties zinātniski pētnieciskajā procesā. Juridiskās koledžas akadēmiskajam personālam, vieslektoriem, ārvalstu kolēģiem, arī studējošajiem un absolventiem ir lieliska iespēja sniegt ziņojumus par saviem pētījumiem Juridiskās koledžas organizētajās starptautiskajās konferencēs. Paldies visiem, kuri šo iespēju ir izmantojuši un devuši pienesumu ne tikai akadēmiskajai videi, bet arī savai profesionālajai izaugsmei! Juridiskās koledžas zinātniskās pētniecības mērķis ir sekmēt koledžas konkurētspēju, veicināt zinātnisko un pētniecisko, lietišķo pētījumu darbību.

Gadskārtējās starptautiskās zinātniskās konferences ziņojumi nu ir apkopoti rakstu krājumā. Te ietverti akadēmiskā personāla un ārvalstu kolēģu (vieslektoru) pētījumi, kas cieši saistīti ar studiju saturu un koledžas stratēģiskā mērķa sasniegšanu – sagatavot teorētiski zinošus un praktiski varošus, darba tirgū pieprasītus speciālistus. Tas nebūtu iespējams bez mūsdienīgām profesionālām zināšanām un prasmēm, kuras var nodrošināt tikai zinošs un profesionāls docētājs. Arī studējošie aktīvi iesaistās pētnieciskajā darbībā, izstrādājot gan referātus studiju ietvaros, gan arī kvalifikācijas darbu studiju noslēgumā. Valsts kvalifikācijas darbu aizstāvēšanas komisija, ņemot par pamatu sasniegtos rezultātus, labāko darbu autoriem rekomendē izveidot publikāciju zinātnisko rakstu krājumā. Šoreiz tiek publicēti studentu veiktie pētījumi par nekustamā īpašuma pārvaldīšanas un apsaimniekošanas jautājumiem, grāmatvedības un darba samaksas aktualitātēm, publiskajiem iepirkumiem, kiberhigiēnu.

Ceram, ka pietiekami plašā un daudzveidīgā informācija 2023. gada Juridiskās koledžas starptautiskās konferences zinātnisko rakstu krājumā atbilstoši izvēlētajai tematikai būs saistoša studentiem un interesanta ikvienam lasītājam.

Mg. iur., Mg. oec. Intra Lūce
Juridiskās koledžas direktore
Rīgā, 2023. gada aprīli

PREFACE

Basic knowledge and competencies in a field are not enough in a modern fast-paced world. They must be improved constantly by studying or involving yourself in a scientific research process. The academic personnel, guest lecturers, students, graduates and foreign colleagues of the College of Law have an amazing opportunity to deliver reports of their scientific research in international conferences organized by the College of Law and to publish them in academic literature. A big thanks to everyone who has used this opportunity and given a contribution not only to the academic environment but also to their own professional growth. The aim of the College of Law is to maintain its competitiveness and encourage the scientific and academic research.

The reports of the annual international scientific conference have been gathered in this publication where the research of academic personnel and foreign colleagues have been included. The research is closely tied to the study process and the achievement of the strategic goal of the college – to prepare theoretically knowledgeable and practically capable specialists who are in high demand on the job market. This would not be possible without a modern and professional skillset, which only a knowledgeable and professional lecturer can provide. Students also participate in the scientific process by preparing reports during study courses and finishing their thesis at the end of their studies. The authors of the best theses are offered a chance to publish their work in the academic book. This year's book features research about the administration and management of real estate, main aspects of accounting and salary calculation, public procurements, cyber hygiene.

We really hope that the extensive and diverse information found in the College of Law international conference research papers of 2023 will be useful and valuable to students and interesting to every reader as well.

Mg. iur., Mg. oec. **Intra Lūce**
Director of the College of Law
Riga, April 2023

SATURS

Juridiskās koledžas docētāju un vieslektoru ziņojumi

PhD Iveta Amoliņa

Mūsdienu projektu vadība un tās pamatvērtības
Modern Project Management and its Core Values 9

Mg.sc.psych. Gundars Kungs

Ukrainas kara bēgļi – sociālie un psiholoģiskie riska faktori
Refugees of the Ukrainian War – Social
and Psychological Risk Factors 24

Mg.iur. Imants Lubāns

Tiesību principu loma Latvijas tiesību sistēmā
The Role of Legal Principles in the Latvian Legal System 32

Mg.iur. Kristaps Leonards Limbergs

Kreditoru aizsardzība vienkāršotās likvidācijas procesā
Protection of Creditors in the Simplified Liquidation Process 43

Mg.iur. Aigars Sniedzītis

Civillietas izskatīšanas aktualitātes apelācijas instancē
Current Affairs of Civil Case Consideration at the Appeal Instance 56

Dr. Maryna Toporkova (Ukraine)

National and International Protection Mechanisms
of Human Rights in Conditions of Armed Conflict
Tiesību uz dzīvību starptautiskā aizsardzība Krievijas-Ukrainas karā 69

Dr. Daiva Petrenaite (Lithuania)

Issues of Right to Gender Identity and Transsexuality
Tiesību uz dzimumu identitāti un transseksualitātes jautājumi 76

Dr. Vaida Bartkute-Norkuniene, Dr. Rūta Meiste (Lithuania)

Expression of Leadership Competences
of Managers in Organizations: Methodological Justification
Vadītāju līderības kompetenču izpausme organizācijā:
metodoloģiskais pamatojums 82

Evaldas Norkunas (Lithuania)
 Control and Prevention of Smuggling:
 the Case of Lithuania and Latvia
 Kontrabandas kontrole un novēršana:
 Lietuvas un Latvijas pieredze 98

Ibrahim Demir (Turkey)
 No Punishment without Law
 Nesodīt nelikumīgi 115

Studentu pētījumi

Aleksandra Cimbale
 Energoefektivitātes pasākumi un to īstenošana
 dzīvojamās mājās sabiedrības viedokļa kontekstā
 Energy Efficiency Measures and their Realization in Multi
 Apartment Buildings in the Context of Public Opinion 125

Linda Dārzniece
 Līgums par ārpalpojuma grāmatvedību un tā laušana
 Outsourced Accounting Agreement and its Termination 138

Agnese Gailuma
 Teritorijas sanitārā apkope
 Sanitary Maintenance of the Territory 149

Vjačeslavs Pogojans
 Iespējas un risinājumi kiberhigiēnas apmācības
 programmas pilnveidei uzņēmumā
 Possibilities and Solutions for Improvement
 of Cyber Hygiene Training Programme in the Company 163

Linda Šķēle
 Piedāvājumu vērtēšanas kritērijs publiskajos iepirkumos
 Offer Evaluation Criterion in Public Procurements 179

Karīna Šostaka
 Darba samaksas aprēķināšana būvniecības uzņēmumos
 Wage Calculation in Construction Companies 196

Marija Žolneroviča
 Ieceļošanas atteikumu pie robežas tiesiskie un praktiskie aspekti
 Legal and Practical Aspects of Refusal of Entry at the Border 212

**JURIDISKĀS KOLEDŽAS
DOCĒTĀJU
UN VIESLEKTORU
ZIŅOJUMI**

PhD Iveta Amoliņa
Juridiskā koledža,
Latvija

MŪSDIENU PROJEKTU VADĪBA UN TĀS PAMATVĒRTĪBAS

CONTEMPORARY PROJECT MANAGEMENT AND ITS CORE VALUES

Atslēgvārdi: *projektu vadība, pamatvērtības, projektu vadības ieviešanas metodes.*

Keywords: *project management, core values, project management implementation methods.*

Ievads

Mūsdienās, attīstoties jaunākajām tehnoloģijām, tirgū ienākot jauniem uzņēmumiem, palielinoties globalizācijai, konkurencei, personu ambīcijām, aizvien vairāk parādās arī jaunas iedejas, tiek meklētas šo ideju realizācijas iespējas. Profesionāla un veiksmīga projektu vadība sekmē jaunu ideju attīstību, to ieviešanu gan privātajā sektorā, gan arī valsts pārvaldē un pašvaldībās. Lai projektā izvirzīto mērķi sasniegtu, ir būtiski noteikt pamatvērtības, kuras būtu jāievēro visa procesa gaitā. Projektā iesaistītajām pusēm ir jāizprot, kas ir projekts, tā elementi, kāds process jānoiet, lai sasniegtu vēlamos rezultātus, kādi ir riski, kas ir projekta vadītājs un viņa komanda u.c.

Pamatvērtības projektos var būt dažādas un tās var atšķirties no nozares, kurā projekts tiek ieviests, no projekta mērķa, ieviešanas metodēm. Tomēr ir dažas pamatvērtības, kuras raksta autore gribētu izcelt – attīstība un izaugsme, taisnīgums un objektivitāte, vienlīdzība, iniciatīva un kreativitāte, atbildības uzņemšanās, godīgums, mērenība, centība un solidaritāte.

Mūsdienās, attīstot projektus, neatņemams faktors ir ilgtspējība. Pieaugoša ilgtspējas nozīme ir vēl vairāk palielinājusi projektu īstenošanas organizatorisko sarežģītību un līdz ar to arī projektu vadību.¹ Projektu īstenošanai ir

1 Silvius A. J., Schipper R. P. Sustainability in project management: A literature review and impact analysis// Social Business.– Nr. 4 (2014), pp. 63–96.

vajadzīga daudzu procesu, ieinteresēto pušu darbības koordinācija, ievērojot atšķirīgu praksi un dažādos sagaidāmos rezultātus. Viens no projektu vadības elementiem ir sadarbība, ko bieži arī sauc par partnerattiecībām, kas ieņem būtisku lomu projekta mērķa sasniegšanā, kā arī pamatvērtību uzturēšanā.²

Šobrīd, kad ir nestabila politiskā situācija un tajā pat laikā plaši pieejami dažādi atbalsta veidi (granti, dāvinājumi, kapitāla atlaides u.c.), Latvija atkal sastopas ar jaunu ekonomiskās attīstības izaicinājumu. Līdz ar ko projekti ir viens no instrumentiem, ko var izmantot, lai ieviestu savas idejas vai arī uzlabotu savas zināšanas, kapacitāti, dzīves apstākļus u.c. Plaši pieejamais Eiropas Savienības Atveseļošanas fonda atbalsts ir lieliska iespēja uzlabot uzņēmumiem savu konkurētspēju tirgū, sasniegt klimata uzlabošanas mērķus, mazināt nevienlīdzību, attīstīt digitālo transformāciju un veicināt tautsaimniecības attīstību kopumā.

Projektu vadības mērķis un ieviešanas metodes

Projekts pēc savas būtības ir kādas secīgi izplānotas un īstenotas darbības rezultāts, kurš ierobežots noteiktā laika posmā, ar ierobežotiem resursiem un konkrētu mērķi. Šie mērķi var būt dažādi: veicināt jaunu konkurētspējīgu uzņēmumu veidošanos, jaunu produktu vai pakalpojumu attīstību, zināšanu un kapacitātes paaugstināšana noteiktai mērķa grupai, nekustamā īpašuma būvniecība vai atjaunošana, valsts teritoriju un to resursu izpēte ilgtspējīgai izmantošanai un aizsardzībai, materiālu izpēte un jaunu sastāvu izveide enerģiju taupošiem gaismas avotiem, mācību programmu izstrāde, konferences organizēšana, jaunu informācijas tehnoloģiju attīstība u.c.

Lai projekts būtu dzīvotspējīgs, tā mērķis un sasniegtais rezultāts tiktu izmantots ilgākā laika periodā, tiek likts uzsvars uz ilgtspējību. Ilgtspējīga projektu vadība ir projektu īstenošanas un atbalsta procesu plānošana, uzraudzība un kontrole, ņemot vērā vides, ekonomiskos un sociālos aspektus projekta resursu, procesu, rezultātu un seku aprites ciklā, kuru mērķis ir gūt labumu ieinteresētajām personām un kurus veic pārredzamā, taisnīgā un ētiskā veidā, kas ietver ieinteresēto personu aktīvu līdzdalību. Šī definīcija paredz holistiskāku pieeju projektiem, kuros vairākas ieinteresētās personas gan iesaistās projektu vadības darbībās,³ gan gūst labumu no projektu

2 Larsson J., Larsson L. Integration, Application and Importance of Collaboration in Sustainable Project Management// Sustainability.– Vol. 12(2), Nr. 585 (2020).– <https://doi.org/10.3390/su12020585>.

3 Eskerod P., Huemann M. Sustainable development and project stakeholder management: What standards say// International Journal of Managing Projects in Business.– Vol. 6 (2013), pp. 36–50.

īstenošanas sociālajā un vides, kā arī naudas izteiksmē.⁴ Termins *holistic approach* jeb holistiskā pieeja radies no grieķu vārda “holos”, kas nozīmē “viss” vai “pilnīgs”. Holistiskā pieeja ir visaptveroša pieeja, kas apskata jau-tājumu no visām pusēm. Tā uzsver loģiskā, garīgā un fiziskā vienotību, un apgalvo, ka visas sistēmas (fizikālā, bioloģiskā, ķīmiskā, sociālā, ekonomiskā, garīgā, sajūtu un rīcības, arī ģeogrāfiskā) jāuztver kā vienots veselums, nevis kā atsevišķas kaut kā daļas.⁵

Mūsdienīga projektu vadība nozīmē, ka procesu vadībā ievēro resursu ierobežojumu, izmantojot sistēmisku pieeju, lai efektīvi pārvaldītu visas ar projektu saistītās aktivitātes, kas nozīmē vadību ar visu plānošanas, organizēšanas, vadīšanas, koordinēšanas procesu, kontrolējot un novērtējot no projekta idejas līdz tā noslēgumam, lai sasniegtu projekta mērķi. Šobrīd projektu vadība vairs nav šaura vadība, kas vērsta uz atsevišķu projektu pilnveidošanu, bet gan projektu portfeļa vadība.⁶

Projekta vadības process ietver idejas ģenerēšanas, plānošanas, ieviešanas, kontroles un projekta noslēguma fāzi. Ir dažādas metodes, kā vadīt projektus, sākot ar klasiskajām *ūdenskrituma (waterfall)* metodēm līdz pat jaunākajam domāšanas veidam (*agile*). Tradicionālajos jeb tā saucamajos *ūdenskrituma* projektos jau projekta sākumā tiek noteikti konkrēti kritēriji, procesi un rezultāti, un visā projekta gaitā pie šīm prasībām arī pieturas. Plaši izplatīta ir tikla plānošanas un vadības metode, ko izmanto dažādās tautsaimniecības darbības nozarēs: jūras kuģu projektēšanā, sagatavošanā un remontā, sarežģītu rūpniecisko kompleksu būvniecībā, informācijas plūsmu analizē u.c. Tikla metodes pamatā ir tikla modeļa (tikla diagrammas) konstruēšana, kas ir grafisks operāciju kopas attēlojums, kuru realizācija noved pie izvirzītā mērķa sasniegšanas.⁷ Tikla plānošanas metodika tiek īstenota pieņemot lēmumus par vajadzību un resursu novērtējumu, īstermiņa, vidējā un ilgtermiņa procesu plānošanu, informācijas tehnoloģiju resursu plānošanu, procesa ieviešanu un sasniegtā rezultāta uzturēšanu.

4 Larsson J., Larsson L. Integration, Application and Importance of Collaboration in Sustainable Project Management// Sustainability.– Vol. 12(2), Nr. 585 (2020).– <https://doi.org/10.3390/su12020585>.

5 Holistiskā pieeja kā vienots veselums.– <https://wellzone.lv/blogs/holistiska-pieeja-ka-vienots-veselums/>.– (Resurss apskatīts 16.01.2023.).

6 Yu S., Liu L., Fu M. The Application Research on Knowledge Management of Project Manager// International Conference on Information Management Innovation Management and Industrial Engineering, 2009, pp. 340–343.

7 Tikla plānošanas un vadības metode.– <https://amikamoda.ru/lv/metody-setevogo-planirovaniya-i-upravleniya-setevoe-planirovanie-i.html>.– (Resurss apskatīts 16.01.2023.).

Ja projekts tiek īstenots ar mērķi – paaugstināt produkta vai pakalpojuma vērtību, diferenciaciju, jaunas tirgus nišas atrašanu, tādējādi atšķiroties no konkurentiem, tiek izmantota zilā okeāna stratēģija, kuras autori ir V. Čans Kims un R. Mauborgne, INSEAD Biznesa skolas profesori. Zilā okeāna stratēģijā ir minēti vairāki principi, kas jāievēro:

- Formulēšanas principi: tirgus robežu pārbūve; koncentrēšanās uz kopainu, nevis skaitļiem; tiekšanās ārpus esošā pieprasījuma; pareizā stratēģiskā secība.
- Īstenošanas principi: galveno organizatorisko ierobežojumu pārvarēšana; izpildes ieviešana stratēģijā.⁸

Zilā okeāna stratēģijas izmantošana un ar to saistīto procedūru ieviešana nodrošinās maksimālu pievienotu vērtību. Stratēģija rosina noteikt 4 soļus savai idejai/projektam:

1. Kuri no faktoriem, ko industrija uzskata par pašsaprotamiem, ir jānovērš?
2. Kuri faktori ir jāpazemina krietni zem industrijas standarta?
3. Kuri faktori ir jāpaaugstina krietni virs industrijas standarta?
4. Kādi faktori, kurus industrija nekad nav piedāvājusi, ir jāizveido?⁹

Projektu īstenošanā zilā okeāna stratēģijas izmantošana varētu būt ideāla izvēle visiem uzņēmumiem jaunā tirgū. Taču tam ir vairāki izaicinājumi un riski. Jaunas idejas ieviešana, lai izveidotu kādu produktu vai pakalpojumu, var būt sarežģīta, jo nav zināmi visi līdzekļi vai stratēģija, lai veiksmīgi sasniegtu plānoto rezultātu. Piemēram, pārāk agra ienākšana tirgū, jauna produkta ieviešana, pareiza stratēģija un virzība pareizajā virzienā var būt riskanta. To uzņēmumu skaits, kas nav izmantojuši zilo okeānu stratēģiju, ir lielāks nekā to, kuriem izdevās.

Mūsdienu pasaulē, it sevišķi informācijas tehnoloģiju (turpmāk – IT) jomā, prasības var mainīties ļoti strauji dažādu ārēju faktoru dēļ, tad tradicionālā pieeja (*waterfall*) projektu vadībā un produktu izstrādē IT sfērā kļūst neefektīva. *Agile* ir domāšanas veids. Tas ir balstīts uz vērtībām un principiem, kurus definē *agile* manifests. Šis vērtības un principi sniedz norādījumus par to, kā radīt, kā reaģēt uz izmaiņām un kā tikt galā ar nenoteiktību. Ja tieši tulkojam šo vārdu *agile*, tad tas nozīmē “veikls, mainīgs”. Šis pieejas manifests paredz četras pamatvērtības:

1. indivīdi un to savstarpējā mijiedarbība darbā ar procesu un rīkiem;
2. programmatūras lietošana, izmantojot visaptverošu dokumentāciju;

8 Čans Kims V., Mauborgne R. Zilā okeāna stratēģija.– Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2008.– 35. lpp.

9 Turpat, 43. lpp.

3. sadarbība ar projekta pasūtītāju visā projekta izstrādes laikā;
4. ātra reaģēšana uz izmaiņām.¹⁰

Piemēram, lielas korporācijas, kuras vēlas mainīties un kļūt *agile* (veikls, mainīgs), lai paņemtu to enerģiju, kas ir jaunuzņēmumiem, nojauc barjeras, lai cilvēki varētu iziet reālajā pasaulē, uzdod jautājumus un pārbauda idejas ļoti agrīnā stadijā. Nav jēgas pusgadu pavadīt birojā, izstrādājot jaunus noteikumus, un tad palaist tos, lai pārlicinātos, cik nederīgi tie ir. Tie darbojas komandās, nevis katrs savā kambarītī. Iznes idejas ārā, testē, spēlējies ar tām! Viss iepriekš minētais ļoti palīdz tās attīstīt.¹¹

Saskaņā ar dažu pētījumu rezultātiem, lai projekts tiktu sekmīgi īstenots, vairākos rakstos autori ir uzsvēruši, cik svarīga ir projekta tehnika, izvēlētās metodes. Viens no pētījumos izdarītajiem novērojumiem ir tas, ka projekta vadības posmā vienmēr valda domstarpības par projekta virzību, mērķa sasniegšanas darbībām. Jo efektīvāk tiek izmantotas projektu pārvaldības stratēģijas, jo lielāka būs projekta panākumu iespējamība.¹²

Veiksmīga projekta virzība ir atkarīga gan no atbilstoši izvēlētās vadības metodes, gan no projektā iesaistīto pušu kompetences, motivācijas, projekta komandas, ieinteresēto pušu savstarpējas sadarbības, precīzi noteiktiem mērķiem un no tā izrietošām pamatotām aktivitātēm, kā arī no pamatvērtībām, kuras tiek ievērotas visā projektu vadības procedūrā.

Projektu vadības pamatvērtības

Projektu vadības norises gaitā, kā arī noslēgumā, ir svarīgi izvērtēt veiksmes un neveiksmes faktoros, kas ietekmējuši projekta virzību. Nepieciešams izpētīt cik precīzi komanda ir izpratusi projekta iniciatora, pasūtītāja vēlmi, sasniedzamo rezultātu, cik daudz uzmanības pievērsts pasūtītāja iesaistīšanā brīžos, kad jāveic kādas izmaiņas vai tiek konstatētas novirzes no mērķa, cik detalizēti tiek izvērtēti riski un definētas preventīvās darbības risku samazināšanai, kāda stratēģija, vadības pieeja tiek izvēlēta, lai varētu precīzi vadīt un koordinēt visu procesu.

Viena no lietām, kam jāpievērš uzmanība, ir pamatvērtības, kuras tiek ņemtas vērā projekta īstenošanas procesā. Izpratne par pamatvērtībām

10 Cohen D., Lindvall M., Costa P. Agile Software Development A DACS State-of-the-Art Report.– New York : Data and Analysis Center for Software, 2003.– pp. 13441–4909.

11 Gaile A., Pavlova M. Efektīva vadītāja rokasgrāmata.– Rīga: Valsts kanceleja, 2017.– 169. lpp.

12 Shamim M. I. Exploring the Success Factors of Project Management// American Journal of Economics and Business Management.– Vol. 5 (2022), pp. 64–72.

sākas jau ar to brīdi, kad definējam projekta mērķi un veicamās aktivitātes. Nosakot pamatvērtības jāprot atbildēt uz jautājumu: “Kāpēc tieši šīs vērtības ir svarīgas, kādēļ tieši tām tiek dota priekšroka?”

Raksta autore apskatīs 10 pamatvērtības, kuras var noteikt projektu vadībā:

1. Attīstība un izaugsme.
2. Taisnīgums un objektivitāte.
3. Vienlīdzība.
4. Iniciatīva.
5. Kreativitāte.
6. Atbildības uzņemšanās.
7. Godīgums.
8. Mērenība.
9. Centība.
10. Solidaritāte.

Lai attīstība un izaugsme tiktu noteikta kā pamatvērtība, ir būtiski kā tiek pieņemti lēmumi. Te jāņem vērā, kādas ir izaugsmes iespējas, vērts ieskatīties, ko paredz Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģija 2030. gadam. Projekta pamatā vienmēr būs kādas problēmas risināšana vai vajadzību apmierināšana, un lai šie risinājumi būtu atbilstoši mūsdienu prasībām, ir jāievēro jaunākās iespējas un jāievieš praksē. Attīstība ilgtermiņā atkarīga no darba ražīguma pieauguma, no investīciju līmeņa fiziskajā kapitālā, cilvēkkapitālā un pētniecībā. Kā būtiskākie izaugsmes resursi tiek minēti nemateriālie jeb neredzamie aktīvi, t.i., zināšanas, pieredze, kompetence, veikspēja. Izaugsme – tā ir pilnveidošanās. Projektu ieviešanas laikā tiek virzītas idejas, kuras ir vērstas uz uzņēmumu, personu, valsts attīstību. Tas ir process, kura gaitā tiek panākta kādas idejas īstenošana, pakāpeniski, pārejot no vienas stadijas uz otru, progresīvāku un nobriedušāko posmu.

Taisnīguma izpratne ir cieši saistīta ar konkrētā sabiedrībā pastāvošiem vērtību priekšrakstiem. Dažādās kultūrās tie var atšķirties. Arī katram cilvēkam piemīt sava izpratne par taisnīgumu jeb taisnīguma mērs. Tāpēc ir svarīgi stiprināt taisnīgumu kā ētisku vērtību. Par taisnīgumu var runāt kā par rakstura īpašību kopumu un domāšanas veidu, kas veidojas dažādu faktoru ietekmē: ģimenē, skolā, plašākā sabiedrībā, arī valsts un indivīda savstarpējās attiecībās.¹³ Objektivitātei būtiska nozīme ir jau sākotnēji izvērtējot projektu pieteikumus. Pie projektu vērtēšanas tiek piesaistīti eksperti, kuriem ir jāievēro taisnīguma un objektivitātes princips. Ekspertiem, lai viņi apliecinātu savu kompetenci un objektivitāti, vērtējot projektus, dod

---

13 Krūmiņa V. Taisnīgums// Jurista Vārds.– Nr. 7 (15.02.2022.), 78.–79. lpp.

parakstīt objektivitātes un konfidencialitātes apliecinājumu, kurā eksperti apliecina savu objektivitāti konkrēto projektu iesniegumu vērtēšanā, kā arī apliecina neizpaust informāciju trešajām personām.

Vienlīdzība tiesību sistēmā darbojas kā vispārējs princips. Taču modernas demokrātiskas valsts un sabiedrības iekārtas ietvaros, kuras pamatā ir tai raksturīgās vērtības, tas darbojas neatkarīgi no tā, vai tas ir vai nav ietverts pozitīvā tiesību normā. Vienlīdzības princips pēc savas struktūras nevar tikt piemērots patstāvīgi, bet gan tikai kopā ar kādu citu tiesību normu, respektīvi, tam nepieciešams, ka jau eksistē kāda cita norma.¹⁴ Vienlīdzība un taisnīgums ir viena no pašām fundamentālākajām cilvēktiesībām. Tās izriet tieši no vispārējā taisnīguma principa. Vienlīdzība ir centrālā taisnīguma sastāvdaļa. Tādēļ dažkārt starp abiem principiem netiek pietiekami skaidri izšķirts, daļēji šie abi jēdzieni pat tiek lietoti kā sinonīmi. Tomēr taisnīgums modernā izpratnē satur vairāk elementu nekā tikai vienlīdzību. Tas satur, piemēram, tiesības uz cieņu un respektu, arī citus elementus, kas noteiktās situācijās var pat ierobežot tiesības uz vienlīdzību. Tas nozīmē, ka noteiktās situācijās vienlīdzības princips un citi taisnīguma elementi var nonākt konfliktā vai konkurēt savā starpā. Tiesību sistēmai šis potenciālais konflikts ir jāatrisina. Tādēļ vienlīdzību nedrīkst jaukt ar taisnīgumu.¹⁵ Eiropas Savienības Struktūrfondu projektos ir obligāta prasība – ievērot horizontālo principu. Visām Eiropas Savienības dalībvalstīm ir noteiktas kopīgas vērtības, t.sk. ievērot vienlīdzību un tiesiskumu. Horizontālā principa mērķis ir novērst nevienlīdzību starp sievietēm un vīriešiem jebkurā jomā, veicināt iekļaušanu un nediskrimināciju rases vai etniskās izcelsmes, reliģijas vai pārliecības, invaliditātes, vecuma vai seksuālās orientācijas dēļ. Vienlīdzības princips nozīmē, ka vienādos faktiskajos un tiesiskajos apstākļos izturēšanās ir jābūt vienādei, savukārt atšķirīgos apstākļos izturēšanās ir jābūt atšķirīgai.¹⁶ Lai izvērtētu situācijas atbilstību vienlīdzības principam, nepieciešams noskaidrot:

1. vai un kuras personas (personu grupas) atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos;

14 Levits E. Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas// Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības.– Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2016.– 74. lpp.

15 Turpat, 75. lpp.

16 Horizontālais princips “Vienlīdzība, iekļaušana, nediskriminācija un pamattiesību ievērošana”: Vadlīnijas īstenošanai un uzraudzībai (2021–2027)// Labklājības ministrijas Sociālās politikas plānošanas un attīstības departaments.– 1/VL_ESF (22.03.2022.).

2. vai attiecīgā situācija paredz vienādu vai atšķirīgu attieksmi pret šīm personām;
3. vai šādai attieksmei ir objektīvs un saprātīgs pamats (proti, vai tai ir leģitīms mērķis un vai ir ievērots samērīguma princips).¹⁷

Samērīgums vienlīdzības principa kontekstā nozīmē, ka labumam, ko sabiedrība iegūst ar atšķirīgo attieksmi pret salīdzināmām situācijām, ir jābūt lielākam nekā zaudējumam, ko cieš tās personas, kuras atrodas nelabvēlīgākajā no abām situācijām.¹⁸ Tā, piemēram, rakstot projekta pieteikumus, ir jāpadomā par cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, lai arī viņi varētu izmantot jauno produktu vai pakalpojumu, respektīvi par iespēju vienlīdzību vai par to, lai būtu vienlīdzīgas iespējas starp dzimumiem. Jāpārdomā projektā plānotās aktivitātes un sasniedzamie rezultāti, lai visu potenciāli atbalstāmo projektu rezultātiem būtu tieša pozitīva ietekme attiecībā uz vienlīdzības principu. Piemēram, projekta mērķis tiek vērst uz mērķa grupu iekļaušanu, veicinot vienlīdzīgu attieksmi un iespējas sievietēm un vīriešiem (dalību darba tirgū, nodarbinātības noteikumi, karjeras attīstība).

Būtisks projektu vadībā ir iniciatīvas princips. Projekti ir saistīti ar jaunām idejām, aktivitātēm, radošumu, dažādu situāciju risinājumiem. Tādēļ svarīgi, lai projektu vadītājs un viņa komanda savlaicīgi izrādītu iniciatīvu attiecībā uz projekta plānošanu, neparedzētu situāciju atrisināšanu, risku identificēšanu un to samazināšanu.

Kreativitāte ir cilvēku spēja radoši domāt, attīstīt oriģinālas, jaunas idejas, inovatīvu risinājumu meklēšana, realizējot tos dzīvē, t.sk. projektos. Zinātnieki uzskata, ka radošums jeb kreativitāte tiek veicināta ar mērķi – attīstīt jaunas idejas, un to dara cilvēki, kuri ir gatavi veltīt laiku, lai domātu citādi, ar jaunu pieeju. Ar lielāku kreativitāti raksturojas tās personības, kuras vairāk velta laiku tieši plašākai domāšanai, plānošanai, meklējot risinājumus dažādās situācijās, ar novatoriskām pieejām. Tas pamatojams ar uzskatu, ka labāk sākumā veltīt vairāk laika domāšanai, ideju ģenerēšanai, problēmas efektīvākai izpētei,¹⁹ cēloņu noskaidrošanai un tad kā rezultāts var būt šīs jaunās, kreatīvās idejas un risinājumi. Kā norāda jaunu uzņēmumu-

17 Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 2. februāra spriedums lietā Nr. 2009-46-01.

18 Horizontālais princips “Vienlīdzība, iekļaušana, nediskriminācija un pamattiesību ievērošana”: Vadlīnijas īstenošanai un uzraudzībai (2021–2027)// Labklājības ministrijas Sociālās politikas plānošanas un attīstības departaments.– 1/VL_ESF (22.03.2022.).

19 Sternberg R. J. The Nature of Creativity// Creativity Research Journal.– Vol. 18, Nr. 1 (2006), pp. 87–98.

mu dibinātāji, vajadzīga telpa, kur var spēlēties. Kur ir atļautas gan veiksmes, gan neveiksmes, kur var eksperimentēt. Jābūt kaut kādai teritorijai, kurā oficiāli ir atļauts haoss. Ir tāda pētījumu metodoloģija: tu dari, izpēti, izproti, pieņem vairākus lēmumus un tad redzi, kuri no tiem ir pareizi. Jābūt domāšanas veidam, kas ļauj eksperimentēt, radošai pieejai.²⁰ Kreativitāte projektu vadībā palīdz rast jaunus risinājumus un metodes, lai sasniegtu izvirzītos mērķus un rezultātus. Lai to sasniegtu ir jāseko līdzī pasaulē notiekošajām pārmaiņām, aktualitātēm, tendencēm, izaicinājumiem. Kreativitāte un jaunrade labi saskan ar mūsdienīgumu un modernizāciju, kas ir nozīmīgas mūsdienu koncepcijas.²¹

Atbildības uzņemšanās projektos ir saistīta ar pienākuma apziņas līmeni veikt savas funkcijas ar augstu atbildību, ievērojot visas prasības (gan normatīvo aktu regulējums, gan uzstādītie standarti, rādītāji, produkta vai pakalpojuma izstrādei), kā arī spēja pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību par to izpildi. Lai pieņemtu labu lēmumu, ir vajadzīga empātija – lai izprastu un novērtētu situāciju, lai to sajustu. Māksla pieņemt lēmumus nozīmē nedaudz savaldīt emocijas un ļaut arī racionālajam prātam darboties. Ir ļoti svarīgi darīt to, kas padara dzīvi labāku, kas pozitīvi ietekmē apkārt esošo. Spēja pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību iet roku rokā. Lēmumu pieņemšana ir izvēle starp vairākām iespējamām alternatīvām un rīcība, uzņemoties atbildību par rezultātiem, kas tiks sasniegti. Laikā, kad nav iespējams apkopot visu nepieciešamo informāciju un kad lēmumi jāpieņem nekavējoties, tas kļūst par izaicinājumu.²² Projektu vadībā atbildību par veiktajām aktivitātēm uzņemas, pirmkārt, nevis projekta ieviešanas institūcijas valde, bet gan tieši projekta vadītājs. Šiem cilvēkiem ir augsta autonomijas pakāpe attiecībā uz to, kā attīstīt un vadīt projektu pēc tam, kad ir noskaidroti un apstiprināti mērķi. Sekas tam visam ir tādas, ka atbildība par projektu ir skaidrāka, jo ir vieglāk identificēt tās personas, kuras uzņemas veikt katru no projekta soļiem. Tādējādi tiek piešķirtas arī lielākas pilnvaras, jo darbinieki, vadība vai brīvprātīgie daudz labāk apzinās atbildību un arī to rīcībā esošo varu.²³

20 Gaile A., Pavlova M. Efektīva vadītāja rokasgrāmata.– Rīga: Valsts kanceleja, 2017.– 169. lpp.

21 Abrignani B., Gomes R., Vilders D. Projektu vadība. MM Nr. 3.– Rīga: Latvijas Jaunatnes padome, 2006.– 41. lpp.

22 Gaile A., Pavlova M. Efektīva vadītāja rokasgrāmata.– Rīga: Valsts kanceleja, 2017.– 169. lpp.

23 Abrignani B., Gomes R., Vilders D. Projektu vadība. MM Nr. 3.– Rīga: Latvijas Jaunatnes padome, 2006.– 13. lpp.

Godīgums ir cilvēkam raksturīga vērtība vai kvalitāte, kam ir cieša saikne ar patiesības un taisnīguma principiem un morālo integritāti. Godīgs cilvēks ir tas, kurš vienmēr cenšas nostādīt patiesību savu domu, izteicienu un rīcības priekšā. Tādējādi šai kvalitātei ir ne tikai sakars ar indivīda attiecībām ar citu vai citiem, vai ar pasauli, bet var arī teikt, ka cilvēks ir godīgs pret sevi, kad viņam ir ievērojama pašapziņa, un tas atbilst tam, ko viņš domā. Godīguma pretstats ir negodīgums – prakse, ko mūsdienu sabiedrībā parasti noraida, jo tā ir saistīta ar liekulību, korupciju, noziedzību un neētisku rīcību.²⁴ Projektu vadības kontekstā ir būtiski meklēt godīgu pieeju šajā procesā, jau sākot ar idejas ģenerēšanu un beidzot ar projekta noslēgumu un atskaišu gatavošanu par sasniegto rezultātu. Katra iestāde, kas projektu atbalsta, t.i., finansētāji vēlas saņemt atskaiti. Ir tikai godīgi informēt par to, kā nauda tika izlietota, kas rezultātā tika panākts utt. īstenojot projektus. Ir iestādes, kuras sniedz pārskatu veidlapas – vairāk vai mazāk sarežģītas. Citas, savukārt, iesniegs tikai jautājumu sarakstu, uz kuriem jāsniedz atbildes. Tādēļ būtiski ir izpētīt vadlīnijas, kas izdotas saistībā ar konkrēto finansētāju vai atbalsta programmu. Projekta īstenošanas procesam jābūt pārredzamam, caurspīdīgam, kontrolējamam jebkurā tā posmā. Te vairs nav jautājums par to, kurš un cik saņēma naudu vai subsīdijas, grantu, bet – kas par šiem līdzekļiem tika izdarīts, iegādāts, kāds rezultāts sasniegts. Caurspīdīgums kalpo arī kā garants godīgumam un godprātībai, kas, savukārt, ir svarīgas vērtības jebkurai institūcijai.²⁵

Mērenība ir rīcības un uzskatu līdzsvarotība, spēja nošķirt saprātīgas vēlmes no nesaprātīgām un atteikties no nevajadzīgā, atturēšanās no tā, kas traucē personas attīstību.²⁶ Mērenības principa ievērošana projektu vadībā ir atkarīga no projektā iesaistījām pusēm, no šo personu cilvēciskajām īpašībām, no viņu rīcības. Projekta gaitā ir noteiktas konkrētas aktivitātes, kā arī finanšu līdzekļi, ar kuriem tiek sasniegti plānotie rezultāti. Līdz ar to aktivitātes jāveic tā, lai maksimāli izvairītos no kaitējuma, finanšu korekcijām, problēmām. Principā tas ir tikums, kas dod iespēju personai kontrolēt savas kaislības, vēlmes. Līdz ar to, lai projekta gaitā ievērotu mērenības principu, projektā iesaistītajām pusēm ir nepieciešama pilnīga izpratne, gudrība un loģiska pieeja.

24 Jonikāns V. Godīgums// Jurista Vārds.– Nr. 7 (15.02.2022.), 80.–81. lpp.

25 Abrignani B., Gomes R., Vilders D. Projektu vadība. MM Nr. 3.– Rīga: Latvijas Jaunatnes padome, 2006.– 23. lpp.

26 Skola 2030. Vērtības un tikumi.– <https://www.skola2030.lv/lv/macibu-saturs/merki-skolenam/vertibas-un-tikumi>.– (Resurss apskatīts 23.01.2023.).

Centība kā pamatvērtība nozīmē to, ka projekta vadītājs un komanda neatlaidīgi, rūpīgi izpilda visas plānotās aktivitātes. Tas nenozīmē, ka būtu jāsasniedz kas vairāk kā plānots, kādas jaunas darbības vai papildus rezultātus. Centībā drīzāk paredz to, ka tiks darīts maksimāli, lai izvairītos no konfliktiem, sasniegtu plānoto kvalitāti, iekļautos laikā un paredzētajā finansējumā. Solidaritāte ir savstarpējs atbalsts un rīcības saskaņotība, rūpes par savu, citu un kopīgu labumu, demokrātisks dialogs ar citiem.²⁷ Projektu vadībā to varētu arī nosaukt par saliedētas sabiedrības, komandas pamatu. Solidaritāti vajadzētu izcelt īpaši, jo tikai ar sadarbību un saskaņotām darbībām, var panākt plānoto rezultātu un izvairīties no kļūdām, t.sk. finanšu korekcijām.

Ekspertu viedokļi par projektu vadības procesu un pamatvērtībām

Lai noskaidrotu projektu vadības būtiskākās pamatvērtības un to nozīmi projektu gaitā, raksta izstrādes laikā tika veiktas intervijas. Tika intervēti A/S "Attīstības finanšu institūcija Altum" eksperti un projektu vadītājs.

1. jautājums: *"Kādas Jūsaprāt ir būtiskākās atšķirības, īstenojot projektus ar Eiropas Savienības līdzfinansējuma atbalstu un bez Eiropas Savienības atbalsta, izmantojot pašu finansējumu?"*

Eksperti, atbildot uz šo jautājumu, ir vienprātīgi norādījuši, ka projektos, kur tiek apgūts Eiropas Savienības finansējums, ir strikti noteikumi attiecībā uz projekta sasniedzamajiem pamatkritērijiem, nepieciešamo dokumentu kopas atbilstoši likumdošanai un ir ierobežoti realizācijas laiki, kas izriet tieši no konkrētā programmu nosacījumiem. Uzsākot projekta īstenošanu, tiek parakstīti līgumi, līdz ar to ir jāņem vērā, kāds ir atbalsta mērķis, attiecināmās izmaksas, ko nozīmē dubultā finansēšana, kādi būs izmaksu pamatojošie dokumenti, kas ir mērķa grupa, atbalsta pasākumi, mērķa grupas iesaiste projektā.

Ja projekts tiek īstenots bez Eiropas Savienības atbalsta, tad īstenotājiem ir mazāka birokrātija, daudz lielāka elastība projekta izmaiņām, t.sk. uz realizācijas termiņu, tā pagarinājumu. Kā viena no iespējamām atšķirībām var būt arī projekta īstenošanas laiks no idejas līdz realizācijai, termiņš varētu būt īsāks, ieviešot projektus bez Eiropas Savienības atbalsta. Pamatojums tam ir faktori, ka nav nepieciešams iziet garo vērtēšanas procesu, starprezultātu auditu utt. Pastāv arī uzskats, ka reizēm projekta izmaksas ir mazākas, jo netiek veikti dažādi procesi, kā piemēram, tehniski ekonomis-

27 Vērtības Tavas un manas.– <https://www.ikvd.gov.lv>.– (Resurss apskatīts 17.02.2023.).

kais pamatojums, dažādi citi pētnieciski darbi u.c. Šajos projektos vairāk koncentrējas uz būtiskāko, uz kvalitāti, jo nav risks, ka var neiekļauties termiņos, plānotajās izmaksās, nonākt pretrunā ar iepirkuma nosacījumiem, nolikumu, līguma punktiem utt., kā rezultātā tiek piemērotas finanšu korekcijas, tādējādi radot zaudējumus projekta pasūtītājiem.

2. jautājums: *"Vai projektu īstenošana un to vadība veicina personas, kura iesaistīta projektu vadībā, attīstību, kapacitāti un profesionālo izaugsmi?"*

Ekspertu atbildes norāda, ka projektu vadība ir viens no izglītības līmeņa, kapacitātes un profesionālās izaugsmes instrumentiem. Projektā iesaistīto personu attīstība tiek panākta gan ar savstarpējo sadarbību starp personām, gan pieredzes apmaiņu, gan nepieciešamības gadījumā tiek nodrošinātas papildus apmācības. Piemēram, būvniecības projektos, ņemot vērā to, ka komandā ir būvinženieri un juristi, kas specializējas iepirkumos, bieži vien visoperatīvāk papildus zināšanas ir iespējams iegūt tieši komunikācijā ar kolēģiem – savas jomas ekspertiem.

Projektu gaitā tiek paaugstināta personu kapacitāte, profesionalitāte, sekmējot augstas kvalifikācijas projektu vadītāju konkurētspēju gan Latvijas, gan Eiropas darba tirgū, attīstot pētnieciskās iemaņas un prasmes projektu vadīšanā.

3. jautājums: *"Kas Jūsaprāt nepieciešams, lai sasniegtu plānoto projekta rezultātu?"*

Lai sasniegtu plānoto rezultātu, būtiska ir pieeja, ka visai projektā iesaistītai komandai ir vienota sapratne par projekta mērķi un uzdevumiem, izpildes laiku, pieejamajiem resursiem, kā arī sasniedzamo rezultātu. Komandai jāspēj laicīgi identificēt problēmas projekta realizācijas laikā, jāpārzina visi noteikumi, ko paredz atbalsta programmas. Visiem ir jābūt līdzatbildīgiem par panākumiem un kļūdām. Jābūt vienam līderim, profesionālam projekta vadītājam. Ir nepieciešama mērķtiecība, neatlaidība, normatīvo aktu, grāmatvedības un procesu pārziņāšana, oratora spējas, drosmē un nepārtraukti jāuzrauga projekta virzība.

4. jautājums: *"Kādus procesus Jūs nosauktu, kuri projektu vadībā nerada pievienoto vērtību?"*

Šai jautājumā ekspertu viedoklis par procesiem jau ir atšķirīgāks. Tiek norādīts, pirmkārt, ka ir nepamatotas, liekas birokrātiskās procedūras, daudzu dokumentu saskaņošana, kas reizēm tikai degradē gaisotni. Tāpat tiek minēta lēmumu pieņēmēju, vadības vilcināšanās, nenoteiktība kādos lēmumos, procesos. Projektā iesaistītās personas ir nekompetentas, neprofesionālas, nespēj pieņemt lēmumus, meklē kļūdas citos, nevis rod risinā-

jumu. Kopumā tiek norādīts, ka svarīgs ir katrs projektu vadības posms. Jautājums ir par to realizāciju. Jebkurš nekvalitatīvi novadīts posms nerada maksimālo iespējamo pievienoto vērtību, kas, iespējams, var arī kopumā ietekmēt projekta realizācijas gaitu un iznākumu. Novērtējot pamatvērtības, un akcentējot tās 3, kuras tiek vērtētas visaugstāk (8–10 punkti), ekspertu viedokļi dalās sekojoši – sk. 1.tabulu.

*1. tabula*²⁸

**Ekspertu novērtējums projektu vadības īstenošanas pamatvērtībās
(vērtību skala 1-10)**

Pamatvērtības	1 eksperts	2 eksperts	3 eksperts	Vidējais vērtējums
Attīstība un izaugsme	10	6	8	8
Taisnīgums un objektivitāte	5	10	5	7
Vienlīdzība	6	4	3	4
Iniciatīva	9	8	9	9
Kreativitāte	8	3	4	5
Atbildības uzņemšanās	7	9	10	9
Godīgums	3	7	6	5
Mērenība	1	1	2	1
Centība	4	5	7	5
Solidaritāte	2	2	1	2

Izvērtējot ekspertu novērtējumu, secināms, ka visvairāk tiek akcentētas sekojošas pamatvērtības:

- 1) Attīstība un izaugsme: projekts – tā vienmēr būs attīstība un izaugsme, jo neviens no tiem 100% neatkārtojas. Parādās jauna pieredze, prasmes, iemaņas utt. Katram projektā iesaistītam darbiniekam ir jārod iespēja attīstīties un gūt jaunas iemaņas, zināšanas, kvalifikāciju. Nepārtraukta pilnveide palīdz celt kompetences. Šo pamatvērtību ir būtiski uzturēt arī darba devējam.
- 2) Iniciatīva: projekta laikā ir svarīgi, lai iesaistītās personas izrāda iniciatīvu dažādos virzienos, piemēram, ideju/priekšlikumu ģenerēšanā, problēmu risināšanā, procesu optimizēšanā utt.
- 3) Kreativitāte: radošums palīdz rast labākos risinājumus idejām, procesu uzlabošanai, problēmu novēršanai. Eiropas Savienības publiskā sektora projektos kreativitāte nav aktuāla, savukārt, ja runā par

28 Pētījuma ietvaros tika veiktas ekspertu intervijas. Eksperti: A/S "Attīstības finanšu institūcijas Altum" projektu vadītāja Inese Balčūne, Kurzemes plānošanas reģiona Plānošanas nodaļas vadītāja Aiga Meri, SIA "SNL" projektu vadītāja Sarma Novičāne-Lazdāne.

nevalstiskajām organizācijām (NVO), privātā sektora projektiem – ar vai bez Eiropas Savienības atbalsta – kreativitāte būtu liekama augstāk.

- 4) Taisnīgums un objektivitāte – skaidra gaisotne komandā, tāpat arī atbildības uzņemšanās, ja pielaiž kādas kļūdas, tad jārisina tās saskaņā ar noteikumiem, vadlīnijām.
- 5) Iniciatīva ir progresa dzinulis. Projekts – tas ir kaut kas jauns un kādam jāuzņemas iniciatīvu. Cilvēki visbiežāk ir konservatīvi un baidās riskēt.
- 6) Atbildības uzņemšanās – uzņemoties atbildību par projekta īstenošanu, tiek panākta arī uzticība no projekta pasūtītāja. Tā ir atbildības veicināšana, atbildības uzņemšanās ir izaicinājums, jo iesaistoties aktivitātēs un uzņemoties atbildību, tiek pilnveidota apzināta atbildība par savu ieguldījumu projekta īstenošanā, zināšanu un prasmju attīstībā.

Realizējot projektus, noteikti ir jābalstās uz izvirzītajām pamatvērtībām, ņemot vērā projekta mērķi, lai nodrošinātu rezultātu sasniegšanu un to izmantošanu nākotnē.

Secinājumi

Veiksmīga projekta realizācijai sākotnēji ir nepieciešama idejas ģenerēšana, alternatīvu izvērtējums un mērķa definēšana. Uzsākot projekta īstenošanu, būtiski noteikt konkrētas lomas projekta komandā, apzināties projekta apjomu, veicamās aktivitātes, sasniedzamos rezultātus, izstrādāt precīzu struktūrplānu, veikt risku izvērtēšanu un organizēt projekta pasūtītāja un ieinteresēto pušu iesaisti projekta īstenošanā.

Jo konkrētāk būs noteikta projekta pamatvērtību sistēma, jo skaidrāki būs projekta īstenošanas soļi, korporatīvā kultūra un vadlīnijas rezultātu sasniegšanai.

Kopumā, saskaņā ar veikto interviju rezultātiem, tiek secināts, ka par visbūtiskākajām pamatvērtībām ir nosauktas: atbildības uzņemšanās un iniciatīva (9 balles), attīstība un izaugsme (8 balles), taisnīgums un objektivitāte (7 balles).

Summary

Professional and successful project management contributes to the development of new ideas, both in the private sector and in public administration and municipalities. In order to achieve the objective pursued by

the project, it is essential to establish basic values that should be respected throughout the process.

Fundamental values in projects may vary and may differ from the sector in which the project is being implemented to the target of the project, the implementing methods. However, there are some fundamental values that the author would like to highlight: development and growth, fairness and objectivity, equality, initiative and creativity, accountability, honesty, moderation, diligence and solidarity.

Successful progress of the project depends on both the appropriately selected management method and on the competence, motivation, project team, cooperation between stakeholders, well-defined objectives and the resulting substantiated activities, as well as on the core values that are respected throughout the project management procedure.

The article examines the purpose of project management, explores methods and values of project implementation.

Mg.sc.psych. **Gundars Kungs**
Juridiskā koledža,
Latvija

UKRAINAS KARA BĒĢĻI: SOCIĀLIE UN PSIHOLOĢISKIE RISKA FAKTORI

REFUGEES FROM THE UKRAINE WAR: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL RISK FACTORS

Atslēgvārdi: Ukrainas bēgļi, posttraumatiskā stresa sindroms (PTSS), deviance, integrācija, konflikti.

Keywords: Ukrainian refugees, post-traumatic stress syndrome (PTSD), deviance, integration, conflicts.

Ievads

Krievijas Federācijas iebrukums Ukrainā 2022. gada 24. februārī un tam sekojošais karš ir izraisījis lielāko humanitāro krīzi Eiropā kopš Otrā pasaules kara. Patiesībā bēgļu krīze sākās jau 2014. gadā pēc Krimas pussalas aneksijas un izraisītā kara Donbasa un Luhanskas reģionā. Jau tad Ukrainā bija 1,8 miljoni iekšējo bēgļu.

Ukrainā gandrīz 18 miljoniem cilvēku jeb vairāk nekā 40% valsts iedzīvotāju ir nepieciešama humānā palīdzība. Uz 2023. gada 4. aprīli pēc ANO Bēgļu aģentūras datiem Ukrainas bēgļu skaits ir sasniedzis 8,163 miljonus cilvēku, t.sk. valsts iekšienē pārvietoti 7 miljoni un 2,85 miljoni – nokļuvuši Krievijā. Eiropā ukraiņu bēgļu skaits ir virs 5 miljoniem. Visvairāk to ir sekojošās valstīs: 1,54 miljoni Polijā, 1,02 miljoni Vācijā, 472000 Čehijā, 173000 Itālijā, 159000 Spānijā, 152000 Lielbritānijā. 40% gadījumu tie ir bērni, 10% pieauguši vīrieši, 50% pieaugušas sievietes. Šiem bēgļiem ir piešķirts pagaidu aizsardzības statuss atbilstoši katras valsts normatīvajam regulējumam. Tātad aptuveni 90% no bēgļiem ir sievietes un bērni, kuri ir pakļauti arī lielākam vardarbības un ļaunprātīgas izmantošanas riskam, tostarp cilvēku tirdzniecībai, kontrabandai un nelikumīgai adopcijai.¹

1 Ukraine Refugee Situation.– <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.– (Resursus apskatīts 11.05.2023.).

2,85 miljoni bēgļu ir ieradušies Krievijā. Minētie dati ir apšaubāmi, jo daudzi jau ir devušies uz Eiropu Savienības vai trešajām valstīm, kā arī Krievijas Federācijā pastāv dažādi juridiskie statusi šādām personām: bēglis, pagaidu patvēruma meklētājs, piespiedu pārvietotā persona, nereti tiek piešķirta Krievijas pilsonība.² Arī amatpersonu nosauktie skaitļi atšķiras. Krievijas Federācijas ombudsmene Tatjana Moskaļkova min bēgļu skaitu – līdz 5 miljoniem.

Kanādā ieradušies 197666 ukraiņu izcelsmes emigranti, kuriem piešķirts pagaidu uzturēšanās statuss.³

Karš kā viens no nežēlīgākajiem konfliktu risināšanas veidiem ietekmē karojošo valstu politisko un ekonomisko vidi, notiek arī spēcīgas sociālās un psiholoģiskās pārmaiņas šo valstu pilsoņu dzīvēs. Pilnībā sabrūk iepriekšējā sociālā struktūra un savstarpējās saites, pazūd iepriekšējās morālās vērtības. Bēgļiem vairs nav ierastās dzīves vietas, viņi zaudē darbu un materiālos līdzekļus, zaudē iepriekšējo sociālo statusu. Viņi paši var ciest no vardarbības okupētajās teritorijās, var iet bojā bērni un citi tuvinieki, ģimenes nereti tiek izšķirtas.

No 2022. gada 24. februāra līdz 2023. gada 19. martam Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Augstā cilvēktiesību komisāra birojs ir reģistrējis 22209 civiliedzīvotāju upurus Ukrainā: 8317 nogalināti un 13892 ievainoti.⁴ Bojā gājušo karavīru skaits nav zināms, dati netiek publicēti, bet tiek lēsts, ka tie varētu būt 120000–150000 cilvēku.

ANO pārstāves Matildes Bogneres 2023. gada 24. marta ziņojumā minēti 133 seksuālās vardarbības upuri: 85 vīrieši, 45 sievietes, 3 nepilngadīgas meitenes.⁵ Ukrainas puse ir ierosinājusi lietas trīskārt lielākā apjomā. Civiliedzīvotāji cieš no vardarbības no abām karojošām pusēm, taču tieši bēgļi no Krievijas okupētajām teritorijām bieži nokļūst tā saucamajās filtrācijas nometnēs, kur tiek pakļauti psiholoģiskai un fiziskai vardarbībai un viņu centieni pamest Krievijas Federāciju tiek ierobežoti. Krievijas varas

2 Сколько беженцев из Украины находится в России? – <https://refugee.ru/dokladyi/how-many-refugees/>. – (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

3 Ukraine immigration measures: Key figures. – <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/key-figures.html>. – (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

4 Human Rights. – <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/ukraine-civilian-casualty-update-20-march-2023>. – (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

5 UN Human Rights Ukraine released reports on treatment of prisoners of war and overall human rights situation in Ukraine. – <https://ukraine.un.org/en/224744-un-human-rights-ukraine-released-reports-treatment-prisoners-war-and-overall-human-rights>. – (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

iestādes arī piespiež iedzīvotājus šajās teritorijās pieņemt Krievijas pilsoņību.

Jāņem vērā fakts, ka karadarbība turpinās. Tas nozīmē, ka upuru un bēgļu skaits neizbēgami pieaugs. Šis skaits būs atkarīgs no tā, cik ātri beigsies konflikts. Rietumos politiskajā vidē un masu saziņas līdzekļos valda optimistisks scenārijs, ka karš Ukrainā varētu beigties 2023.–2024. gadā ar ukraiņu uzvaru. Tomēr netieši fakti liecina, ka jāgatavojas ilgstošam karam. Piemēram, Eirokontrolle (*Eurocontrol*) prognozē ierobežojumus aviācijas pārlidojumiem virs Ukrainas, Moldovas, Baltkrievijas un Krievijas līdz 2029. gadam.⁶

Posttraumatiskā stresa sindroms

Saskaņā ar starptautisko SSK-10 klasifikāciju, posttraumatiskā stresa sindroms (*post-traumatic stress disorder* (PTSD)), jeb F43 diagnoze ir reakcija uz smagu stresu ar adaptācijas traucējumiem. Tas rodas kā novēlota vai ieilgusi atbilde uz psihotraumējošu notikumu vai situāciju (kā īslaicīgu, tā ilgstošu), kas ir sevišķi draudoša vai katastrofāla un varētu izraisīt difūzus smagus emocionālus pārdzīvojumus jeb distresu ikvienam. Predisponējoši faktori, kā personības īpatnības (piem., kompulsīva, astēniska vai iepriekšēja neirotiska slimība anamnēzē) var veicināt sindroma rašanos vai padarīt tā norisi smagāku, bet paši par sevi tie nav nepieciešami, ne pietiekami, lai izskaidrotu traucējumu rašanos. Tipiski simptomi ir atkārtota uzmācīga psihotraumējošās epizodes atdzīvošanās atmiņās, pagātnes uzplaisnījumi (*flashback*), sapņi vai nakts murgi, kas rodas pretēji ilgstošam sastinguma stāvoklim un emociju izbalējumam, atrautība no citiem cilvēkiem, reakcijas trūkums pret apkārtējiem, anhedonija un centieni izvairīties no tādām darbībām un situācijām, kas atgādina psihotraumu. Parasti šajā stāvoklī ir pastiprināts veģetatīvs uzbudinājums, augstāka satraukuma reakcija, bezmiegs. Savukārt trauksme un depresija saistās ar iepriekš minētajiem simptomiem un pazīmēm. Nereti ir suicidālas domas. Traucējumi pēc traumas sākas pēc latentā perioda, kas var ilgt no dažām nedēļām līdz dažiem mēnešiem. Norise ir viļņveidīga, bet vairākumā gadījumu var cerēt uz izveseļošanos. Var būt, ka traucējumi turpinās hroniski daudzus gadus ar iespējamu pāreju ilgstošās personības pārmaiņās.⁷

6 Flights Trends.– <https://www.eurocontrol.int/sites/default/files/2023-03/eurocontrol-seven-year-forecast-2023-2029-spring-2023.pdf>.– (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

7 Posttraumatiskā stresa sindroms. – <https://ssk10.spkc.gov.lv/ssk/F431>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

Jau 2017. gadā publicētajā pētījumā tika konstatēts, ka 27,4% cilvēku posttraumatiskā stresa sindroms (turpmāk – PTSS) ir izraisījis piespiešanu pārvietošanos pēc Krimas pussalas aneksijas un kara sākuma Donbasa reģionā.⁸ Šobrīd, kad konflikts ir jau lielākos apmēros un daudz nežēlīgāks, nav pamata domāt, ka minētais procents varētu būt mazāks. Jāņem vērā, ka no posttraumatiskā stresa sindroma sievietes cieš divas reizes biežāk nekā vīrieši, bet bērnu vecumā otrādi – vairāk cieš zēni, nekā meitenes. Jo ilgāk pastāv stresu izraisošie faktori, jo vairāk cilvēkiem rodas šis sindroms un sekas ir smagākas. Daudzās valstīs tiek sniegta psiholoģiskā palīdzība un atbalsts bēgļiem, tomēr pastāv risks, ka ne visi gadījumi ir diagnosticēti vai arī cilvēki nav vērsušies pēc palīdzības. Ar laiku tas var novest pie socializācijas, integrācijas problēmām un deviantas vai delikventas uzvedības.

Abas karojošās puses slēpj ne tikai patieso bojā gājušo karavīru skaitu, bet arī militārpersonu skaitu, kas ir iesaistītas reālajā kara darbībā. Tiek uzskatīts, ka šobrīd abās pusēs karo ap 300000–500 000 cilvēku. Vēl tiek prognozēts, ka Ukraina varētu mobilizēt, iespējams, līdz 1–2 miljoniem cilvēku. Kā savā pētījumā secinājis ASV veterānu lietu departaments⁹ – 30% karavīru cieš no posttraumatiskā stresa sindroma.

Pēc Pasaules Veselības organizācijas (PVO) Eiropas reģiona direktora Hansa Klūdes teiktā un ANO datiem jau līdz 10 miljoniem Ukrainas iedzīvotāju ir novērojamas psiholoģiskas dabas traumas, t.sk. 4 miljoniem sekas izpaužas vidēji smagā vai smagā formā.¹⁰ Pētījumi parāda, ja savlaicīgi tiek sniegta psiholoģiskā palīdzība, lielākā daļa cilvēku atveseļojas, bet tomēr ir indivīdi, kuri nevērsas pēc palīdzības vai arī tā dažādu apstākļu dēļ netiek sniegta. Sekas var izpausties arī vēlākā laikposmā un novest pie atkarības no psihotropiem preparātiem vai alkohola. Pacienta uzvedība kļūst agresīva, novērojama deviance. Atveseļošanās periodā ļoti nepieciešams ģimenes un tuvinieku atbalsts, bet Ukrainas gadījumā bieži vien tas nav iespējams. Sievietes un bērni ir citās valstīs, bet vīrieši – armijā un frontē.¹¹

8 Shevlin M., et al. A comparison of DSM-5 and ICD-11 PTSD prevalence, comorbidity and disability: an analysis of the Ukrainian Internally Displaced Person's Mental Health Survey.– <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/acps.12840>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

9 PTSD.– https://www.ptsd.va.gov/understand/common/common_veterans.asp.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

10 Human Rights.– <https://news.un.org/ru/story/2023/02/1437747>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

11 Posttraumatic Stress Disorder.– <https://www.psychiatry.org/patients-families/ptsd>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

Kā jau tika minēts, nekas neliecina, ka karadarbība varētu beigties tuvākajā laikā. Tātad cilvēku skaits ar dažādām fiziskām un psiholoģiskām traumām tikai palielināsies, kas nozīmē, ka gan Eiropas Savienības valstīm, gan citām, kuras uzņemušas pie sevis bēgļus, būs jārisina vairākas problēmas. Īstermiņā jāsniedz psiholoģiska palīdzība ne tikai bēgļiem, bet arī Ukrainas karavīriem. Šāda palīdzība šobrīd jau tiek sniegta, piemēram, Latvijā, kur tika piešķirti 59157 eiro 100 ukraiņu robežsargu psiholoģiskajam atbalstam.¹²

Ilgtermiņa problēmas var izrādīties dziļākas, jo lielākā daļa bēgļu vairs neatgriezīsies Ukrainā:

1. viņi nevar doties mājās, jo karadarbība turpinās;
2. pat ja karadarbība beigsies, iedzīvotājiem nebūs kur atgriezties – ne viena vien pilsēta un apdzīvota vieta ir pilnībā iznīcinātas vai to infrastruktūra bojāta tādā mērā, ka nav iespējams nodrošināt normālus dzīves apstākļus;
3. teritorijas ir mīnētas un tajās atrodas daudz nesprāgušas munīcijas;
4. cilvēki dzīvošanu Krievijas robežas tuvumā neuzskatīs par drošu;
5. Ukrainas bēgļi vēlas palikt jaunajās mītnes zemēs, piemēram, 37% bēgļu grib palikt Vācijā,¹³ 45% izteikuši vēlmi pagaidām uzturēties Polijā.¹⁴

Tas nozīmē, ka valstīm būs jāatrisina vai jāmaina pagaidu uzturēšanās un aizsardzības statusi uz citiem ilgtermiņa risinājumiem. Tas būs jādara gan humanitāro, gan arī ekonomisko apsvērumu dēļ. Daudzās ES valstīs ir zems dzimstības līmenis un imigranti ir vēlami, lai nodrošinātu ekonomikas attīstību un sociālā atbalsta sistēmas pastāvēšanu.

Problēmas var sagādāt tas, ka daļa no šo migrantu grupas būs apvienota ar spēcīgu kultūras un politisko identitāti, un viena no tās izpausmēm būs naidis pret Krieviju un krieviem. Taču daļa būs ar krievu kultūras identitāti, šie bēgļi kultūras identitātē nav viendabīgi. Ukrainā vēsturiski ir veidojusies diference starp Rietumu un Austrumu reģioniem. Šī atšķirība ir novērojama jau no kultūrvēsturiskās Eiropas robežšķirtnes, kas gāja pa Dņepras upi. Rietumukraina ir vairāk piederīga rietumnieciskajam katoliskās reli-

12 Ukrainas robežsargi saņems psiholoģisku atbalstu.– <https://www.tvnet.lv/7745248/ukrainas-robezsargi-latvija-sanems-psihologisku-atbalstu>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

13 Ukrainian refugees feel welcome in Germany.– <https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-refugees-feel-welcome-germany-37-keen-stay-permanently-survey-2022-12-15/>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

14 Gandrīz puse ukraiņu bēgļu plāno ilgāk palikt Polijā.– <https://zinas.tv3.lv/arvalstis/gandrizz-puse-ukrainu-beglu-plano-ilgak-palikt-polija/>.– (Resurss apskatīts 14.05.2023.).

ģijas kultūras un vērtību konceptam. Austrumos dominēja Bizantijas un Krievijas, t.i., ortodoksālās reliģijas un autoritārisma vērtību mantinieces, ietekme. To nesenā vēsturē parādīja vēlēšanu rezultāti Ukrainā. Austrumos arī dominēja krievu valodas kultūrtelpa. Tātad mēs varam iegūt divas atšķirīgas migrantu grupas. Vienu, kura viegli pieņems Eiropas vērtību sistēmu, bet otra tikai ārēji integrēsies ekonomisko apsvērumu dēļ, jo dzīves līmenis jaunajās valstīs nenoliedzami ir un būs augstāks, bet tajā pašā laikā viņi sevi nesaistīs ar Eiropas vērtībām. To parāda Vācijas piemērs, tur ir izveidojusies spēcīga bijušo Krievijas pilsoņu kopiena, kura pauž atbalstu Krievijas agresijai un atbalsta marginālās labējās partijas.

Augstāk minētais noved pie sekojošiem sociālajiem riskiem:

1. bēgļus būs grūti integrēt viņu esošās identitātes dēļ un viņi var sākt veidot saliedētas un noslēgtas kopienas, kas var novest pie šīs grupas pārstāvju marginalizācijas;
2. konfliktus, iespējams, var izraisīt viedokļu atšķirība dažādās bēgļu grupās;
3. starp Ukrainas bēgļiem un jau esošajām bijušo Krievijas migrantu kopienām var veidoties potenciāli konflikti, īpaši šis risks attiecināms uz Vāciju un arī Latviju, kur ir šīs kopienas skaitliski ir lielas;
4. ilgtermiņā Ukrainas bēgļi radīs kolīzijas darba tirgū ar tendenci uz darba samaksas samazinājumu, tas, savukārt, var veicināt negatīvu attieksmi pret migrantiem no vietējo darba ņēmēju puses.

Liela daļa no ukraiņu bēgļiem, kuri paliks jaunajās mītnes zemēs, būs ar traumatisku psiholoģisko pieredzi. Tagad bēgļu vidū pārsvarā ir sievietes un bērni, bet vēlāk notiks ģimeņu apvienošanās, kā migranti ieradīsies bijušie karavīri. Bērni pieaugs, bet traumatiskā psiholoģiskā pieredze (bez savlaicīgas diagnostikas un palīdzības) būs jau atstājusi savu ietekmi uz viņu personību. Tas, savukārt, var radīt sekojošus psiholoģiskus riskus:

1. nespēja adaptēties un iekļauties darba tirgū;
2. atkarība no alkohola un psihotropām vielām;
3. bērni (īpaši zēni), kā jau tika minēts, ir vairāk pakļauti PTSS, kas vēlāk var novest pie deviantas un delikventas uzvedības;
4. kultūras identitātes apzināšanās iespaidā var veidoties etniskās jauniešu bandas;
5. pēc karadarbības beigām daudzi vīrieši atgriezīsies mājās ne tikai ar psiholoģiskajām problēmām, bet arī ar augstu agresivitātes sliekšni un toleranci pret cilvēku bojāeju, kas var vēlāk izpausties sociālajā uzvedībā, t.sk. prasmi lietot ieročus.

Eiropas valstīm ir kā veiksmīga, tā arī neveiksmīga pieredze bēgļu un migrantu problēmu risināšanā un šo personu integrācijā. Vācijai, kura uzņēma lielāko daļu Sīrijas bēgļu, process bija veiksmīgs. Tas noticis prasīgi darbojoties valsts pārvaldei, izglītības iestādēm un tiesībsargājošajām institūcijām. Ļoti lielu lomu, protams, spēlē arī pieejamais finansējums.¹⁵ Līdzīgi kā ar Sīrijas bēgļu krīzi, atkārtojas arī iepriekšējais scenārijs, kad Vācija prasa citām valstīm uzņemt vairāk bēgļu.¹⁶

Latvijā neviens no 346 patvēruma meklētājiem no Sīrijas nav palicis, kas skaidrojams ar zemo finansiālo atbalstu, un arī sabiedrībā valdošās negatīvās nostājas pret Sīrijas bēgļiem un migrantiem dēļ. Taču attiecībā uz Ukrainas kara bēgļiem sabiedrībā un politikajā vidē ir novērojama lielāka solidaritāte.¹⁷ Pētnieki norāda, ka uz Latviju vēsturiski bijusi ļoti maza bēgļu un migrantu plūsma. No šīs publikācijas izriet, ka ne Latvijas valsts pārvaldei ne arī tiesībsargājošajām iestādēm nav lielas pieredzes bēgļu un migrantu integrēšanā. Valsts nav paredzējusi tik lielus finansiālos līdzekļus pabalstiem, valodas kursiem, profesionālajai apmācībai, kuri būtu nepieciešami patvēruma meklētāju veiksmīgai integrācijai.

Viss iepriekš minētais noved pie galvenajiem secinājumiem. ES un katrai valstij kopumā jāgatavojas, ka Eiropā izveidosies skaitliski liela (vairāku miljonu) ukraiņu kopiena ar spēcīgu kultūras identitāti un viena no tās sastāvdaļām būs nauda emocijas pret Krieviju, kas, savukārt, var novest pie konfliktiem ar krievu izcelsmes migrantiem, īpaši valstis, kur ir lielas krievu tautības kopienas. Te gribētos izcelt Vāciju un Latviju. Ja Vācijas gadījumā valstij ir gan resursi, gan arī veiksmīga imigrantu integrācijas pieredze, tad Latvijai nav tik apjomīgu resursu un arī integrācijas process līdz šim nav izrādījies veiksmīgs. Joprojām vēsturiski Latvijā ir aptuveni 200000 nepilsoņu. Daļai ukraiņu migrantu (tie var būt simtiem tūkstošu) būs paliekošas psiholoģiskas traumas, kas var novest pie deviantas un delikventas uzvedības. Īpaša riska grupa būs zēni un jauni vīrieši, kuriem ir kara pieredze. Pastāv risks, ka var veidoties organizētas noziedznieku bandas ar augstu agresijas līmeni. Klāt vēl jāpievieno prasme rīkoties ar ieročiem un to pieejamība.

15 Germany's Syrian Refugee Integration Experiment.– <https://tcf.org/content/report/germanys-syrian-refugee-integration-experiment/>. – (Resurss apskatīts 18.05.2023.).

16 Vācija aicina Ukrainas bēgļus vienmērīgāk izvietot pa ES valstīm.– <https://www.la.lv/vacija-aicina-ukrainas-beglu-vienmerigak-izvietot-pa-es-valstim-gaidami-jauni>. – (Resurss apskatīts 18.05.2023.).

17 Galib A. H. Migrācijas krīze – vai Latvija un Baltkrievija ievēro starptautiskās saistības.– <https://www.cilvektiesibas.info/raksti/migracijas-krize-vai-latvija-un-baltkrievija-ievero-starptautiskas-saistibas.-> (Resurss apskatīts 18.05.2023.).

Tātad jau tagad ir jāsāk strādāt pie finansējuma nodrošināšanas un programmu izstrādes, iesaistot gan ekonomiskās, gan valsts pārvaldes un tiesībsargājošās institūcijas, lai celtu viņu kapacitāti. Uzmanība jāpievērš indivīdu diagnosticēšanai bēgļu un nākamo migrantu vidū, kuriem ir iespējamās psiholoģiskās problēmas. Būs arī nepieciešams ilgstošs monitorings, jo daļa indivīdu nepadosies korekcijai, bet citiem problēmas izpaudīsies vēlākā laika posmā.

Secinājumi

1. Eiropā veidosies jauna imigrantu kopiena ar spēcīgu kultūras identitāti.
2. Daudzi bēgļi būs ar psiholoģiskām problēmām, ar sekojošu alkohola un psihotropo vielu lietošanu. Tas traucēs integrēties sabiedrībā.
3. Imigranti – jauni vīrieši ar kara pieredzi un augstu agresijas līmeni.
4. Var veidoties spēcīgi noziedzīgi grupējumi.
5. Nepieciešams veidot programmu un atrast finansējumu savlaicīgai bēgļu problēmu diagnostikai un vēlākam monitoringam.

Summary

Around 7 million people have left Ukraine since the start of the war and the number of refugees keep on increasing. The UN have concluded that 10 million people suffer from psychological problems. The most common diagnosis is the post-traumatic stress syndrome (PTSD), which leads to a heightened sensitivity and an aggressive reaction to other people's behaviour. It is often related to alcohol or other psychotropic substance abuse. So eventually a few hundred thousand psychologically traumatized people will find themselves in EU.

Many Ukrainian refugees want to start a new life in their new home countries mostly because they have nowhere to return. Most of the refugees right now are women and children, however men with war experience might join them later on. The wish to regain their former social status and economic well-being might encourage the formation of gangs and criminal groups. At the same time there will be a new commune of immigrants in Europe with a strong cultural identity and an enormous hate towards Russia and Russians. That could lead to ethnic conflicts in countries where there is a big Russian emigrant commune.

EU countries must be ready to find resources for diagnostics and monitoring of psychological problems among refugees. They also have to encourage the refugees' integration into society by eliminating all the factors which could contribute to the marginalization of this social group.

Mg. iur. **Imants Lubāns**
Juridiskā koledža,
Latvija

TIESĪBU PRINCIPU LOMA LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMĀ

THE ROLE OF LAW PRINCIPLES IN THE LATVIAN LEGAL SYSTEM

Atslēgvārdi: *tiesības, tiesību avots, tiesiskums, tiesiskās paļāvības princips, Administratīvā procesa likums, Satversmes tiesa, Augstākā tiesa.*

Keywords: *rights, sources of law, rule of law, principle of protection of legitimate expectations, Administrative procedure law, Constitutional Court, Supreme Court.*

Lai sāktu runāt par tiesību principiem kā svarīgiem tiesību avotiem un to lomu Latvijas tiesību sistēmā, būtu jānodēfina, ko katrs no mums saprot ar vārdu *tiesības*.

Kas tad ir tiesības? Tiesību zinātnē laika gaitā tiesībnieki pietiekoši padziļināti ir pētījuši jautājumus, mēģinot atklāt, kā patiesībā būtu jāsaprot jēdzienu *tiesības*, kas ir gadsimtiem caurvijušas cilvēka rīcību, darbību, lēmumus, domas, idejas, attieksmi, attiecības gan no tiesību filozofiskā aspekta, gan tiesiskās apziņas kontekstā. Turpinot atklāt jautājumu par tiesību jēdzienu, ir jāatzīmē, ka līdz šim ir pastāvējušas divas atšķirīgas juridisko kategoriju grupas, kuras tika izmantotas tiesību apzīmēšanai.

Pirmo grupu, varētu pat teikt – **pirmo** tiesību izpratni, uzskatu, veido sekojošas kategorijas:

- stingrās tiesības;
- formālās tiesības;
- rakstītās tiesības;
- tradicionālās tiesības.

Ar šīm kategorijām parasti apzīmē tādas tiesības, kuras pastāv gadiem ilgi un ir saglabājušās daudzās valstīs arī mūsdienās.

Vienlaikus te varētu runāt par tiesību pazīmēm, kuras faktiski varētu arī formulēt jeb definēt, proti, tās ir noteikumu (normu) kopums (kas ir nemainīgā daļa), kuru veido valsts (kas arī ir nemainīgā daļa), paužot, piemēram, vēsturiskā kontekstā valdnieka gribu, valdošās elites gribu, valdošās šķiras gribu, tautas gribu (mainīgā daļa) un kuru realizāciju garantē pati valsts, kas paliek nemainīgā daļa.

Pozitīvā izpratnes īpašība:

- tā ir reālistiska tajā nozīmē, ka atspoguļo reālās, pastāvošās tiesības;
- ietver svarīgu tiesību daļu – tiesību normu kopumu;
- kompakta un viegli saprotama.

Negatīvā izpratnes īpašība:

- tās saturā nav orientieru, pēc kuriem likumdevējam būtu jāvadās, veidojot tiesības un kas līdz ar to ierobežotu tā patvaļu;
- vienīgais noteicošais moments ir griba, kuru var iztulkot dažādi un kuru grūti ir konstatēt;
- tiek sašaurināts tiesību izpratnes saturs un līdz ar to netiek ietvertas tādas svarīgas sastāvdaļas kā tiesiskās attiecības, tiesiskā apziņa un tiesiskās organizācijas;
- tā apiet jautājumu par to, ka tiesības veido nevis visas valsts, bet samērā šaurs grupējums, kas atrodas tās priekšgalā, tāpēc ne vienmēr tiek realizētas to personu griba, kuri atrodas ārpus grupējuma, rezultātā šādai likumdošanai ir prettiesisks raksturs;
- valdošais grupējums savas gribas uzspiešanai izmanto paņēmienus kā manipulācijas ar cilvēka tiesībām un pienākumiem.

Otrā tiesību izpratne ir radusies vēlāk. Šīs tiesību izpratnes definīcija skan tā, ka tiesības ir sabiedrības optimālas organizācijas modelis. Tas ir modelis, kas faktiski ir dabas vai sociālās realitātes noteiktā fragmenta analogs, kas kalpo zināšanu iegūšanai, glabāšanai, oriģināla palielināšanai, konstruēšanai, pārveidošanai un tā pārvaldei. Svarīgākie elementi ir tiesību normas, **principi**, kategorijas, t.sk. taisnīgums, morāle, tiesiskās darbības metodes, juridiskās doktrīnas, juridiskā tehnika. Otrā tiesību izpratne ir plašāka par pirmo, iekļaujot **tiesību principus**, juristu profesionālo darbību un tiesu praksi, t.i., papildus ietver tiesu precedentu, tiesību realizāciju un piemērošanas pieredzi. Ar šo tiesisko darbību starpniecību tiesību sfērā iekļaujas arī normatīvo konstrukciju elementi, to piemērošanas skaidrojumi, kuri nav iespējami bez tiesību doktrīnu izmantošanas, juristu zināšanu, atziņu, u.c. tiesiskās apziņas parādību līdzdalības.

Ja **pirmās** izpratnes izejas punkts ir valsts, tad **otrās** – indivīds, cilvēks, viņa dabiskās tiesības. Izejot no tā, stingrajām tiesībām jāsekmē pašregulatīvo procesu norise, kā arī jānodrošina tādu apstākļu radišana, kas ir nepieciešami cilvēku tiesību īstenošanai. Te jāpiebilst, ka autora skatījumā, aplūkojot jautājumu par tiesību jēdziena atklāšanu, tiesību zinātnieki, kā arī vienlaikus tiesību filozofi 20. gs. sākumā bija nonākuši pie fundamentāli svarīgām atziņām, ka ir iespējams konflikts starp to, **kas ir** un to, **kam jābūt**, starp sevi un sev esošām tiesībām un patvaļīgiem priekšstatiem par tiesībām. Šī konflikta ļoti nelabvēlīgo seku pārvarēšanai filozofija piedāvā izeju: “Cilvēkam tiesībās jāatrod savs prāts; tātad – viņam jāaplūko tiesību saprātīgums, un ar to nodarbojas mūsu zinātne pretstatā pozitīvajai jurisprudenci, kurai tik bieži “ir darišana” ar pretrunām”.¹

Izejot no šī zināmā mērā “skatu punkta”, t.i., saprātīguma – cilvēks – tiesību piemērotājs atduras pēc būtības pret tiesību principa kā tiesību avota atšifrēšanas vai, citiem vārdiem sakot, tiesību principa būtības atklāšanas aspektu, tā nozīmi cilvēka dzīves (ikdienas) situācijās un to risināšanā, piemēram, konflikta, precedentu gadījumā. Tāpēc atkal nevaram iztikt bez tiesību zinātnieku atziņām, ka tiesības ir sabiedrības optimālās organizācijas modelis, kur svarīgākie elementi ir tiesību normas, principi, kategorijas un vispirms – taisnīguma kategorija, morāle, juridiskās doktrīnas, tiesiskās darbības metodes, juridiskā tehnika u.c.² Aplūkojot taisnīgumu kā tiesību realizācijas veidojumu – formu, vai ir iemesls domāt, ka caur taisnīguma prizmu izkristalizējas tiesību principi: tiesiskuma princips, likumības princips, samērīguma princips, tiesiskās vienlīdzības princips u.c.? Autors uzskata, ka jā, par ko tiesību zinātnieki runā, ka tiesību attīstības likumsakarības kaut kādā mērā parādās tiesību principos.

Atkāpjoties no tiesību jēdziena paplašinātas atklāšanas jeb skaidrojuma meklējuma izpaušmēm, autors sniedz ieskatu tiesību principu vietas – no vienas puses burtiski – atrašanās punktam Latvijas tiesību sistēmā, no otras puses to nozīmi, jau iepriekš minētajā tiesu doktrīnā un tiesu judikatūrā. Taču pirms to darīt, ir būtiski norādīt, ka kontinentālās **Eiropas tiesību saimē** tiesību sistēmu iedala privātajās un publiskajās tiesībās. Uz privātajām tiesībām attiecinātas tādas tiesību nozares, t.sk. apakšnozares, kā piemēram, civiltiesības, ģimenes tiesības, mantojuma tiesības, komercietības. Savukārt uz publiskajām tiesībām attiecinātas, piemēram, konstitucionālās tiesības, cilvēktiesības, krimināltiesības, administratīvās tiesības, finanšu tiesības, civilprocess, kriminālprocess, administratīvais process.

1 Jakubaņecs V. Tiesību jēdziens un formas/ 7., papildin. izd.– Rīga: P&Ko, 2004, 20. lpp.

2 Turpat, 33. lpp.

Katras valsts tiesību sistēma atšķiras, ko nosaka daudzi faktori, t.sk. vēsturiskie, politiskie, sabiedrisko uzskatu, reliģijas, ekonomiskie un daudzi citi. Pašlaik pasaulē ir aptuveni 200 dažādas tiesību sistēmas. Vairāku valstu tiesisko sistēmu grupas, kas ir līdzīgas pēc savām vēsturiskajām, ģeogrāfiskajām, politiskajām, reliģiskajām vai citām iezīmēm, veido tiesību saimi jeb loku. Ir Rietumu tiesību loks, kas sastāv no kontinentālās Eiropas tiesību saimes (romāņu-ģermāņu tiesību saime) un anglo-amerikāņu tiesību saimes, ir islāma tiesību loks, sociālistisko tiesību loks un citi. Latvijas tiesiskā sistēma pieder pie Rietumu tiesību loka kontinentālās Eiropas jeb romāņu-ģermāņu tiesību saimes.³

Ir vispārzināms, ka tiesību ārējā forma ir tiesību avoti un pie patstāvīgiem tiesību **avotiem** parasti pieder:

- normatīvie tiesību akti;
- ieradumu tiesības;
- vispārējie tiesību principi.

Līdz ar to autora uzdevums ir parādīt, kā tiesību principi kā tiesību avots ieņem noteiktu vietu sabiedrības interešu laukā – katra cilvēka sabiedriskajā, individuālajā dzīvē jeb tās norisēs, tautas valodā runājot – sadzīvē. Lai arī ne mazāk būtiski ir runāt par vispārējiem tiesību principiem, lai ekonomijas ietvaros un piešķirot aktualitāti izzinošajam jautājumam, autors sniedz ieskatu tieši administratīvā procesa principu lomai Latvijas tiesību sistēmā. Minētos principus likumdevējs ir izvēlējis definēt normatīvajā aktā, proti, Administratīvā procesa likumā, tos strikti attiecinot uz tiesiskajām attiecībām starp valsti (pašvaldību) un indivīdu (cilvēku, Latvijas Republikas iedzīvotāju). Likumdevējs ir izdalījis sekojošus principus: tiesiskuma princips; tiesiskās pašlīdības princips; privātpersonas tiesību ievērošanas princips; vienlīdzības princips; tiesību normu saprātīgas piemērošanas princips; patvaļas aizlieguma princips; likuma atrunas princips; demokrātiskās iekārtas princips; samērīguma princips; likuma prioritātes princips; procesuālā taisnīguma princips.⁴

Konferences ietvaros tiek sniegts ieskatš par jau minētajiem 2 principiem, t.i., tiesiskuma principu un tiesiskās pašlīdības principu. Šeit jāpiebilst – tiesību zinātnieki tomēr uzskata, ka sabiedrībā nav vienotas izpratnes par jēdziena *tiesiskums* saturu, tas tiek izmantots kā skaists sauklis, ar kuru lielākoties tiek saprasta tiesību virsvadība vai pat šaurāk – likumu virsvadība [...].

3 Latvijas tiesiskā sistēma.– <https://enciklopedija.lv/skirklis/25869-Latvijas-tiesiskā-sistēma>.– (Resurss apskatīts 30.03.2023.).

4 Administratīvā procesa likums (pieņemts 25.10.2001.), 4. pants// Latvijas Vēstnesis, Nr. 164 (2001, 14. novembris).

Tiesiskums nav visaptverošs princips, jo citādi tas varētu būt vienīgais administratīvā procesa princips, tomēr tiesiskums ir minēts tikai kā trešais no visiem vienpadsmit principiem.

Arī tiesas spriedumos kā viens no tiesību principiem parādās tiesiskuma princips. Īpaši plaši tas analizēts Satversmes tiesas spriedumos. [...] tiesiskuma princips ietver tiesību virsvadību valsts varas realizācijā.⁵ Var piekrist profesores S. Osipovas kundzes norādītajam, ka tiesiskuma princips ir atsevišķs tiesību princips, kura ievērošana tiek metodiski izvērtēta. Neapšaubāmi, rodas jautājums, kas visnotaļ bieži ir izskanējis valsts pārvaldes ietvaros pieņemto lēmumu izvērtēšanas procesā, vai Administratīvā procesa likumā definētie tiesību principi vienmēr var tikt uzskatīti jeb pareizāk būtu teikt iedalāmi vertikālā griezumā pēc svarīguma (no plašākas piemērošanas) aspekta vai tie viens ar otru prevalē, vai arī tieši pretēji – tie ir pilnīgi autonomi piemērojami atkarībā no faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem? Vai tomēr atsevišķās situācijās virsroku ņem kāds cits no administratīvā procesa principiem, proti, tie saduras? Vēl jo vairāk liek aizdomāties profesores minētais, ka latviešu valodā jēdziens *tiesiskums* viennozīmīgi ir šaurāks nekā romiešu tiesību *justīcija*, kas vispirms sevi ietver taisnīguma jēdzienu un tikai tad sistēmu taisnīguma garantēšanai jeb tieslietu sistēmu, tāpēc būtu loģiski arī latviešu valodā atteikties no administratīvā procesa tiesiskuma principa paplašinātas tulkošanas un piemērošanas attiecībā uz tiesībās garantētu taisnīgumu.

Autora iepriekš norādītais aspekts par administratīvo principu sadursmi tiešā veidā ir saistīts ar tiesiskuma principa un tiesiskās paļāvības principu. Ne mazāk būtiski ir norādīt, ka, autora uztverē, Temīdas svaru kausa šūpošana tiesiskās paļāvības principa vai arī tiesiskuma principa pusē ir izšķiroša, izvērtējot konkrētus precedentus administratīvās tiesas tiesu praksē un judikatūrā, kā arī Satversmes tiesas spriedumos. Vienlaikus autors piekrīt tiesību zinātniecei profesorei D. Rezevskas kundzei, ka atbalstāms ir viedoklis, kurš aizstāv tēzi, ka starp vispārējiem tiesību principiem nepastāv hierarhiskas attiecības, kas balstītas uz juridiskā spēka faktoru, proti, vispārējo tiesību principu funkcionālā atšķirība no rakstītajām tiesību normām ir tā, ka šiem principiem piemīt “svara dimensija”. Principiem piemīt tā saucamā “svara dimensija”, ja ir radusies kolīzija starp principiem, un ir jānosaka, kuram no tiem lielāks “svars” tieši attiecīgajā situācijā, ņemot vērā konkrētos sociālos, ekonomiskos, politiskos un citus konkrētās

5 Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu – Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2020, 331. lpp.

valsts apstākļus noteiktā laika brīdī. Šī principu "svara" noteikšana ir ļoti sarežģīts, darbietilpīgs, uz pieredzi, intuīciju un zināšanām balstīts tiesneša intelektuāls darbs.⁶

Augstākās tiesas tiesu praksē ir atrodamas lietas, kuru ietvaros Augstākā tiesa ir nonākusi pie secinājuma, ka ir konstatējama tiesību principu kolīzija (sadursme), kur faktiski tika izvērts iepriekš minētais "svaru dimensijas" aspekts, vēl citiem vārdiem sakot, kurš no principiem pie konkrētiem faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem ir "stiprāks" un gūst lielāku, pat izšķirošāku iedarbību situācijas (kāzusa) atrisinājumā. Piemēram, 2004. gada 30. marta spieduma lietā Nr. SKA - 5 Administratīvo lietu departaments nonāca pie atziņas, ka prioritāte konkrētajā lietā piešķirama likuma ievērošanas principam **iepretim tiesiskuma principam**, tādējādi Administratīvo lietu departaments nepiekrita apgabaltiesas secinājumam, ka sievietes rīcībai, neziņojot par atrašanos darba attiecībās, vairs nav nozīmes, jo viņas tiesības ierobežojošā norma atzīta par prettiesisku. Departaments uzskatīja, ka apstrīdētās normas piemērošana attiecībā uz laika periodu pirms Satversmes tiesas sprieduma ir pareiza. Konkrētajā gadījumā Satversmes tiesa attiecīgo tiesību normu atzina par neatbilstošu samērīguma un tiesiskās paļāvības principam. Tas nenozīmē, ka tā uzskatāma par tik amorālu, lai sabiedrības locekļiem tās pildīšanas rezultātā rastos apziņas konflikts.

Savukārt jau citā 2019. gada 31. janvāra Senāta Administratīvo lietu departamenta sprieduma lietā Nr. SKA-148/2019 Augstākā tiesa atzina, ka Uzņēmumu reģistra kasācijas sūdzībā norādītie argumenti liecina, ka tas kļūdaini izprot pienākumu savā darbībā ievērot likumu un tiesības. Tiesiskuma princips paredz tiesību piemērotāja pienākumu izprast tiesību sistēmu (tostarp tiesību normu hierarhiju) un tiesību sistēmas pamatā esošos tiesību principus un konstitucionāla ranga vērtības (tātad arī cilvēktiesības), un piemērot tiesību normas, noskaidrojot to jēgu un mērķi šīs tiesību sistēmas kontekstā. Tiesiskuma princips, tātad tas, ka iestādes rīcībai ir jāatbilst iestādes darbību regulējošajām tiesību normām, nenozīmē, ka iestāde var formāli piemērot Ministru kabineta noteikumu normu, neskatoties, kāda ir attiecīgās normas jēga kontekstā ar citām piemērojamām tiesību normām.

Tajā pašā laikā Augstākā tiesa 2019. gadā vēl vienā lietā Nr. SKA-262/2019, izvērtējot tiesiskuma principa ievērošanas aspektus administratīvā lietā par patvaļīgu būvniecību atzina, ka nepamatots ir pieteicēja – fiziskās personas uzskats par to, ka iestāde un tiesa nav norādījusi konkrētu

6 Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums, 2015.– 111.–112. lpp.

tiesību normu, kurā tiešā tekstā būtu noteikta aktuālā nekustamā īpašuma īpašnieka atbildība par patvaļīgo būvniecību, liecina par tiesiskuma vai likuma atrunas principa pārkāpumu. Turklāt Augstākā tiesa secināja, ka ar samērīguma un tiesiskās paļāvības principu saistīti apsvērumi patvaļīgas būvniecības gadījumos varētu pamatot personai iespējami labvēlīgākā lēmuma pieņemšanu, nevis prettiesiskas situācijas turpināšanu. Līdz ar to Senāts nesaskatīja, ka apgabaltiesa pārsūdzētā lēmuma samērīguma un pieteicēja tiesiskās paļāvības aizsardzības novērtējumā būtu pieļāvuši kļūdas.

Iztirzājot tiesiskuma principa būtību un tiesu praksi, autors secina, ka tiesību principu piemērošanai faktiski piemīt mainīgs, varētu teikt, krāsains raksturs, kas liek pārvērtēt konkrēto gadījumu ne tikai no konkrētās lietas faktisko un tiesisko apstākļu prizmas, vēl jo vairāk no strīda priekšmeta – kodola – atslēgmomenta, bet arī no pilnīgi cita apsvēruma – strīda jautājuma šķautnes, kas lietā, pilnīgi iespējams, nav noteicoša.

Nobeigumā autors pieskarsies tādām principam kā tiesiskās paļāvības princips, kas tāpat kā proporcionalitātes princips, ir viens no Eiropas kontinentālajā tiesību sistēmā un Eiropas Savienības tiesībās vispārārstiem principiem. Saskaņā ar šo principu valsts iestādēm ir jābūt pastāvīgām jeb konsekventām savā rīcībā attiecībā uz to izdotajiem administratīvajiem aktiem, tādā veidā cienot (respektējot) tiesisko uzticību, kas personām varētu rasties uz administratīvā akta pamata. Privātās personas tādējādi iegūst “piešķirtās tiesības”, kas nozīmē, ka administratīvais akts nezaudēs savu spēku, ja vien tas nav noteikts jau likumā vai arī ja tas nav pašas personas interesēs.⁷ Augstākā tiesa savā praksē arī devusi savu artavu šī principa iedzīvināšanai valsts pārvaldes iestāžu praksē. Piemēram, Augstākā tiesa 2017. gada 17. marta sprieduma lietā Nr. SKA-15/2017, izšķirot strīdu ar Finanšu un kapitāla tirgus komisiju, atzina, ka iestādei, protams, ir jābūt konsekventai, un tā nedrīkst rīkoties pretēji iepriekš pieņemtajiem lēmumiem. Te jāņem vērā Finanšu un kapitāla tirgus komisijas lēmuma daba, proti, komisija pieteicējas klientu interesēs atļāva pieteicējai novērst trūkumus noteiktā laikā un noteiktā veidā. Turpmāk tikai no pašas pieteicējas bija atkarīgs tas, vai tā pildīs šos norādījumus. Ja pārkāpumi noteiktā termiņā nav novērsti, tad pieteicēja vairs nevar atsaukties uz tiesiskās paļāvības principu tikai tāpēc, ka sākotnēji iestāde ir atļāvuši trūkumus novērst. Absurda būtu situācija, ja iestāde atļautu novērst trūkumus, privātpersona šos pārkāpumus nenovērstu, bet atsauktos uz iestādes doto termiņu pārkāpumu novēršanai kā tādu, kura laikā pieteicējas pieļautie pārkāpumi tiktu “dzēsti”. Minēto nemaina

7 Briede J. Par tiesisko paļāvību administratīvajā procesā//Jurista Vārds.– Nr. 19 (2000).

arī tas, ka pieteicēja galu galā tomēr nomainīja sadarbības partneri. Te ir būtiski norādīt, ka tiesiskās palāvības principa piemērošanas aspekta ietvaros ir atzinīgi novērtējams, ka Augstākā tiesa nonāca pie atziņas, ka tiesiskā palāvība ir konstatējama, ja personai ir bijis uz ko paļauties, proti, iestādes skaidrs un beznosacījuma apsolījums, ja privātpersona uz šo apsolījumu ir paļāvusies un ja privātpersonas palāvība ir aizsardzības vērtā.⁸

Faktiski, lai valsts pārvaldes iestādei un ne tikai, bet arī privātpersonai būtu vispār pamats atsaukties kādā noteiktā konkrētā lietā uz tiesiskās palāvības principa ievērošanu vai arī tieši pretēji – pārkāpumu, ir izvirzīti kritēriji, t.i., imperatīvi nosacījumi, ar kuru palīdzību administratīvās lietas ietvaros būtu iespējams nonākt līdz kādai no administratīvā procesa pusēm pozitīva vai negatīva iznākuma. Būtiski šeit arī norādīt, ka tiesību zinātnieki “aizķer” tādu aspektu kā tiesiskās palāvības aizsardzības princips nereti saduras ar tiesiskuma principu, proti, var rasties situācijas, kurās privātpersonas tiesiskās palāvības aizsardzības princips prasa ievērot iepriekš izteikto apsolījumu, bet tiesiskuma princips un sabiedrības intereses prasa no šī apsolījuma atkāpties. Šāda principu kolīzija atrisināma ar svēršanas un salīdzināšanas metodes palīdzību, iegūstot labāko iespējamo kompromisu.⁹

Visbeidzot, saskaņā ar tiesību doktrīnā minēto atziņu, ir svarīgi ņemt vērā arī Satversmes tiesas tiesu praksē esošā 2021. gada 3. decembra spriedumā lietā Nr. 2021-12-03 izdarītos secinājumus. Pieteikuma iesniedzēja lūdza izvērtēt apstrīdētās normas atbilstību Satversmes 1. pantā ietvertajam tiesiskās palāvības principam un Satversmes 105. panta pirmajā teikumā ietvertajām tiesībām uz īpašumu. Ja ir apstrīdēta tiesību normas atbilstība vairākām Satversmes normām, tad Satversmes tiesai, ņemot vērā izskatāmās lietas būtību, ir jānosaka efektīvākā pieeja šīs atbilstības izvērtēšanai. Apstrīdētā norma nenosaka personai jaunu pienākumu maksāt nodokli. Šīs normas skartā nodokļa – nekustamā īpašuma nodokļa – maksāšanas pienākums izriet no likuma “Par nekustamā īpašuma nodokli” un Rīgas domes saistošajiem noteikumiem par nekustamā īpašuma nodokli Rīgā normām. Savukārt apstrīdētā norma nosaka maksimālo apmēru nekustamā īpašuma nodokļa atvieglojumam, ko viena juridiskā persona var saņemt taksācijas gada ietvaros. Satversmes tiesa, izvērtējot konkrētās lietas apstākļus, nonāca pie slēdzieniem, proti:

- Valstij, nosakot un realizējot savu nodokļu politiku, ir plaša rīcības brīvība. Tajā ietilpst tiesības izvēlēties, kādas nodokļu likmes

8 Briede J. 10. panta komentārs// Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa.– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013.– 167.–169. lpp.

9 Turpat, 166. lpp.

un kādām personu kategorijām paredzamas, kā arī tiesības noteikt attiecīgā regulējuma detaļas. Tomēr tiesību normu izdevēja rīcībai attiecībā uz nodokļu politiku ir jāatbilst vispārējiem tiesību principiem un citām Satversmes normām.

- Tiesiskās paļāvības principa pastāvēšana ir saistīta ne tikai ar uzticēšanos valsts varai, bet arī ar tiesību normu adresātu rīcības brīvības īstenošanas iespējām, proti, šis princips nedod pamatu ticēt, ka reiz noteiktā tiesiskā situācija nekad nemainīsies, bet gan pieļauj un noteiktos apstākļos pat pieprasa pastāvošā tiesiskā regulējuma grozīšanu. Pretējā gadījumā valsts nevarētu pienācīgi reaģēt uz mainīgajiem dzīves apstākļiem.
- Personām ir jārēķinās ar to, ka tiesiskā situācija var mainīties, piemēram, gadījumā, ja mainās valsts ekonomiskā situācija un vajadzības, var mainīties nodokļu likmes un atvieglojumi.
- Demokrātiskā tiesiskā valstī, izdarot grozījumus normatīvajos aktos, to izdevējam ir pienākums vispusīgi un pilnvērtīgi apsvērt un paredzēt saudzējošu pāreju uz jauno tiesisko regulējumu. Tādā veidā tiktu nodrošināts saprātīgs līdzsvars starp personu tiesisko paļāvību un sabiedrības gūto labumu.
- Tiesību normu izdevējam ir pienākums periodiski apsvērt, vai konkrētais tiesiskais regulējums joprojām ir efektīvs, piemērots un nepieciešams, vai tas kādā veidā nebūtu pilnveidojams.
- Paļāvība uz noteiktu atvieglojumu piemērošanu neierobežoti ilgu laiku ir nošķirama no konkrētos kritērijos balstīta un laikā ierobežota labuma piešķiršanas. Turklāt tiesiskās paļāvības aizsardzība ir vērtējama nevis kā tiesības neierobežotu laiku saglabāt iepriekšējo stāvokli, bet gan kā garantija tam, ka izmaiņas tiks veiktas pēc iespējas saudzīgāk.
- Personas tiesisko paļāvību nav pieļaujams pārkāpt, pamatojoties uz abstraktu sabiedrības finansiālo vai cita veida ieguvumu, jo šāda pieeja neļauj līdzsvarot abu pušu intereses un novērst tādu situāciju, ka personai tiek radīts nesamērīgs kaitējums.

Tādējādi Satversmes tiesa nonāca pie gala slēdziena, norādot, ka Satversmes 1. pantā ietvertajam tiesiskās paļāvības principam kopsakarā ar Satversmes 105. panta pirmajā teikumā ietvertajām tiesībām uz īpašumu neatbilst tāda situācija, ka personas finansiālo saistību apmērs, kas izriet no pienākuma maksāt nekustamā īpašuma nodokli par konkrēto īpašumu un uz kura saglabāšanu noteiktu laika periodu konkrētu iemeslu dēļ tai radu-

sies tiesiska paļāvība, tiek palielināts bez īpaša pamatojuma vai izvērtējuma. Tādējādi apstrīdētā norma neatbilst tiesiskās paļāvības principam un nenodrošina personas īpašuma tiesību aizsardzību.

Secinājumi

Rezumējot visu iepriekš minēto, autors nonāk pie secinājuma, ka tiesību princips faktiski ir instruments, ar kura palīdzību tiesību piemērotājam (valsts (pašvaldības) personā vai privātpersonas statusā) ir iespēja panākt taisnīgumu, faktiski taisnīgu strīda, konflikta, precedentā, kāzusa atrisinājumu, samērojot privātpersonas intereses ar sabiedrības tiesiskajām interesēm. Tēlaināk izsakoties, tiesību princips ir ceļa zīme, kura atkarībā no abstrakcijas pakāpes, norāda virzienu, lai privātpersona (vairāk jau vēlētos šo Valsts pārvaldes iekārtas likumā ietverto terminu attiecināt tikai uz fizisku personu, cilvēku – *homo sapiens*) tiektos pēc iekšējā miera atrodoties iekš sabiedrībā pastāvošām līdzīgām situācijām, saglabājot taisnīguma sajūtu.

Autors uzskata, ka tiesiskās paļāvības principa loma kopsakarā ar tiesiskuma principu un tiesiskās vienlīdzības principa piemērošanu administratīvo tiesu praksē nav guvusi viennozīmīgu prezumpciju, it īpaši mēģinot caur konkrētās lietas faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem piešķirt kādam no tiem primāru vai tieši otrādi sekundāru nozīmi vispārējo principu vertikālā (hierarhiskā) iedalījumā, proti, apveltot noteiktu principu ar svarīguma iezīmi (statusu) sabiedrības attīstības (juridiskās kultūras) pilnveidošanā.

Tiesas spriedumos kā viens no tiesību principiem parādās tiesiskuma princips. Īpaši plaši tiesiskuma princips analizēts Satversmes tiesas spriedumos. Tiesiskuma principa izpratne judikatūrā atbilst Administratīvā procesa likumā ietvertajai izpratnei, t.i., tiesiskuma princips ietver tiesību virsvadību valsts varas realizācijā. Arī likumdevējs un valdība savā darbībā ir saistīti ar tiesiskuma principa ievērošanu. Taču Satversmes tiesa analizējot, vai tiek ievērots tiesiskuma princips, nevērtē taisnīgumu kā no tiesiskuma principa izrietošu. Taisnīguma princips ir atsevišķs princips, kura ievērošana tiek metodiski izvērtēta, un tas nav pakārtots tiesiskuma principam. Savukārt princips *tiesiska valsts* ietver gan tiesību virsvadības, gan taisnīguma principus. Tātad nevar uzskatīt, ka *tiesiskums* juridiski ir sinonīms jēdzienam *tiesiska valsts*.¹⁰

10 Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu – Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2020.– 331. lpp.

Līdz ar to autors uzskata, ka administratīvo lietu praksē nav pareizi izskatāmās lietas faktiskos apstākļus attiecināt vienlīdz uz tiesiskuma principa pārkāpumu un uzskatīt, ka šādā veidā tiek sasniegts tiesību normas mērķis un taisnīguma efekts prevalē jeb pareizāk būtu teikt – būtu vērtējams kopsakarā.

Latvijas tiesību sistēmas ietvaros jāņem vērā arī tas, ka, piemēram, nodokļu samaksas spēja un tās konkretizācijas elements ienākuma nodokļa gadījumā – objektīvā neto princips – izriet no taisnīguma un tiesiskās vienlīdzības principiem, proti, likumdevējam ir jānodrošina, lai nodokļu maksātāji ar vienādām spējām tiktu vienādi aplikti ar nodokļiem, un nodokļu slogam jābūt samērīgam ar nodokļu maksātāja ienākumiem.¹¹ Minētais apliecina ka, piemēram, viens Satversmes tiesas spriedums ir pasludināts 2022. gada 7. janvārī un stājās spēkā tā pasludināšanas brīdī, tādējādi nav attiecināms uz lietām, kurās risināms iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķins par 2018. gadu vai 2019. gadu. Satversmes tiesa sniedza skaidrojumu par šī sprieduma tiesisko iedarbību, kurā Satversmes tiesas pārstāvji viennozīmīgi puda atziņu, ka Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2021-06-01 ir vērsti uz priekšu un neietekmē jau nodibinātās tiesiskās attiecības. Līdz ar to likumsakarīgs ir jautājums, vai administratīvās tiesas pareizi piemēroja Satversmes tiesas lietā Nr. 2021-06-01 pieņemto spriedumu, tajā paustās atziņas un cēloņsakarīgi taisīja pareizu spriedumu. Atbildi uz šīs publikācijas sagatavošanas brīdī sniegs Augstākā tiesa.

Summary

The principle of law is actually an instrument by which a law enforcement (or a national (municipal) person or a private person) has the possibility of achieving justice, in fact a fair settlement of a dispute, conflict, precedent, settlement of the rights, by measuring the interests of a private individual with the legitimate interests of the public.

More specifically, the principle of law is a road mark which, in substance, depending on the degree of abstraction, points out the direction that a private individual would seek to find an internal peace in society, while maintaining a sense of fairness.

---

11 Englisch J. Ability to Pay in European Tax Law.– www.ssrn.com.– (Resurss apskatīts 30.03.2023.); sk. arī: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2008. gada 9. decembra spriedums lietā Nr. 2 BvL 1/07, 1.–91. rindkopa.

Mg.iur. **Kristaps Leonards Limbergs**
Juridiskā koledža,
Latvija

KREDITORU AIZSARDZĪBA VIENKĀRŠOTAJĀ LIKVIDĀCIJAS PROCESĀ

PROTECTION OF CREDITORS IN THE SIMPLIFIED LIQUIDATION PROCESS

Atslēgvārdi: *vienkāršotā likvidācija, likvidācija, nodrošinātais kreditors, izslēgšana no komercreģistra, materiāltiesisks termiņš.*

Keywords: *simplified liquidation, liquidation, secured creditor, exclusion from the commercial register, substantive term.*

Ievads

Ikviens process reiz beidzas, proti, nekas nav mūžīgs. Arī cilvēka dzīvei reiz pienāk gals, tāpat ir ar juridiskām personām. Brīdī, kad komersants nolēmis izbeigt savu aktīvo darbību jeb citiem vārdiem sakot – komercdarbību, vairs nav nepieciešama pati persona, kura, visticamāk, ir izpildījusi savu mērķi vai izsmēlusi resursus un turpmāka darbība nebūs nepieciešama. Šādā brīdī aktuāls jautājums ir juridiskās personas likvidācija. Likvidācija var notikt ierastajā likvidācijas kārtībā, vai arī īstenojot maksātnespējas procesu, ja juridiskā persona nav spējīga nokārtot visas savas saistības. Uzsākot juridiskās personas likvidācijas procesu bieži vien tiek konstatēts, ka ir jāuzsāk maksātnespējas process, jo nav iespējams apmierināt visas kreditoru prasības.

Visiem, kas saistīti ar maksātnespējas nozari vai ir to pētījuši, nav noslēpums, ka liels maksātnespējīgo juridisko personu īpatsvars ir tā dēvētās “tukšās” sabiedrības, t.i, parādniēki, kuriem nav aktīvu vai arī to ir tik maz, ka tie nesedz pat maksātnespējas procesa izdevumus. Likumdevējs laika gaitā šādu problēmu ir centies risināt. Minētā problēma bija “sāpīga” 2016. gadā, kad 63 % no visiem maksātnespējas procesiem bija tā dēvētie tukšie maksātnespējas procesi, bet 2017. gadā – 61 % no visiem maksātnes-

pējas procesiem.¹ Šo kapitālsabiedrību maksātnespējas procesi tika uzsākti uz paša parādnieka vai kreditora pieteikuma pamata neatkarīgi no tā, kādi ir šo sabiedrību aktīvi.² Šāda situācija galvenokārt veidojas, jo maksātnespējas vai likvidācijas procesi tiek uzsākti ļoti novēloti, bieži vien pēc kāda kreditora aktīvāka aicinājuma nokārtot saistības. Minētā situācija vairāku gadu garumā radīja apstākļus, ka komercreģistrā ilgi atrodas “tukši” uzņēmumi, kas faktiski savu saimniecisko darbību sen jau beiguši, ir nepieciešama šo uzņēmumu likvidācija, jo tie rada nenoteiktību komercdarbības tiesiskajā vidē, kā arī var maldināt trešo personu viedokli par juridiskās personas faktisko darbību.

Jānorāda, ka minētā problēma pastāv vēl šobrīd, lai gan tiesiskais regulējums un rīcība gadu gaitā ir uzlabota, tomēr autora ieskatā pastāv vēl virkne risināmu problēmu. Situācijas uzlabošanai un lai neradītu apstākļus, kad turpina eksistēt “tukši” uzņēmumi, kas agrāk vai vēlāk sagādās galvassāpes kādam maksātnespējas administratoram jau 2013. gada 1. janvārī spēkā stājās Grozījumi komerclikumā, ar kuriem Komerclikums tika papildināts ar 314.¹ pantu, radot jaunu regulējumu – sabiedrības darbības izbeigšana, pamatojoties uz komercreģistra iestādes vai nodokļu administrācijas lēmumu. Regulējums atviegloja likvidācijas procesu pie zināmiem apstākļiem.

Praktiķi un arī publikāciju autori minēto procesu nodēvējuši par vienkāršotās likvidācijas procesu. Ņemot vērā iepriekš minēto, autora mērķis ir apskatīt un vērst uzmanību uz vienkāršotās likvidācijas procesa problemātiku, kā arī sniegt savu viedokli.

Vienkāršotās likvidācijas attīstība un mērķis

Vēsturiski vienkāršoto likvidāciju regulēja likuma “Par uzņēmējdarbību” 34.³ pants.³ Līdzīgs regulējums tika pārņemts arī jau pieminētajos Komerclikuma grozījumos, kas 2013. gadā 1. janvārī papildināja Komerclikumu ar 314.¹ pantu. Pēc veiktajiem grozījumiem Komerclikums paredzēja tiesības izbeigt sabiedrības darbību, pamatojoties uz komercreģistra iestādes vai nodokļu administrācijas lēmumu. Pēc šāda lēmuma un attiecīga

1 Maksātnespējas administrācijas 2017. gada ziņojums.– https://www.mkd.gov.lv/lv/jaunums/maksatnespejas-administracijas-2017gada-zinojums?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F – (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

2 Cers O. Likvidācija kā maksātnespējas risinājuma perspektīva// Jurista Vārds.– Nr. 25 (2018), 31.–34. lpp.

3 Par uzņēmējdarbību: Likums (pieņemts 26.09.1990.)// Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs.– Nr. 42 (1990, 18. oktobris).

ieraksta komercrēģistrā visas sabiedrības likvidācijā ieinteresētās personas tiek aicinātas iesniegt pieteikumu par likvidatora iecelšanu. Kad likvidators ieteikts, tiek uzsākts sabiedrības likvidācijas process, tomēr gadījumā, ja netiek saņemts pieteikums par likvidatora iecelšanu sabiedrības likvidācija nenotiek un komercrēģistra iestāde pieņem lēmumu par sabiedrības izslēgšanu no komercrēģistra.⁴

Secināms, ka ar terminu *vienkāršotā likvidācija* tiek saprasta situācija, kad komercrēģistra iestāde pieņem lēmumu par sabiedrības izslēgšanu no komercrēģistra nemaz neuzsākot likvidācijas procesu. Tādējādi minēto procesu nebūtu pareizi dēvēt par vienkāršoto likvidāciju, jo saskaņā ar Komerclikuma 317. panta otro daļu, likvidācija nenotiek. Atbilstoši Uzņēmumu reģistra interneta vietnē publicētajai informācijai ar vienkāršoto likvidāciju būtu saprotama uzņēmuma likvidācija pēc valsts iniciatīvas. Ja uzņēmums uz Uzņēmumu reģistra brīdinājumiem par darbības izbeigšanu nereaģē, tad reģistrs pieņem lēmumu par darbības izbeigšanu un publiski aicina pieteikties likvidatoru, kurš sakārtotu dokumentus un kreditoru-debitoru attiecības.⁵ Autors minēto procesu rakstā turpinās dēvēt par *vienkāršotās likvidācijas procesu*, jo tāds termins tiek izmantots praktiķu vidū un ar šādu terminu visiem tiesību normas piemērotājiem ir saprotams, ko tas nozīmē.

Regulējuma mērķi var izsecināt no likumprojekta “Grozījumi Komerclikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma jeb anotācijas. Anotācijā minēts, ka likumprojekts ir vērsts uz “tukšo” un ekonomiski neaktīvo subjektu ātru izslēgšanu no komercietiskās vides. Tas paredz, ka sabiedrības darbība var tikt izbeigta, pamatojoties uz Uzņēmumu reģistra vai Valsts ieņēmumu dienesta lēmuma pamata gadījumā, ja ir konstatēts kāds no objektīvi novērtējamiem pārkāpumiem – subjektam ilgstoši nav valdes, subjekts nav sasniedzams tā juridiskajā adresē, subjekts ilgstoši nav iesniedzis nodokļu likumos paredzētās deklarācijas vai gada pārskatu vai sabiedrības darbībā atbilstoši normatīvajiem aktiem ir apturēta un subjekts nav novērsusi minēto pārkāpumu.

Pēc sabiedrības darbības izbeigšanas lēmuma spēkā stāšanās tiek izdarīts ieraksts komercrēģistrā par sabiedrības darbības izbeigšanu, tādējādi

4 Komerclikums (pieņemts 13.04.2000.), 317. panta otrā daļa// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 158/160, 04.05.(2000, 4. maijs).

5 Turi kārtībā 3 lietas! Viegļprātīgie atver durvis reiderisma riskiem.– <https://www.ur.gov.lv/lv/jaunumi/aktualitates/turi-kartiba-3-lietas-vieglpratigie-atver-durvis-reiderisma-riskiem/>.- (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

informējot trešās personas. Vienlaikus trešajām personām tiek dota iespēja aktīvi izrādīt interesi par subjekta likvidāciju, vai nu uzsākot sabiedrības likvidāciju Komerclikumā noteiktajā kārtībā, vai arī iesniedzot maksātne-spējas pieteikumu. Ja ne viena, ne otra procedūra netiek uzsākta, sabiedrība tiek izslēgta no komercreģistra bez likvidācijas veikšanas. Savukārt manta, kas palikusi pēc sabiedrības izslēgšanas no komercreģistra, tiek pielīdzināta bezmantinieka mantai un piekrīt valstij.⁶

Autora ieskatā likumdevēja mērķis ir diezgan skaidrs un labi noformulēts, proti, regulējums nodrošina ekonomiski neaktīvo subjektu ātru izslēgšanu no komercietiskās vides, vienlaikus paredzot iespēju kreditoriem vai kādai ieinteresētajai personai aizsargāt savas intereses veicot nepieciešamas darbības.

Kreditoru aizsardzība

Viens no regulējuma mērķiem un uzdevumiem – nodrošināt ieinteresētās personas interešu aizsardzību. Tieši tamdēļ likumdevējs spēkā esošajā normatīvajā regulējumā ir paredzējis, ka jebkurai ieinteresētajai personai ir tiesības viena mēneša laikā pēc paziņojuma par sabiedrības darbības izbeigšanas dienas iesniegt komercreģistra iestādei pieteikumu par likvidatora iecelšanu. Komerclikumā nav definēts, kas tieši ir saprotams ar terminu *ieinteresētā persona*. Autora ieskatā, nav šaubu, ka tulkojot Komerclikumā esošās tiesību normas, kurās minēts termins *ieinteresētā persona*, var secināt, ka tas sevī ietver parādnieka kreditorus. Šāds secinājums izriet no termina gramatiska tulkojuma, kā arī termina mērķa un jēgas izzināšanas procesa.

Visi kreditori, kam ir prasījuma tiesības pret sabiedrību, ir uzskatāmi par sabiedrības likvidācijā ieinteresētajām personām Komerclikuma 318.¹ panta izpratnē. Tas izriet no šīs tiesību normas (Komerclikuma 318.¹ pants likumā iekļauts ar 2012. gada 29. novembra grozījumiem) anotācijas, kurā likumdevējs norādījis, ka “likumprojekts būtisku uzsvāru likvidatora iecelšanā uzliek tieši personām, kuras ir ieinteresētas sabiedrības likvidācijā, t.i., sabiedrības dalībniekiem un kreditoriem.”⁷

6 “Grozījumi Komerclikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). – <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/2C4E4C72616932DBC2257967003F6A8C?OpenDocument>. – (Resurss apskatīts 13.11.2020.)

7 Treilons U. Kas ir sabiedrības likvidācijā ieinteresētās personas?// iTiesības. – Nr. 11 (2017). – <https://itiesibas.lv/ru/statji/atbild-eksperts/komercdarbiba/kas-ir-sabiedrības-likvidācija-ieinteresetas-personas/12649>. – (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

Tātad secināms, ka parādnieka kreditoram ir tiesības mēneša laikā lūgt iecelt likvidatoru, lai tiktu uzsākts parādnieka likvidācijas process. Ievērojot minēto, var secināt, ka vienkāršotās likvidācijas gadījumā kreditoram tiek dotas iespējas aizstāvēt savas tiesības, bet autora ieskatā tās ir nepilnīgas un, iespējams, likumdevējs nav pilnībā izvērtējis visus riskus vai kāzus, kas varētu veidoties no kreditora nepietiekamas aizsardzības.

Likvidatora pieteikšanas termiņš

Praksē nereti kreditori nokavē tiem noteikto viena mēneša pieteikšanās termiņu. Tas ir vienkārši skaidrojams ar to, ka lielākā daļa kreditoru nemonitorē oficiālos paziņojumus “Latvijas Vēstnesī” vai komercreģistra uzturētajā datubāzē. Nav šaubu, ka Uzņēmumu reģistra valsts notāra lēmums ir apstrīdams viena mēneša laikā pēc tā paziņošanas kā jebkurš cits administratīvais akts. Turpretī, kreditors kā trešā persona minēto lēmumu var apstrīdēt atbilstoši Administratīvā procesa likuma 79. panta otrajā daļā noteiktajā termiņā, t.i., privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses attiecīgais administratīvais akts ierobežo un kura administratīvajā procesā nav bijusi pieaicināta kā trešā persona, var šo administratīvo aktu apstrīdēt viena mēneša laikā no dienas, kad privātpersona par to ir uzzinājusi.⁸ No Uzņēmuma reģistra galvenā notāra lēmumiem var secināt, ka līdzīgās situācijās daudzos no gadījumiem kreditors ar apstrīdēšanas iesniegumu iestādē ir vērsies vēlāk kā mēnesi pēc tam, kad iestāde pieņēmusi lēmumu par sabiedrības izslēgšanu no komercreģistra. Piemēram, no 2020. gada 2. jūlija Galvenā valsts notāra lēmuma Nr. 1-5n/473 var secināt, ka 2019. gada 26. novembrī Uzņēmumu reģistra valsts notārs pieņēma lēmumu Nr.6-12/141622, ar kuru nolemts izslēgt sabiedrību no komercreģistra. 2020. gada 18. jūnijā Uzņēmumu reģistrā saņemts iesniegums, kurā lūgts atcelt apstrīdēto lēmumu, pamatojoties uz argumentu, ka nepietiekamas informācijas dēļ iesniedzējs tikai 2020. gada 17. jūnijā uzzināja, ka sabiedrības darbība ir izbeigta un sabiedrība ir izslēgta no komercreģistra [...]. Lēmumā norādīts, ka lai Uzņēmumu reģistrs varētu pieņemt lēmumu par likvidatora iecelšanu, tam ir jāsaņem atbilstošs pieteikums. Ņemot vērā minēto, ikviena trešā persona var iesniegt Uzņēmumu reģistram pieteikumu un tam pievienotos dokumentus par likvidatora kandidāta iecelšanu. Pozitīva Uzņēmumu reģistra valsts notāra lēmuma gadījumā, likvidatoram ir iespējams pārstāvēt sabiedrību tās likvidācijas procesa gaitā. Ņemot vērā,

8 Administratīvā procesa likums (pieņemts 25.10.2001.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 164 (2001, 14. novembris).

ka ir saņemts pieteikums, secināms, ka ir persona, kas vēlas veikt sabiedrības likvidāciju. Paredzot Komerclikumā vienkāršoto likvidāciju, likumdevēja mērķis bija juridiski eksistējošu, taču faktiski nepastāvošu sabiedrību likvidācija, kurās ne dalībnieki, ne kreditori neveic attiecīgās darbības, lai likvidētu to. Tādējādi tiktu nodrošināts, ka gadījumos, kad nav neviena persona, kas vēlētos veikt sabiedrības likvidāciju, būtu iespēja šādu sabiedrību izslēgt no komercreģistra. Attiecīgi tika nolemts atcelt sākotnēji pieņemto lēmumu, kā arī anulēt ierakstu par sabiedrības izslēgšanu no komercreģistra.⁹

Tieši ar tādu pašu argumentāciju, ka iepriekš analizētais 2020. gada 2. jūlija Galvenā valsts notāra lēmums Nr. 1-5n/473, pamatots arī, piemēram 2020. gada 12. februāra Galvenā valsts notāra lēmums Nr. 1-5n/159.¹⁰

Iepriekšminētajos lēmumos termiņa nokavējums pēc tā būtības netiek vērtēts, bet autors secina, ka iestāde – Uzņēmumu reģistrs konsekventi pieļauj, ka ieinteresētās personas iesniegums neieklaujas apstrīdēšanas termiņā atbilstoši Administratīvā procesa likumam, neieklaujas tiesību normā, t.i., Komerclikuma 318.¹ panta trešās daļas noteiktajā aicinājuma termiņā, t.i., viena mēneša laikā iesniegt iesniegumu par likvidatora iecelšanu, bet tieši pretēji – abi termiņi netiek ievēroti un iesniegumi iesniegti novēloti.

Administratīvajā procesā ir noteikts, ka lemjot par termiņa atjaunošanu, iestādei no vienas puses jāņem vērā privātpersonas tiesību ievērošanas princips, no otras – tiesiskās drošības (stabilitātes) princips. Ja administratīvo aktu apstrīd nevis adresāts, bet cita persona, iestādei jāsamēro iesniedzēja tiesiskā interese atjaunot termiņu un adresāta tiesiskā paļāvība, ka viņam labvēlīgais administratīvais akts kļuvis neapstrīdams. Jo ilgāks laiks ir pagājis no brīža, kad administratīvais akts ir neapstrīdams, jo lielāka nozīme piešķirama adresāta tiesiskajai paļāvībai.¹¹ Lemjot par nokavētā procesuālā termiņa atjaunošanu, būtiska nozīme piešķirama apstākļiem, kuru dēļ persona par administratīvo aktu uzzinājusi tikai pēc procesuālā termiņa beigām, proti, ir izvērtējams, vai un cik lielā mērā šie apstākļi bijuši atkarīgi no pašas personas gribas un rīcības.¹²

Autors vispārīgi piekrīt, ka gadījumā, ja kreditors ir novēloti uzzinājis par parādnieka izslēgšanu no komercreģistra, tam būtu atjaunojamas pro-

9 Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2020. gada 2. jūlija lēmums Nr. 1-5n/473.– <https://www.ur.gov.lv/lv/>.– (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

10 Uzņēmumu reģistra galvenā valsts notāra 2020. gada 12. februāra lēmums Nr. 1-5n/159.– <https://www.ur.gov.lv/lv/>.– (Resurss apskatīts 11.05.2023.).

11 Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa.– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013.– 766. lpp

12 Turpat.

cesuālās tiesības izteikt savus iebildumus, t.i., apstrīdēt Uzņēmumu reģistra lēmumu par sabiedrības izslēgšanu no komercreģistra. Šāda prakse, proti, termiņa atjaunošana, kad persona, kas nokavējusi procesuālu termiņu spēj pierādīt objektīvus apstākļus, kuru dēļ tas noticis, ir vispārzināma un izplatīta gan administratīvajā procesā, gan civilprocesā. Tomēr jānorāda, ka izskatāmajās lietās Uzņēmumu reģistrs nemaz nevērtē apstākļus vai patiesi objektīvi trešā persona, t.i., kreditors uzzināja par parādnieka izslēgšanu no komercreģistra tikai zināmu laiku pēc tam, kad oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis" bija publicēta šī ziņa un kreditori aicināti vērsties ar iesniegumiem Uzņēmumu reģistrā, kā arī pēc tam, kad zināmu laiku komercreģistrā jau bija veikts ieraksts par sabiedrības jeb parādnieka izslēgšanu no tā. Tāpat neatbildēts paliek jautājums – vai Komerclikumā nostiprinātā termiņa nokavējuma sekas ietekmē lēmumu pieņemšanu, proti, vai šī termiņam nokavējumam ir piešķirama kāda zināma nozīme, vai tas būtu jāvērtē un galu galā uzskatāms par materiāli prekluzīvu termiņu vai tieši pretēji procesuālu termiņu?

Maksātnespējas gadījumos normatīvais regulējums, kā arī judikatūra par regulējuma piemērošanu neapšaubāmi norāda uz apstākli, ka gadījumos, ja kreditors ir nokavējis maksimālo pieteikšanās termiņu parādnieka maksātnespējas procesā, tas zaudē savas prasījuma tiesības pret parādnieku, proti, iestājas noilgums. Augstākās tiesas Civillietu departaments 2014. gada 8. aprīļa spriedumā lietā Nr. SKC-117/2014 norādījis, ka prekluzīvs termiņš ir subjektīvo tiesību izbeidzošs termiņš, to palaižot garām, iestājas noilgums, kura dēļ izbeidzas ne vien prasības tiesība, bet arī pati saistība. Tiesa norādījusi, ka kreditoru prasījumu, kas vērsti pret maksātnespējīgo parādnieku (gan fizisko, gan juridisko personu) iesniegšanu likumdevējs aprobežojis ar saīsinātu termiņu (Maksātnespējas likuma 73. panta pirmā un otrā daļa), kurš ir materiāli prekluzīvs jeb likumisks termiņš un kura atjaunošana tiesību normās nav paredzēta, atšķirībā no procesuāli tiesiskā termiņa, kuru saskaņā ar Civilprocesa likuma 51. pantu tiesa vai tiesnesis var atjaunot.

Strīdos par kreditora prasījumiem pret maksātnespējīgu parādnieku piemērojamas Maksātnespējas likuma speciālās tiesību normas, kas noteic speciālu kārtību, kādā piesakāmi kreditoru prasījumi un kuru neievērojot kreditoram jārēķinās ar nelabvēlīgām sekām – noilguma iestāšanos. Minēto negroza apstāklis, ka kreditors, apejot Maksātnespējas likumā noteikto prasījumu pieteikšanas kārtību, pirms vai pēc parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas cēlis prasību tiesā.

Tiesa, skatot lietu par maksātnespējīgās sabiedrības kreditora prasījumu, norādījusi, ka gadījumā, ja tas nav iesniegts termiņā prasība noilgst.¹³ Svarīgi ņemt vērā faktu, ka maksātnespējas procesa ietvaros tiesību norma paredz likumisku termiņu, kura atjaunošana tiesību normās nav paredzēta. Maksātnespējas likuma 73. panta otrās daļas otrais teikums noteic, ka pēc šā termiņa iestājas noilgums, līdz ar to kreditors zaudē kreditora statusu un savas prasījuma tiesības pret parādnieku.¹⁴

Iepriekš minētā norma arī atšķir situāciju no likvidācijas procesa, kurā nav paredzēts noilgums kāda noteikta termiņa neievērošanas gadījumā. Šādam viedoklim pievienojas arī Tieslietu ministrija, kas skaidrojot kreditoru pieteikšanās termiņa grozījumus (no trim mēnešiem uz vienu mēnesi) likvidācijas procesā norādījusi, ka kreditoru pieteikšanās termiņa neievērošana pati par sevi nenozīmē, ka persona zaudē kreditora statusu. Komerclikumā (atšķirība no juridiskās personas maksātnespējas procesa – Maksātnespējas likuma 73. panta otrajā daļā) nav iekļauta materiālā tiesību norma, kas paredzētu, ka kreditors zaudē kreditora statusu un savas prasījuma tiesības pret kapitālsabiedrību tikai tāpēc, ka kreditors nav pieteicies noteiktajā termiņā. Kapitālsabiedrības likvidācijas gadījumā kreditoru pieteikšanās termiņš ir tikai minimāli garantētais termiņš kreditoriem savu tiesību aktīvai aizsardzībai. Proti, apstāklis, ka kreditors pieteiksies pēc šā termiņa, nav pamats, lai ignorētu šā kreditora prasījumu. Faktiski kreditori var prasīt saistību izpildi līdz pat brīdim, kad sabiedrības atlikusī manta ir sadalīta un izmaksāta kreditoriem. Šāda pieeja ir nostiprināta arī Vācijas un Igaunijas normatīvajā regulējumā.¹⁵

Tomēr, jāsecina, ka nepastāv vienprātība par apstākli, vai Komerclikuma 318.¹ panta trešajā daļā atspoguļotais termiņš ir uzskatāms par procesuālu vai materiāli tiesiski prekluzīvu termiņu.

Jau minētajam Tieslietu ministrijas viedoklim nepiekrīt Augstākā tiesa, kas 2021. gada 1. jūnija spriedumā lietā Nr. A420318017, SKA-341/2021, secināja, ka Komerclikuma 318.¹ panta trešajā daļā paredzētais mēneša termiņš, kurā persona var iesniegt Uzņēmumu reģistram pieteikumu par likvidatora iecelšanu, ir materiāltiesisks.¹⁶ Ar šo tiesas spriedumu faktiski tika

13 Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-117/2014.

14 Maksātnespējas likums (pieņemts: 26.07.2010.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 124, (2010, 6. augusts).

15 Komerclikums piedzīvojis apjomīgas izmaiņas// Jurista Vārds.– Nr. 43 (2017), 15.–27. lpp.

16 Augstākā tiesas kopsēdes 2021. gada 1. jūnija spriedums lietā Nr. A420318017, SKA-341/2021.

izbeigta diskusija par to, vai minētais termiņš ir vai nav materiāltiesisks, kā arī izbeigta Uzņēmuma reģistra piekoptā prakse, ka ir iespējams atcelt iepriekš pieņemto lēmumu par komersanta izslēgšanu no komercreģistra, ja tiek kavēts termiņš likvidatora iecelšanai. Pēc šī tiesas sprieduma ir radusies problēma, kuras rezultātā kreditori zaudē savas prasījuma tiesības, kas rada jautājumu par kreditoru aizsardzību.

Autors vēlētos šajā gadījumā tieši koncentrēties uz nodrošinātu kreditoru aizsardzību. Proti, ja kreditoram par labu, piemēram, ir ieķīlāts nekustamais īpašums un tas ir nostiprināts zemesgrāmatā, vai tad tagad kreditors nav pelnījis lielāku aizsardzību?

Zināma kreditora neņemšana vērā

Izslēdzot no komercreģistra jeb vienkāršās likvidācijas ceļā likvidējot komersantu, var tikt un tiek aizskartas arī nodrošināto kreditoru intereses. Praksē tas izkatītos tā, ka ir komersants, kurš ir izslēgts no komercreģistra, tātad vairs neeksistē, bet zemesgrāmatā tam ir reģistrēts nekustamais īpašums, kas ir nodrošināts ar ķīlu. Bet šo ķīlas tiesību faktiski nevar realizēt.

Var argumentēt, ka arī šiem kreditoriem ir viena mēneša pieteikšanās termiņš kā jebkuram citam kreditoram, tā teikt, pats vainīgs, ka pieļāva neuzmanību un nokavēja likumā noteikto termiņu. Tomēr, jānorāda, ka šī pieteikšanās laikā ir pretēja ierastajam, vispārējam regulējumam Komerclikumā. Paskaidroju, ka vispārējas likvidācijas gadījumā visa manta tiktu sadalīta kreditoriem un tā, kas paliek pāri, nonāktu pie komersanta dibinātājiem, īpašniekiem. Vispārējas likvidācijas gadījumā nodrošinātus kreditorus uzskata par zināmiem un tie var arī īpaši nepieteikties, jo Komerclikums paredz, ka zināma kreditora gadījumā tam piekritošie naudas līdzekļi būtu jādeponē, jeb jānodod zvērinātam notāram glabāšanā. Vēl jo vairāk, likvidācijas gadījumā likvidatoram ir pienākums apzināt zināmos kreditorus, t.i., paziņot par likvidāciju un acināt pieteikties likvidācijas procesā. Tātad parastas likvidācijas gadījumā nodrošināts kreditors "netiek aizmirsts", savukārt, vienkāršotās likvidācijas gadījumā – kreditora pārbaude nenotiek.

Visiem ir zināms, ka zemesgrāmatas ierakstiem ir publiska ticamība. Līdz ar to, ja par labu kreditoram ir nostiprināta hipotēka zemesgrāmatā, tad var paredzēt, ka tas ir zināms kreditors un par tā prasījuma tiesībām nevajadzētu būt šaubām.

Autors uzsver – par to vai zināms kreditors, t.i., nodrošināts kreditors būtu jāņem vērā vienkāršotās likvidācijas procesā – ir atklāta diskusija, tomēr jānorāda, ka praksē novērots, ka valsts, kas iegūst nekustamo īpašumu

kā bezīpašnieka lietu ilgstoši (piemēram, vismaz 5 gadus) ar to neko nedara, t.i., neatsavina. Šādas valsts darbības mudina domāt, ka tai nav intereses un nepieciešamības par vairumu no nekustamajiem īpašumiem, kas atbrīvojas vienkāršotās likvidācijas gadījumā. Secīgi, autora ieskatā, nav saprātīgi īpašumu, ko kreditors spētu realizēt ātri un efektīvi, kā arī atgriezt komerciālās vides aprītē, atstāt valsts rīcībā, no kuras darbībām var secināt, ka šādi īpašumi tai nav vajadzīgi. Par valsts nostāju šajā jautājumā var diskutēt, jo lai arī norādīts, ka valsts iestāžu darbības ir tādas, kas norāda, ka valsts nav īpaši ieinteresēta neaktīvo uzņēmumu mantas pārņemšanā, likumdevējs laika gaitā ir papildinājis Komerclikuma regulējumu un skaidri noteicis, ka pēc vienkāršotās likvidācijas vai likvidācijas vispār pāri palikusī manta piekrīt valstij. Bez tam jānorāda, ka Komerclikuma regulējuma sākotnējais mērķis nekad nav bijis saistīts ar mērķi pārņemt valsts īpašumā tādus īpašumus, kas pieder neaktīviem uzņēmumiem, bet gan izslēgt no komercreģistra neaktīvos uzņēmumus. Īpašumu piekritība valstij vienkāršotās likvidācijas gadījumā ir tikai regulējuma sekas, ar kurām nākas sadzīvot.

Tā, protams, ir likumdevēja tiesība izlemt, kādam jābūt normatīvajam ietvaram šādā situācijā, bet autora ieskatā, lemjot par esošo regulējumu, nav bijusi pietiekama diskusija par kreditoru aizsardzību un to tiesību ieviešanu.

Neaktīva uzņēmuma izslēgšana no komercreģistra

Autors vēlas vērst atkārtotu uzmanību uz jau minēto, proti, ka Komerclikumu grozījumu, ar kuriem tika iekļauts vienkāršotās likvidācijas regulējums, anotācijā tika minēts, ka likumprojekts ir vērst uz “tukšu” un ekonomiski neaktīvo subjektu ātru izslēgšanu no komercietiskās vides. Autora ieskatā te ir pamats diskusijai – vai tiešām komersants, kuram pieder nekustams īpašums, kā arī tas ir nodrošināts ar hipotēku, ir uzskatāms par “tukšu” un ekonomiski neaktīvu? Var pieņemt, ka komersants diez ko aktīvi ar komercdarbību nenodarbojas. Tāpat var pieņemt, ka konkrētais komersants ir neuzmanīgs un, iespējams, laikus nepilda kādu normatīvajā aktā noteikto pienākumu, piemēram, neiesniedz gada pārskatu. Tomēr, ja komersantam ir saistības, pieder īpašums, tad, autora ieskatā, nav skaidrs, kā šādu komersantu var atzīt par “tukšu” un ekonomiski neaktīvu.

Vai normatīvajā aktā noteiktais kritērijs, ka komercreģistra iestāde var pieņemt lēmumu par komersanta vienkāršoto likvidāciju gadījumā, ja komersantam nav valde trīs mēnešus, patiešām ir kritērijs, kas norāda uz “tukšu” un ekonomiski neaktīvu sabiedrību? Lai arī vairumā gadījumu tas

tā varētu būt, autora ieskatā, ir jāņem vērā dažādas netipiskas situācijas, kad komersantam var nebūt valdes, piemēram, ja starp komersantu dalībniekiem ir strīds par piemērotu valdes locekli vai jebkāda cita situācija, kad dalībnieki, kam līdzīgās daļās pieder kapitāldaļas un ir nepieciešama abu dalībnieku piekrišana lēmumu pieņemšanai, par to nespēj vienoties. Autors vēlas norādīt, ka formāla normatīvajos aktos izvirzīto kritēriju piemērošana noved pie situācijām, kur komersants, kas nav “tukšs”, bet gan ekonomiski aktīvs, ir pakļauts iespējai, ka tas tiek izslēgts no komercreģistra.

Uz netipisku situāciju esamību ir norādījusi arī Augstākā tiesa. Proti, Augstākā tiesa ar 2023. gada 25. jūlija spriedumu lietā SKA-351/2023 atcēla Administratīvās apgabaltiesas lēmumu un nodeva to atkārtotai izskatīšanai. Minētajā tiesvedības procesā tika apskatīts jautājums par likvidācijas procesa uzsākšanu gadījumā, kad ieinteresētā persona bija nokavējusi viena mēneša pieteikšanās termiņu. Komersantu, kurš tika izslēgts no komercreģistra un kura likvidācijas procesu vēlējās uzsākt ieinteresētā persona, izslēdza no komercreģistra, jo tas nebija ievērojis Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma Pārejas noteikumu 49. punktu, kas paredzēja, ka uzņēmumu reģistrā ir jāsniedz ziņas par sabiedrības patiesajiem labuma guvējiem. Otrs apstāklis, kas bija ņemts vērā lietas izskatīšanā, bija fakts, ka komersantam piederēja vairāki nekustamie īpašumi.

Izskatot lietu, Senāts atzina, ka gadījumā, ja apstiprinās pieteicēja norādīto apstākļu esība, konkrētais gadījums varētu tikt atzīts par netipisku. Tātad, ja sabiedrība faktiski veic saimniecisko darbību un nav konstatējama izvairīšanās atklāt sabiedrības patiesos labuma guvējus, tad sabiedrība neatbilstu tipiskajai juridisko personu grupai, uz ko ir mērķēts Novēršanas likuma Pārejas noteikumu 49. punkta tvērums. Savukārt, ja gadījumu atzīst par netipisku, tad ir jāpārbauda samērīgums arī obligāta administratīvā akta gadījumā.¹⁷

Jānorāda, ka minētā lieta ir īpaša ar to, ka Augstākā tiesa pieņēma blakus lēmumu, ar kuru vērsa Tieslietu ministrijas uzmanību uz nepieciešamību pilnveidot Komerclikuma tiesisko regulējumu attiecībā uz kreditora tiesību aizsardzību gadījumos, kad pēc sabiedrības darbības izbeigšanas tiek veikta sabiedrības izslēgšana no komercreģistra ar iestādes lēmumu. Senāts blakus lēmumā norādīja uz bažām, ka ar spēkā esošo tiesisko regulējumu pienācīgi netiek nodrošināta kreditoru tiesību un interešu aizsardzība, kā arī rodas šaubas par to, vai šajā procesā tiek nodrošināts pienācīgs visu

17 Augstākās tiesas 2023. gada 25. jūlija spriedums lietā SKA-351/2023.

iesaistīto interešu līdzsvars. Tāpat blakus lēmumā norādīts, ka potenciāli pastāv vairākas problēmas, ja notiek sabiedrības darbības atjaunošana pēc tās izslēgšanas no komercreģistra.

Minētais tiesas blakus nolēmums apstiprina autora izteiktās šaubas par to vai vienkāršotās likvidācijas gadījumā netiek aizskartas kreditoru intereses. Ņemot vērā, ka blakus lēmums ir nosūtīts Tieslietu ministrijai, tad šobrīd var tikai cerēt, ka laika gaitā ir gaidāmi kādi grozījumi Komerclikumā, kas uzlabos kreditoru aizsardzību vienkāršotās likvidācijas gadījumā.

Secinājumi

Attiecībā uz neaktīva un “tukša” komersanta izslēgšanas pamatotību – nepieciešama atsevišķa diskusija, kuru autors šajā rakstā ir tikai nedaudz aizskāris, bet jānorāda, ka šādu gadījumu sekas arī ir tās, kas rada situācijas, kurās komersanta kreditora intereses var tikt skartas.

Autora skatījumā, likumdevējs ir radījis nepārdomātu un neatbilstošu regulējumu attiecībā uz vienkāršoto likvidāciju. Regulējums ir vienkāršs valsts pārvaldei, bet tas nav atbilstošs sākotnējam mērķim, proti, izslēgt ekonomiski neaktīvos un “tukšos” komersantus un dažos gadījumos būtiski var skart personas cilvēktiesības, piemēram, tiesības uz īpašumu.

Nav šaubu, ka likumā ietvertie termiņi ir jāievēro, bet jautājums par samērīguma ievērošanu ir aktuāls. Autora ieskatā nav samērīgi nodrošinātajam kreditoram liegt tiesības īstenot tā prasījumu, dēļ tā, ka komersants tiek izslēgts vienkāršotās likvidācijas procesā, jo tāda komersanta izslēgšana, kam ir kreditors un pieder īpašums, nav samērojama ar Komerclikumā iekļauto mērķi par ekonomiski neaktīvu un “tukšu” komersantu izslēgšanu.

Autora ieskatā vienkāršotās likvidācijas procesā tiek aizmirsts par kreditoriem, īpaši nodrošinātajiem kreditoriem, un būtu nepieciešams padomāt par to vai Komerclikumā nav nepieciešami grozījumi, kas noteiktu, ka gadījumā, ja komersantam ir nodrošināts kreditors, tad tas tiek atzīts un tiek uzsākts piespiedu likvidācijas process, nevis komersants vienkārši izslēgts no komercreģistra, jo pretējā gadījumā ir radīta situācija, kurā nekustamais īpašums piekrīt valstij, bet valsts to neapsaimnieko, kā arī neatsavina, tādējādi faktiski uz laiku izņemot to no civiltiesiskās apgrozības.

Summary

The author takes a look at the simplified liquidation process, its problems in practice. Mainly attention has been paid to the question - whether the secured creditor's rights are not excessively violated in the said process.

The article examines the purpose of a simplified liquidation, how the liquidation regulation was applied previously, and also compares how it is applied after June 1, 2021. Attention is drawn to the question of whether it is proportionate for the secured creditor to lose his right of claim if he has not complied with the statutory one-month deadline for the appointment of a liquidator.

Mg.iur. Aigars Sniedzītis
Juridiskā koledža,
Latvija

CIVILLIETAS IZSKATĪŠANAS AKTUALITĀTES APELĀCIJAS INSTANCĒ

CURRENT AFFAIRS OF CIVIL CASE CONSIDERATION AT THE APPEAL INSTANCE

Atslēgvārdi: tiesa, apelācijas process, pierādījumu iesniegšanas kārtība, procesuālā kārtība.

Keywords: court, appeal proceedings, procedure for submission of evidence, procedural order.

Ievads

Liela nozīme tiesiskā valstī ir lietu pārvērtēšanas iespējām, t.i., apelācijas iespējām, lai nodrošinātu kvalitatīvu un ātru pieeju tiesai un personas varētu aizstāvēt savas aizskartās vai apstrīdētās tiesības efektīvā tiesā. Ātrs process nozīmē arī efektīvu procesu, ko nodrošina civilprocesa modernizācija un nepārtrauktā attīstība. Tomēr, nemainīgs patiek tas, ka tā kā puses savas procesuālās tiesības isteno sacikstes formā, tad pušu strīdīgās attiecības tiesai jāizvērtē pēc tiem datiem, kurus puses iesniegušas, un vienīgi šie dati ir nepieciešamais procesuālais pierādījumu materiāls, kuru tā pārbauda un novērtē.¹ Minētais ir par pamatu atzīt, ka taisnīgs nolēmums ir tikai tad, ja par strīdīgajām attiecībām ir iesniegti pietiekami objektīvi pierādījumi, kas tiesai ļauj izdarīt secinājumus par strīdus pamatu un priekšmetu.

Par pamatprincipiem un procesuālo noteiktību civillietas izskatīšanā

Satversmes tiesas praksē ir atzīts, ka civilprocess uzskatāms par pieredzīgu publiskajām tiesībām – civilprocess veido vienotu publiski tiesisku attiecību sistēmu (sk. Satversmes tiesas 2008. gada 2. jūnija sprieduma lietā Nr. 2007-22-01 16.2. punktu). Līdz ar to privātpersonai ir tiesības savas aizskartās, ierobežotās vai apstrīdētās tiesības aizstāvēt nevis tādā kārtībā,

---

1 Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata.– Rīga: Autora izdevums, 1933.– 235. lpp.

kādā vēlas, vai kādu subjektīvi uzskata par lietderīgāko, bet gan tādā kārtībā, kādu noteicis likumdevējs. Arī tiesību doktrīnā ir atzīts,² ka pušu rīcības brīvībai, kas izriet no dispozitivitātes principa kā privātautonomijas procesuālās izpausmes formas, piemīt ierobežojumi, ko nosaka likums vai tiesa. Tas nozīmē, ka tikai likums vai tiesa nosaka kārtību, kādā iespējama procesuālo tiesību īstenošana. Pušu rīcības brīvības jēdziens attiecināms tikai uz izvēli – izmantot likumā noteiktās tiesības vai atteikties no to izmantošanas. Tā, piemēram, tiesību aizskāruma gadījumā persona ir tiesīga izlemt – vērsties tiesā, lai aizsargātu savas aizskartās tiesības, vai samierināties ar aizskārumu. Tomēr likumā noteikto tiesību izmantošanas kārtība nav un nevar būt atkarīga tikai no puses subjektīviem ieskatiem

Apelācijas tiesvedības kārtība ir reglamentēta Civilprocesa likuma normās, kas ietvertas Civilprocesa likuma astotajā sadaļā. Saskaņā ar minēto kārtību pirmās instances tiesas spriedumu lietas dalībnieks var pārsūdzēt, iesniedzot apelācijas (pretapelācijas) sūdzību.³ Prasības apelācijas sūdzības saturam reglamentētas Civilprocesa likuma 416. pantā. Sūdzībā ir jānorāda: kādā apjomā spriedumu pārsūdz;⁴ kas izpaužas spriedumā nepareizi, motivējot, kāpēc sūdzības iesniedzējs uzskata, ka lietā nepareizi konstatēti fakti vai nepareizi novērtēti pierādījumi, sniegts nepareizs lietas apstākļu juridiskais novērtējums vai nepareizi piemērota materiālā tiesību norma, pārkāpta procesuāla tiesību norma;⁵ vai tiek pieteikti jauni pierādījumi un kādi; par kādiem apstākļiem un kādēļ šie pierādījumi nebija iesniegti pirmās instances tiesā.⁶ Apelācijas sūdzību par pirmās instances tiesas spriedumu var iesniegt 20 dienu laikā no sprieduma pasludināšanas dienas,⁷ bet pretapelācijas sūdzību 30 dienu laikā no dienas, kad lietas dalībniekam nosūtīta apelācijas sūdzība.⁸

Apelācijas instances tiesa izskata lietu pēc būtības sakarā ar apelācijas sūdzību un pretapelācijas sūdzību tādā apjomā, kā lūgts šajās sūdzībās;⁹ tiesa izskata tikai tos prasījumus, kas izskatīti pirmās instances tiesā.¹⁰ Kā

2 Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003. – 55.– 56. lpp.

3 Civilprocesa likums (pieņemts 14.10.1998.), 413. un 424. pants// Latvijas Vēstnesis. – Nr. 326/330 (1998, 3. novembris).

4 Turpat, 416. panta pirmās daļas 4. punkts.

5 Turpat, 416. panta pirmās daļas 5. punkts.

6 Turpat, 416. panta pirmās daļas 6. punkts.

7 Turpat, 415. panta pirmā daļa.

8 Turpat, 423. panta pirmā daļa, 424. panta trešā daļa.

9 Turpat, 426. panta pirmā daļa.

10 Turpat, 426. panta otrā daļa.

redzams, lietas dalībnieks var izvēlēties pārsūdzēt vai nepārsūdzēt pirmās instances tiesas spriedumu. Taču attiecībā uz procesuālo dokumentu, ar kuru ir iespējams iniciēt apelācijas tiesvedību, kā arī tā saturu un iesniegšanas termiņu, lietas dalībniekam rīcības brīvības nav. Likumdevējs ir imperatīvi noteicis, ka vienīgais procesuālais dokuments, ko iespējams izmantot šim nolūkam, ir apelācijas sūdzība un noteiktajos gadījumos arī pretapelācijas sūdzība, kura saturiski atbilst likumā izvirzītajām prasībām un kura tiek iesniegta likumā paredzētajā termiņā. No apelācijas sūdzības ir atkarīgs, kādā apjomā tiesa izskata lietu apelācijas kārtībā. Civilprocesa likums neparedz, ka apelācijas sūdzības iesniedzējs ir tiesīgs papildināt vai grozīt apelācijas sūdzību pēc tās iesniegšanai paredzētā termiņa notecēšanas. Procesuālo tiesību normas nepieļauj situāciju, kurā jauni argumenti tiek pausti vai pierādījumi iesniegti Civilprocesa likumam neatbilstošā kārtībā un termiņā, jo tas radītu aizskārumu citu lietas dalībnieku tiesībām savlaicīgi ar šiem argumentiem iepazīties, tos izvērtēt un sagatavot savu viedokli līdz lietas izskatīšanai pēc būtības. Uz nepieļaujamību grozīt vai papildināt apelācijas sūdzību pēc apelācijas sūdzības iesniegšanai paredzētā termiņa notecēšanas ir norādīts arī judikatūrā (sal. sk. Senāta 2015. gada 10. jūnija sprieduma lietā Nr. SKC-75/2015 (C28245410) 10.3. punktu, 2020. gada 30. janvāra sprieduma lietā Nr. SKC-66/2020, ECLI:LV:AT:2020:0130. C33314714.9.S, 11.1. punktu, 2021. gada 21. jūlija rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKC-925/2021, ECLI:LV:AT:2021:0721.C30803519.12.L, 2. punktu).

Viss iepriekš minētais rod pamatu secinājumam, ka apelācijas sūdzība ir stingri reglamentēts procesuāls dokuments, kurš, no vienas puses, dod iespēju tās iesniedzējam norādīt uz pirmās instances tiesas sprieduma pamatojuma trūkumiem un pārliecināt tiesu par savas pozīcijas pareizību. No otras puses, uzliek tiesai pienākumu izvērtēt iesniegto apelācijas sūdzību pēc būtības, sniedzot motivētas atbildes uz tajā izteiktajiem argumentiem. Līdz ar to visi iebildumi pirmās instances tiesas sprieduma pamatojumam, kā arī norādījumi par procesuālo tiesību normu pārkāpumiem ir jānorāda tieši apelācijas sūdzībā. Iebildumi pirmās instances tiesas spriedumam, kuri pēc to jēguma groza, vai papildina apelācijas sūdzībā ietverto pamatojumu, un ir norādīti lietas dalībnieka paskaidrojumos, kas tiesā iesniegti pēc apelācijas sūdzības iesniegšanai noteiktā procesuālā termiņa notecēšanas, tiesai nav jāvērtē. Šāds apelācijas sūdzības papildinājums nevar būt izskatīšanas priekšmets apelācijas instances tiesā. Pretējā gadījumā tiktu pārkāpti procesuālie noteikumi par lietas izskatīšanas robežām apelācijas instances tiesā, kā arī pušu līdztiesības princips. Minētais kopumā norāda

uz to, ka apelācijas instances kompetence ir tikai apelācijas sūdzības robežas, no kurām nav iespējams iziet. Secināms, ka nekvalitatīva apelācijas sūdzība var mazināt iespēju tikt pie taisnīga, bet pie likumīga nolēmuma.

Senāts 2023. gada 6. aprīlī paplašinātā sastāvā pieņēma lēmumu, lietā Nr.C30564620, SPC-1/2023, ar kuru atstāja spēkā pirmās instances tiesas lēmumu par apelācijas sūdzības nepieņemšanu. Daļa senatoru sastādīja atsevišķās domas, radot pārdomas juristu vidū. Neskatoties uz to, ka senatoru domas dalījās, noteicošais viedoklis tika izteikts lēmumā un ir saistošs, izvērtējot procesuālās situācijas citās līdzīgās lietās. Proti, Senāts atzina, ka ir pamats atteikties pieņemt apelācijas sūdzību, ja nav pievienots pilnvarojums par apelācijas sūdzības iesniegšanas tiesībām.

Senāta motivācija ir šāda: *“Tas, kādi dokumenti ir pievienojami apelācijas sūdzībai (Civilprocesa likuma 416. panta pirmās daļas 8. punkts), izriet no vairākām Civilprocesa likuma 416. panta piektās, sestās daļas un 420. panta pirmās daļas normām, kas noteic tiesiskās sekas gadījumā, ja konkrētie dokumenti apelācijas sūdzībai nav pievienoti. Civilprocesa likuma 416. panta piektā daļa expressis verbis noteic, ka tiesnesis pieņem lēmumu par atteikšanos pieņemt apelācijas sūdzību, ja tai nav pievienota pilnvara vai cits dokuments, kas apliecina pārstāvja pilnvarojumu pārsūdzēt tiesas spriedumu. Attiecībā uz vienkāršotās procedūras lietām Civilprocesa likuma 440.6 panta pirmā daļa paredz, ka apelācijas sūdzību, kuru iesniegusi persona, kas nav pilnvarota pārsūdzēt tiesas spriedumu, nepieņem un atdod atpakaļ iesniedzējam. Šī norma pēc būtības noteic to pašu, ko Civilprocesa likuma 416. panta piektās daļas norma, jo, ja apelācijas sūdzībai nav pievienota pilnvara vai cits dokuments, kas apliecina pārstāvja pilnvarojumu pārsūdzēt tiesas spriedumu, tad nav pierādījumu, ka sūdzību iesniegusī persona ir pilnvarota pārsūdzēt tiesas spriedumu.*

[5.1] Šīs lietas dalībnieka obligātais pienākums iesniegt minētos dokumentus ir saistīts ar Civilprocesa likuma 85. panta otro daļu par pārstāvības noformēšanu, kurā īpaši norādīts, ka juridisko personu pārstāvību noformē ar rakstveida pilnvaru vai dokumentiem, kas apliecina amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt juridisko personu. Tādēļ juridiskās personas pārstāvībai, ja lietu tiesā ved tās amatpersona, kas darbojas likumā, statūtos vai nolikumā piešķirto pilnvaru ietvaros (Civilprocesa likuma 82. panta otrā daļa), nepieciešams dokuments, kas apliecina amatpersonas tiesības pārstāvēt juridisko personu.

[5.2] Civilprocesa likuma 416. panta piektā daļa kopš 2015. gada 26. maija spēkā esošajā redakcijā pieņemta ar leģitīmu mērķi veicināt efek-

tīvu un ātrāku civilprocesu, mazināt lietas dalībniekiem iespēju novilcināt civilprocesu, nepievienojot pilnvaru vai citu dokumentu, kas apliecina pilnvarojumu. Uz minēto aspektu Senāts jau agrāk norādījis 2018. gada 29. jūnija lēmumā lietā Nr. SPC-20/2018 (ECLI:LV:AT:2018:0629.C30431117.4.L), atsaucoties uz likumprojekta priekšlikumu pirms otrā lasījuma un uzsverot, ka minētās normas teksts formulēts imperatīvi, neatstājot tiesnesim iespēju rīcības brīvībai (sk. minētā lēmuma 4. punktu).

[5.3] Tātad likumā noteikts, ka lietas dalībniekam ir pienākums pārstāvību apliecinājošus dokumentus pievienot apelācijas sūdzībai, ko nedarot, tam jārēķinās ar Civilprocesa likuma 416. panta piektajā daļā (vienkāršotās procedūras lietās – 440.6 panta pirmajā daļā) paredzētajām tiesiskajām sekām – atteikumu pieņemt apelācijas sūdzību, kā tas arī pareizi norādīts tiesneša lēmumā. Likumdevēja griba šajā sakarā ir skaidra un nepārprotama.”

Tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā ir daļa no tiesībām uz taisnīgu tiesu. Savukārt tiesības uz taisnīgu tiesu ir jāztulko, ņemot vērā tiesiskuma principu, kas prasa, lai lietas dalībniekiem būtu pieeja efektīviem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem, kas tiem dod iespēju celt prasību civilo tiesību aizsardzībai. Tomēr tiesības uz tiesu nav absolūtas, un tām var būt noteikti ierobežojumi, jo tiesības uz pieeju tiesai pēc savas dabas prasa valsts regulējumu. Ierobežojumi nedrīkstētu aprobežot personas piekļuvi tiesai tādā veidā vai tik lielā mērā, ka šīs tiesības tiktu pēc būtības atņemtas. Ierobežojumam jābūt ar leģitīmu mērķi, un starp pielietotajiem līdzekļiem un sasniedzamo mērķi jāpastāv saprātīga samērīguma attiecībām. Normas, kas noteic veicamos formālos soļus un termiņus, kas jāievēro, iesniedzot apelācijas sūdzību, ir vērstas uz to, lai nodrošinātu taisnīgas tiesas spriešanu un, jo īpaši, tiesiskās noteiktības principa ievērošanu. Turklāt, vērtējot iepriekšminēto, pārbaudāms, vai lietas dalībnieks rīkojies ar pienācīgu rūpību, ko parasti sagaida no puses civilajā tiesvedībā (sal. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2019. gada 4. Aprīļa sprieduma lietā “Kunert v. Poland”, iesnieguma Nr. 8981/14, 29.-31. punkts un tajā norādītā judikatūra un 37. punkts).

Minētais kopumā norāda uz to, ka procesuālo prasību ievērošana nodrošina efektīvu procesu, tomēr, tā pārkāpums var liegt ne tikai kasācijas, bet arī apelācijas instances iespējamību. Pārstāvības jautājums ir viens no būtiskiem jautājumiem arī apelācijas instancē.

Tiesai pašai nav jāpārbauda apstākļi, kas nav minēti prasībā (apelācijas sūdzībā)

Pēc vispārēja noteikuma civilprocesā strīds vienmēr saistās ar noteiktām civiltiesiskām interesēm, kuru dēļ puse vai lietas dalībnieks ir ieinte-

resēts tiesai pierādīt tos faktiskos apstākļus, uz kuriem tiek pamatoti viņu prasījumi vai iebildumi.¹¹ Prasītājs cenšas panākt tā tiesiskā stāvokļa, kāds pastāvēja prasības celšanas laikā, grozīšanu, turpretim atbildētājs to nevēlas, jo viņam prasības iesniegšanas brīdī pastāvošie apstākļi ir labvēlīgi. [...] Savukārt tiesai, taisot spriedumu, ir saistošs prasītāja materiāltiesiskais prasījums, kura pamatotību tai jāpārbauda, kā arī pamats – apstākļi (juridiskie fakti), uz kuriem prasītājs balsta savu prasījumu¹² (sal. Senāta 2012. gada 23. maija sprieduma lietā Nr. SKC-248/2012 (C07090808) 8.1. punktu).

Tā kā puses īsteno savas procesuālās tiesības sacīkstes formā,¹³ tad “[...] pušu strīdīgās attiecības tiesai jāizvērtē pēc tiem datiem, kurus puses iesniegušas, un vienīgi šie dati ir nepieciešamais procesuālais pierādījumu materiāls, kuru tā pārbauda un novērtē”.¹⁴ Prasības priekšmeta un pamata noteikšana ir prasītāja absolūta tiesība (sk. Senāta 2021. gada 22. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKC-5/2021 (ECLI:LV:AT:2021:0422.C17153914.12 S) 8. punktu).

Tiesa var apspriest prasījuma pamatotību vai nepamatotību, noskaidrojot un izvērtējot vienīgi tos faktus un apstākļus, kurus puses norādījušas kā prasības, pretprasības vai iebildumu pamatu. “[...] tiesai nav pēc savas iniciatīvas jāvērtē visi iespējamie prasījuma pamati, ja prasītājs tādus nav izvirzījis” (sk. Senāta 2009. gada 14. oktobra sprieduma lietā Nr. SKC-255/2008 (C27032405) 6.2. punktu). Tiesas secinājumu attiecināšana uz tādiem nodibinātiem faktiem, kurus prasītājs nav norādījis celtās prasības pamatā, ir pretrunā ar sacīkstes principu, jo faktiski liedz pretējai pusei (atbildētājam) iespēju aizstāvēties, sniedzot attiecīgus paskaidrojumus un atspēkojošus pierādījumus (sk. Senāta 2011. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. SKC-45/2011 (C03031607) 7.3.2.2. punktu).

Civilprocesa likuma 128. panta otrās daļas 5. punktā definētā noteikuma – norādīt apstākļus, ar kuriem prasītājs pamato savu prasījumu un pierādījumus, kas tos apstiprina, precīzai izpildei ir būtiska nozīme divos aspektos. Prasības pamata apstākļi, no vienas puses, nodrošina atbildētājam tiesības pēc iespējas labāk sagatavoties to atspēkošanai, no otras puses, ļauj tiesai identificēt tos apstākļus, kuri ietilpst pierādīšanas priekšmetā un ir vērtējami, izskatot lietu (sk. Senāta 2021. gada 31. maija sprieduma lietā Nr. SKC-56/2021 (ECLI:LV:AT:2021:0531.C68420618.17.S) 7.4. punktu).

11 Civilprocesa likums (pieņemts 14.10.1998.), 93.panta pirmā daļa// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 326/330 (1998, 3. novembris).

12 Turpat, 192. pants.

13 Turpat, 10. pants.

14 Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata.– Rīga: Autora izdevums, 1933.– 235. lpp.

Minētais atkārtoti norāda uz to, ka pušu sacīkstes principa ietvaros darbojas patiesības paušanas pienākums, kas uzliek par pienākumu sniegt ziņas par faktiem, iesniegt pierādījumus lietā, ievērojot prasības katra fakta pierādīšanā un tiesai, kaut arī vērtējot strīdīgās attiecības pēc gūtajiem novērojumiem, nav tiesību izmantot citus argumentus, nekā tos, kas ir izvirzīti no pusēm.

Princips, ka tiesai pašai jāzina strīda izšķiršanā piemērojamais likums, un tiesa nav ierobežota tā izvēlē vienīgi ar prasībā norādītajiem, nozīmē to, ka tiesas pienākums ir strīda izšķiršanā piemērot tādu apstākļiem (juridiskajiem faktiem) atbilstošas tiesību normas sastāvu, kurā ir paredzēta prasībā norādīto materiāltiesisko seku iestāšanās (sk. Senāta 2017. gada 15. jūnija sprieduma lietā Nr. SKC-108/2017 (C02022712) 7. punktu). Arī tiesību doktrīnā norādīts, ka tiesnesim, kuram jāizšķir noteikts tiesisks strīds noteiktā tiesas procesā, ir jāmeklē konkrētajam gadījumam atbilstoša norma un ar iztulkošanas palīdzību jāpārbauda tās jēga, lai konstatētu, vai normā paredzētās tiesiskās sekas ir piemērojamas konkrētajam faktiskajam sastāvam.¹⁵ Tiesa vispirms konstatē, vai prāvnieku (galvenā kārtā prasītāja) uzdotie apstākļi, uz kuriem pamatoti pušu prasījumi, izrādījušies par patiesiem, un kādas juridiskas sekas likums saista ar noskaidrotiem apstākļiem. Tiesa nav saistīta ar prāvnieku atsaukšanos uz kādu likumu vai uz prāvnieku priekšā likto likuma iztulkošanu. Arī prāvnieku izdarīta savstarpējo juridisko attiecību kvalifikācija nav saistoša tiesai.¹⁶

Arī apelācijas instancei ir iespējas piemērot tās tiesību normas, kuras uzskata par atbilstošām konkrētai situācijai, kuras var nebūt līdzīgas tām, kādas piemēroja pirmā instance. Proti, šajā sakarā apelācijas instance vai nu pievienojas pirmās instances tiesas motivācijai vai pamato nolēmumu ar savu tiesisko regulējumu, kaut rezultāts var būt līdzīgs pirmajai instancei ar apelācijas instanci.

Civilprocesa likuma 426. panta pirmā daļa noteic, ka apelācijas instances tiesa izskata lietu pēc būtības sakarā ar apelācijas sūdzību un pretapelācijas sūdzību tādā apjomā, kā lūgts šajās sūdzībās. Turklāt saskaņā ar minētā likuma 426. panta otro daļu apelācijas instances tiesa izskata tikai tos prasījumus, kuri izskatīti pirmās instances tiesā. Prasības priekšmeta un pamata grozījumi nav pieļaujami. Kā skaidro Senāts 2013. gada 20. decembra sprieduma lietā Nr. SKC- 234/2013 (C27062607) 7.1. punktā, tad: “No

15 Horns H. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā// Likums un Tiesības.– 2. sēj., Nr. 7 (2000), 198. lpp.

16 Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata.– Rīga: Autora izdevums, 1933.– 431. lpp.

iepriekš minētās tiesību normas izriet, ka lietas izskatīšanas robežas apelācijas instances tiesā noteic:

- 1) prasības pieteikums (atbilstoši Civilprocesa likuma 192. pantam un 426. panta otrajai daļai apelācijas instances tiesa taisa spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz prasībā norādītā pamata, nepārsniedzot prasījuma robežas);
- 2) pirmās instances tiesas spriedums (izskata tikai tos prasījumus, kas izskatīti pirmās instances tiesā (sk. Civilprocesa likuma 426. panta pirmo daļu);
- 3) apelācijas sūdzība (apelācijas instances tiesa izskata pēc būtības sakarā ar apelācijas sūdzību un pretapelācijas sūdzību tādā apjomā, kā lūgts šajās sūdzībās).

Savukārt tiesai, izspriežot lietu no jauna sakarā ar tās pirmā sprieduma atcelšanu Senātā kasācijas kārtībā, ir saistoši arī kasācijas instances tiesas norādījumi:

- likuma tulkojums, kas izteikts kasācijas instances tiesas spriedumā, ir obligāts tiesai, kas izskata šo lietu no jauna (sk. Civilprocesa likuma 476. panta pirmo daļu);
- lieta jāizspriež tikai tādā tvērumā un uz to faktisko lietas apstākļu pamata, no kuriem Senāts, ievērojot lietas izskatīšanas robežas kasācijas instancē (Senāts, izskatot lietu kasācijas kārtībā, pārbauda lietā esošā sprieduma likumību tikai pārsūdzētajā daļā attiecībā uz personām, kas spriedumu pārsūdzējušas vai pievienojušās kasācijas sūdzībai, un tikai attiecībā uz argumentiem, kas minēti kasācijas sūdzībā (sk. Civilprocesa likuma 473. panta pirmo daļu)) bija vadījušies savā pirmajā spriedumā un kuras robežās Senāts arī noteicis attiecīgai zemākai instancei lietu izspriest no jauna”.

Respektīvi, pat gadījumā, ja apelācijas instances tiesas spriedums tiek atcelts pilnībā materiālo tiesību normas pārkāpuma dēļ, visas agrākās procesuālās darbības un viss pierādīšanas materiāls paliek spēkā (ja Senāts šo materiālu nav “diskreditējis”), t.i., otrajai instancei jāizspriež lieta no jauna pēc būtības, ņemot vērā Senāta norādījumus par materiālo tiesību normu pareizu piemērošanu un rīkojoties pēc šiem norādījumiem. Savukārt, ja spriedums atcelts procesuālo tiesību normu pārkāpuma dēļ, tad, izpildot kasācijas instances tiesas norādījumus, jāveic attiecīgās procesuālās darbības, kas tika atzītas par kasācijas iemeslu.¹⁷ Minēto procesuālo tiesību normu skaidrojumu Senāts ietvēris arī 2014. gada 16. maija spriedumā lietas

17 Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata.– Rīga. Autora izdevums, 1933.– 475.– 476. lpp.

Nr. SKC-62/2014 (C20267909) 9.1. punktā. “Tātad sprieduma atcelšana nenozīmē to, ka, izskatot lietu apelācijas instancē no jauna, tās izskatīšanas rezultātam jābūt pilnīgi pretējam” (sk. Augstākās tiesas 2020. gada 25. septembra sprieduma lietā Nr. SKC-242/2020 (ECLI:LV:AT:2020:0925. C33685816.13.S) 10. punktu).

Atbilstoši Civilprocesa likuma 452. panta otrajai daļai procesuālo tiesību normas pārkāpums var būt pamats sprieduma pārsūdzēšanai kasācijas kārtībā, ja tas novedis vai varēja novest pie lietas nepareizas izspiešanas. Pārkāptam jābūt tādām svarīgām procesuālam likumam, kuru ievērojot, vai nu būtu taisīts pretējs spriedums, vai arī spriedums vispār nebūtu taisīts. Nozīme ir ne tik daudz pašai likuma pārkāpšanai, kā šis pārkāpšanas iespaidam uz sprieduma pareizību.¹⁸

Nav strīda par to, ka “[...] tiesas uzdevums, izšķirot ikvienu strīdu, ir detalizēti izvērtēt, vai prasītāja norādītie apstākļi, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā, guvuši apstiprinājumu, un kādas juridiskās sekas piemērojamās materiālo tiesību normas sastāvs saista ar lietas iztiesāšanas gaitā noskaidrotiem faktiem” (sk. Augstākās tiesas 2017. gada 24. augusta sprieduma lietā Nr. SKC-211/2017 (C28461011) 8. punktu, 2018. gada 19. februāra sprieduma lietā Nr. SKC-7/2018 (ECLI:LV:AT:2018:0219.C15291810.1.S) 8. punktu, 2020. gada 20. marta sprieduma lietā Nr. SKC-37/2020 (ECLI:LV:AT:2020:0320. C37121114.6.S) 8. punktu). Kasācijas instances tiesas judikatūrā, sistēmiski iztulkojot minētās normas, nostiprināta atziņa, ka Civilprocesa likuma 432. panta piektās daļas noteikumi neatbrīvo apelācijas instances tiesu no pienākuma izskatīt lietu pēc būtības tādā apjomā, kā lūgts apelācijas sūdzībā (sk. Augstākās tiesas 2012. gada 5. septembra spriedumu lietā Nr. SKC-1057/12 (C28348410), 2017. gada 21. aprīļa spriedumu lietā Nr. SKC-79/2017 (C04356512)). Apelācijas sūdzībā izvirzītie iebildumi pret pirmās instances tiesas spriedumā iekļauto pamatojumu, kā arī norādījumi par nepareizu materiālo tiesību normu piemērošanu un iztulkojumu apelācijas instances tiesai ir jāizvērtē, argumentējot, kādēļ tie noraidīti (sk. Augstākās tiesas 2012. gada 28. decembra spriedumu lietā Nr. SKC-1594/2012 (C30538810), 2014. gada 6. februāra spriedumu lietā Nr. SKC-109/2014 (C04225008)). Līdz ar to Civilprocesa likuma 426. panta pirmās daļas prasības nevar atzīt par izpildītām situācijā, kad apelācijas instances tiesa, pievienodamās pirmās instances tiesas spriedumā atspoguļotajam pierādījumu izvērtējumam un konstatēto apstākļu juridiskajai kvalifikācijai, nav norādījusi pamatojumu apelācijas sūdzībā izvirzīto argumentu, kas attiecas uz lietas materiāliem

18 Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata.– Rīga. Autora izdevums, 1933.– 464. lpp.

neatbilstošu faktisko apstākļu konstatējumam un nepareizu materiālo tiesību normu piemērošanu, noraidīšanai.

Minētais pamato jau iepriekš izteikto atziņu, ka apelācijas instancei ir pienākums argumentēt katru apstākli, kas tiek norādīts apelācijas sūdzībā, tomēr, ja uz kādiem argumentiem nav bijusi atsauce, tad tiesas pienākums nav uz to atsaukties. Tāpat tiesai nav pienākums argumentēt visus argumentus, kas tiek norādīti apelācijas instancē, ja tas nav nozīmīgi un nemaina lietas iznākumu. Praksē nereti apelācijas sūdzība sastāv no argumentiem, kas neattiecas uz lietas izskatīšanu vai neietekmē iznākumu lietā, kas var sarežģīt lietas izskatīšanu, tāpēc tiesai ir iespējas šādus argumentus neizvērtēt, vien nolēmumā par to sniedzot norādi.

Vēl viens pamatprincipa jautājums un atšķirīgā prakse ir saistībā ar pierādījumu iesniegšanas un pieņemšanas iespējamību apelācijas instancē. Autors uzsver, ka tiesa pieņem tikai tos pierādījumus, kuriem ir nozīme lietā¹⁹ un pieļauj tikai likumā noteiktos pierādīšanas līdzekļus.²⁰ Ja pieteiktie pierādījumi ir pieņemti, ir prezumējams, ka tie atzīti par attiecināmiem un pieļaujamiem. Minētais uzliek tiesai pienākumu pārbaudīt un novērtēt pieņemtos pierādījumus Civilprocesa likuma 97. pantā noteiktajā kārtībā. Arī tiesību teorijā un judikatūrā ir atzīts, ka tiesa nav tiesīga izvēlēties, kurus pierādījumus vērtēt un kurus atstāt bez vērtēšanas. Gadījumā, ja pierādījumi iesniegti un tiesa tos pieņēmusi, tad tai obligāti jāpārbauda visi pieteiktie pierādījumi²¹ un jādod tiem vērtējums²² (sk. Augstākās tiesas 2015. gada 24. septembra sprieduma lietā Nr. SKC-154/2015 (C02022711) 7. punktu).

Likumdevējs ir noteicis savu procesuālo kārtību un termiņus pierādījumu iesniegšanai, atzīstami, ka tas ir 14 dienu termiņš pirms tiesas sēdes kad var iesniegt pierādījumus, un pamatā pierādījumi iesniedzami pirmajā instancē, bet apelācijas instancē tikai izņēmumu gadījumā. Civilprocesa likuma tiesību normu sistēma ir vērsta uz to, lai visi prasītāja argumenti un pierādījumi (93. panta pirmā daļa, 128. panta otrās daļas 5. punkts), kā arī atbildētāja iebildumi un tos pamatojošie pierādījumi (93. panta pirmā daļas, 148. panta otrās daļas 2. un 3. punkts) būtu noskaidroti pirmās instances tiesā. Procesuālo tiesību normas un līdztiesības princips nepieļauj situāciju, kurā jauni argumenti vai pierādījumi ar nolūku tiek noklusēti līdz

19 Civilprocesa likums (pieņemts 14.10.1998.), 94. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 326/330 (1998, 3. novembris).

20 Turpat, 95. panta pirmā daļa.

21 Turpat, 183. panta pirmā daļa.

22 Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa).– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 273. lpp.

lietas izskatīšanai pēc būtības, jo tādējādi otrai pusei tiek liegtas tiesības savlaicīgi ar tiem iepazīties, tos izvērtēt un sagatavot savu viedokli līdz lietas izskatīšanai pēc būtības (sk. Senāta 2020. gada 30. janvāra sprieduma lietā Nr. SKC-66/2020, ECLI:LV:AT:2020:0130.C33314714.9.S, 11.1. punktu, 2021. gada 21. jūnija rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKC-925/2021, ECLI:LV:AT:2021:0721.C30803519.12.L, 2. punktu).

Pierādījumu iesniegšanu apelācijas instances tiesā ierobežo Civilprocesa likuma 430. panta ceturtnā daļa. Pierādījumi, kuriem ir nozīme lietā²³ var tikt pieņemti tikai tad, ja tos nebija iespējams pieteikt lietas izskatīšanas gaitā pirmās instances tiesā vai arī tiek konstatēts attaisnojošs iemesls to neiesniegšanai. Tas, vai tiek pieteikti jauni pierādījumi, ir norādāms apelācijas sūdzībā, vienlaikus paskaidrojot, kādēļ tie nebija iesniegti pirmās instances tiesā. Pierādījumi ir jāpievieno apelācijas sūdzībai.²⁴

Ievērojot minēto, apelācijas instances tiesa lūgumu par jaunu pierādījumu pieņemšanu ir tiesīga apmierināt šādos gadījumos:

- 1) lietas dalībnieks ir pierādījis, ka laikā, kad lieta tika iztiesāta pirmās instances tiesā, pierādījumi neatradās lietas dalībnieka rīcībā;
- 2) pierādījumi pirmās instances tiesā netika iesniegti attaisnojošu iemeslu dēļ.

Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2021. gada 3. februāra lēmums, ar kuru noraidīts atbildētājas lūgums par pieteikto pierādījumu pieņemšanu un ekspertīzes noteikšanu, pamatots ar to, ka netika konstatēti Civilprocesa likuma 430. panta ceturtnajā daļā paredzētie nosacījumi pierādījumu pieņemšanai apelācijas instances tiesā. Tiesa atzina, ka attiecīgie pierādījumi bijuši atbildētājas rīcībā laikā, kad lieta tika iztiesāta pirmās instances tiesā, un nepastāv attaisnojoši iemesli to neiesniegšanai. Kasācijas sūdzības iesniedzēja minēto lēmumu uzskata par nepamatotu tāpēc, ka, atsakot pieņemt atbildētājas pieteiktos pierādījumus, ir pārkāpts lietas dalībnieku līdztiesības princips. Pārkāpums, kā norāda kasācijas sūdzības iesniedzēja, izpaužas tādējādi, ka prasītāja pieteiktie pierādījumi apelācijas instances tiesā tika pieņemti, bet atbildētājas – netika pieņemti.

Pats par sevi tas, ka viena lietas dalībnieka iesniegtie pierādījumi ir pieņemti, bet otra – nav pieņemti, Senāta ieskatā, neliecina nedz par procesuālo tiesību normu pārkāpumu, nedz par līdztiesības principa pārkāpumu. Piesakot pierādījumus apelācijas instances tiesā, kā vienam, tā otram lietas

23 Civilprocesa likums (pieņemts 14.10.1998.), 94. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 326/330 (1998, 3. novembris).

24 Turpat, 416. panta pirmās daļas 6. punkts.

dalībniekam ir jāpārliecina tiesa par to, ka pastāv Civilprocesa likuma 430. panta ceturtajā daļā paredzētie apstākļi, kuru dēļ pierādījumus nebija iespējams iesniegt pirmās instances tiesā. Lietas dalībnieks, kuram nav izdevies pārliecināt par to tiesu, nevar pretendēt uz pierādījumu pieņemšanu tikai tāpēc, ka otra lietas dalībnieka pierādījumi ir pieņemti. Gadījumā, ja no otra lietas dalībnieka iesniegtie pierādījumi apelācijas instances tiesā ir pieņemti, pārkāpjot iepriekš minēto procesuālo kārtību, uz to ir norādāms kasācijas sūdzībā, motivējot, kā šis apstāklis ietekmējis lietas izskatīšanas rezultātu.

Papildus norādāms par kasācijas būtību – Senāts ir kasācijas instance un tā kompetencē neietilpst lietas faktisko apstākļu pārbaude un vērtēšana. Kasācijas instances tiesā tiek skatīti tikai jautājumi par materiālo un procesuālo normu piemērošanas pareizību (sk. Satversmes tiesas 2013. gada 21. oktobra sprieduma lietā Nr. 2013-02-01 10.1. punktu un 2020. gada 12. marta sprieduma lietā Nr. 2019-11-01 14. punktu). Lai kasācijas instances tiesa varētu izpildīt minēto uzdevumu, kasācijas sūdzībai ir jāatbilst likumā noteiktajām formālajām un saturiskajām prasībām. Atbilstoši Civilprocesa likuma 453. panta pirmās daļas 5. punktā noteiktajam kasācijas sūdzībā jānorāda, kādu materiālo tiesību normu tiesa piemērojusi nepareizi, kādu procesuālo tiesību normu tiesību normu pārkāpusi un kā tas ietekmējis lietas izspriešanu vai kā izpaudies tiesas kompetences robežu pārkāpums.

Senāts ir norādījis, ka, neesot argumentiem, kasācijas instances tiesai nav iespējams veikt attiecīgās sprieduma daļas tiesiskuma pārbaudi, un tādēļ lietas izskatīšanas robežu noteikšanā izšķiroša nozīme ir nevis kasācijas sūdzības iesniedzēja apgalvojumiem, bet gan kasācijas sūdzībā ietvertajam pamatojumam, kā izpaudusies attiecīgās materiālo tiesību normas piemērošanas, tostarp iztulkošanas, nepareizība un kā procesuālo tiesību normu pārkāpums ietekmējis tiesas spriedumu (sk. Senāta 2020. gada 26. novembra sprieduma lietā SKC-465/2020, ECLI:LV:AT:2020:1126. C33444516.12.S, 9. punktu). Arī tiesību doktrīnā ir uzsvērts, ka galvenā nozīme kasācijas sūdzībā ir sūdzības iesniedzēja argumentiem par to, kā izpaudusies pārsūdzētā sprieduma nepareizība.²⁵

Kasācijas sūdzībā ir jāapspriež apelācijas instances tiesas spriedumā dotā motivācija un argumenti, savukārt kasācijas sūdzība, kas sastāv no nekonkrētiem un neargumentētiem apgalvojumiem, kā arī pārsniedz celtās

25 Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.1. nodaļa)/ 2., papildin. izd.– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021.– 1076. lpp.

prasības robežas, nav apmierināma (sk. Senāta 2001. gada 6. jūnija spriedumu lietā Nr. SKC-301/2001).²⁶ Minētais var būt attiecināms arī uz apelācijas instanci, jo noteiktā procesuālā kārtība ir jāievēro arī iesniedzot apelācijas sūdzību.

Kopumā ir secināms, ka efektīva personu tiesību aizsardzība var būt tad, kad procesa dalībnieki pārzina un ievēro procesuālās normas lietas izskatīšanā. Lai to nodrošinātu, ir jāizglīto sabiedrība tiesību jautājumos vai jāizmanto savu tiesību aizsardzībā kvalitatīvu juridisko konsultantu palīdzība.

Summary

The Court of Appeal examines the case on its merits in connection with the appeal and the counter-appeal to the extent requested in the complaints (Article 426, Section one of Civil procedure Law); the court examines only those claims that have been examined in the first instance court.

The procedural legal provisions do not allow a situation in which new arguments are expressed or evidence is submitted in an order and term that does not comply with the Civil Procedure Law, as this would create an infringement on the rights of other participants in the case to familiarize themselves with these arguments in a timely manner, evaluate them and prepare their opinion until the case is considered on the merits.

The “right to a trial” is not absolute and may have certain limitations, as the right to access to a trial by its very nature requires state regulation. The court itself must know the applicable law in the settlement of the dispute, and the court is not limited in its choice only to those specified in the claim.

The appellate court is obliged to argue every circumstance that is indicated in the appeal, however, if there was no reference to any arguments, then the court is not obliged to refer to it.

When submitting evidence to the appellate court, the parties to the case must convince the court that the circumstances specified in the Civil Procedure Law exist, due to which it was impossible to present the evidence to the first instance court.

---

26 Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi. 2001.– Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2002.– 520.– 523. lpp..

PhD Maryna Toporkova
Utena University of Applied Sciences,
Lithuania

INTERNATIONAL PROTECTION OF THE RIGHT TO LIFE IN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR TIESĪBU UZ DZĪVĪBU STARPTAUTISKĀ AIZSAR- DZĪBA KRIEVIJAS-UKRAINAS KARĀ

Keywords: *the right to life, international humanitarian law, international human rights law, protection, armed conflict.*

Atslēgvārdi: *tiesības uz dzīvību, humanitārās tiesības, starptautiskās cilvēktiesības, aizsardzība, bruņoti konflikti.*

Introduction

Life is a precondition for the realisation of all human rights and freedoms. The right to life is a cornerstone of international human rights law: it is enshrined in all core and some specialised human rights treaties, and is also part of general international law. Nevertheless, it is still relative in nature and, under certain legal and factual conditions, can be legitimately restricted. However, in practice, armed conflicts and situations of violence pose the main threat and obstacle to the exercise of this right. As the ongoing armed conflict in Ukraine has shown, the right to life in times of war and internal violence is almost unprotected.

The decisions of international and national courts on the observance of the right to life during armed conflicts do not always provide clarity, as they often draw criticism from academics and become the basis for threats to governments to stop participating in international human rights mechanisms.

On October 30, 2018 the UN Human Rights Committee adopted General Comment № 36 on the Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, where it tried to address the main issues related to the

protection of the human right to life. However, despite the adoption of such an important act, many questions still remain open.

So, there is an urgent need to study the international legal framework for the right to life in armed conflicts.

National and International Protection Mechanisms of Human Rights in Conditions of Armed Conflict

On February 24, 2022, after the beginning of the full-scale attack of the Russian Federation on Ukraine, the life of Ukraine and Ukrainians changed. Among the massive violations of human rights, the RIGHT TO LIFE turned out to be the most vulnerable.

In 1945, the whole world, which had survived the horrors of World War II, heard the words “Never again!”. At the beginning of 2022, in the twenty-first century, the whole world is saying “Ukraine”, “Bucha”, “Borodyanka”, “Mariupol”, “Kharkiv”... The international organisations established to ensure, promote and protect human rights have proved helpless against this aggression. The defence of the right to life in wartime is about us today!

It is clear that the large number of deaths in Ukraine is not just cruelty, it is atrocity. This war is beyond the rules. But the deaths of children are particularly shocking. The occupiers continue to commit unimaginable atrocities against Ukrainians.

According to UNICEF, more than a billion girls and boys live in countries or territories affected by armed conflict worldwide; about 300 million of these children are under the age of five.¹ Today, the relevance and importance of the right to life, its realisation and protection are obvious, because without this fundamental right, all other rights cease to have any meaning. Life is a prerequisite for the realisation of all human rights and freedoms. This right is enshrined in all human rights treaties and is a part of general international law. Nevertheless, the right to life is relative in nature and, under certain legal and factual conditions, can be legitimately restricted. In practice, the main threat and obstacle to the exercise of this right is armed conflicts and situations of violence within the state.

The right to life is also enshrined in Article 3 of the Universal Declaration of Human Rights: “Everyone has the right to life, liberty and security of person”.² A broader concept of the right to life is defined in the Interna-

1 UNICEF. Children Under Attack.– <https://www.unicef.org/children-under-attack>.– (Accessed 20.04.2023).

2 Universal Declaration of Human Rights (adopted on 10.12.1948).– <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights>.– (Accessed 20.04.2023).

tional Covenant on Civil and Political Rights of 1966. The Article 6 states that the right to life is an inalienable right of every human being.³ This right is protected by law. No one shall be arbitrarily deprived of his or her life.

In Ukraine, the right to life is enshrined in the Article 27 of the Constitution of Ukraine: “Everyone has the inherent right to life. No one shall be arbitrarily deprived of his or her life. It is the duty of the state to protect human life. Everyone has the right to protect his or her life and health, as well as the life and health of other people from unlawful encroachments”.⁴ Speaking about international normative acts protecting the human right to life, it should be noted that international law does not contain a mandatory rule on the parallel application of international humanitarian law and international human rights law during armed conflicts. However, in the decisions of the International Court of Justice, the General Assembly, and the UN Commission on Human Rights, international practice nevertheless recognises the mandatory simultaneous application of these norms, with international humanitarian law acting as *lex specialis* in relation to international human rights law. That is why relations concerning the protection of the right to life arising during armed conflicts in the combat zone are primarily regulated by international humanitarian law, extending its protection only to the protected persons: the wounded, sick, prisoners of war, civilians and persons who are not or have ceased to be directly involved in hostilities. In particular, the most important normative acts in this area are: The Geneva Conventions of 1949 and their two Additional Protocols, the Hague Conventions of 1907, customary norms, etc.

It should be noted that the right to life in wartime is almost defenceless. Decisions of international and national courts on the observance of the right to life during armed conflicts do not always provide clarity, as they often become the basis for threats to governments to stop participating in international human rights mechanisms. Mechanisms for protecting the right to life need to be improved. On October 30, 2018 the UN Human Rights Committee adopted General Comment № 36 on the Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, which attempted to address the main problems related to the protection of the human right to

3 International Covenant on Civil and Political Rights (adopted on 16.12.1966).–<https://www.coe.int/en/web/compass/the-international-covenant-on-civil-and-political-rights>.– (Accessed 20.04.2023).

4 Constitution of Ukraine (adopted on 28.06.1996).– https://www.rada.gov.ua/en/news/Constitution_of_Ukraine/ .– (Accessed 20.04.2023).

life.⁵ However, despite the adoption of such an important act, many questions still remain open.

The Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that everyone's right to life is protected by law.⁶ No one shall be deprived of his life intentionally except in execution of a sentence of death passed by a court after having been found guilty of a crime for which the law provides for such punishment.

The deprivation of life shall not be considered as committed in violation of this Article if it is the result of exclusively necessary use of force:

- to protect any person from unlawful violence;
- to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained;
- in the performance of lawful acts to suppress a riot or uprising.

The Article 2 contains two substantive obligations: a general obligation to protect the right to life by law and a prohibition of intentionally causing death, limited by an exhaustive list of exceptions. Given its fundamental nature, this article also contains a procedural obligation to carry out an effective investigation into allegations of violations of its substantive aspect.

The conditions for derogation from the obligations under this Convention in time of war or other public danger threatening the life of the nation are set out in the Article 15 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,⁷ which provides for the possibility of any High Contracting Party to take measures derogating from its obligations under this Convention only to the extent required by the gravity of the situation and provided that such measures are not inconsistent with its other obligations under international law. However, this provision cannot be a basis for derogation from the Article 2.

The specifics of the state's obligations to protect the right to life in times of armed conflict include:

- issues of jurisdiction in the context of occupation of the territory;
- the list of state obligations during armed conflict;

5 General comment № 36 on article 6: right to life (adopted on 30.10.2018).– <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-36-article-6-right-life>.– (Accessed 20.04.2023).

6 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (adopted on 04.11.1950).–<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=005>.– (Accessed 20.04.2023).

7 Ibid.

- the limits of the need to use force in lawful hostilities, in the context of countering terrorist acts, and special operations;
- peculiarities of investigating the facts of deprivation of life.

The European Court of Human Rights has never in its practice applied the ground of derogation from the right to life “due to lawful hostilities”. In order to determine whether the right to life has been violated in the case of the exclusively necessary use of force, the following elements must be taken into account: the proportionality of the use of force in a particular situation and the goal sought to be achieved by the state, whether safer means could have been used to achieve this goal, and whether the state used all means to minimise the risks in the use of force. The state’s obligations to protect the right to life must be upheld during armed conflicts, and although international treaties allow states to derogate from certain norms in times of emergency, derogation from the right to life is not permitted.

Human rights and the European Convention on Human Rights continue to apply in times of war, so human rights remain important. States have an obligation not to violate human rights in time of war and armed conflict. Every person has the opportunity to insist that their rights are respected and has the right to apply to the European Court of Human Rights with a statement about possible violations of the state’s obligations in the context of war.

The European Court of Human Rights certainly has a role to play in this, as it is open to applications from people who have suffered during an armed conflict and whose rights cannot be restored or who feel that they cannot restore them through national remedies. However, it is clear that the court, which by its nature deals with individual cases and individual cases, has certain limitations – it has to deal with a very large number of cases. The right approach would be to create legal protection mechanisms at the state level. But where the state cannot cope or violates its obligations under the European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights already has a role to play in helping.

The European Court of Human Rights is changing very seriously after Russia’s invasion of Ukraine, as is the Council of Europe, other international organisations and Europe as a whole. The European Court of Human Rights is now in the process of losing the state against which it receives the largest number of applications for violations of the European Convention on Human Rights – the Russian Federation. The Court will have to decide how to proceed with the applications that are currently pending against Russia, and the appropriate strategy will be chosen. In other words, there is

every reason to hope that the European Court of Human Rights will reduce the backlog and make key decisions faster.

The European Court of Human Rights, which is a model for other mechanisms and which has the largest and most extensive practice in the protection of the right to life, does not directly apply the rules of international humanitarian law, only mentioning certain provisions of it, which is the main achievement of the Court, which thus introduces two essential elements into the general test for verifying the legality of deprivation of the right to life: the obligation to assess the use of lethal force in each individual situation, not the general context, as well as the mandatory application of a strict test of proportionality and absolute necessity of depriving a person of life during an armed conflict, which demonstrates the Court's desire to enhance the protection of the right to life as a fundamental right of every human being.

Conclusions

International practice recognises the mandatory simultaneous application of international humanitarian law and international human rights law, with international humanitarian law acting as the *lex specialis* in determining the legality of depriving a person of life in relation to international human rights law. During armed conflicts, the right to life is protected by both of these branches of international law, and the correlation of their norms should be such as to protect human life to the maximum extent possible.

Therefore, we can make these main conclusions:

- Life remains an unchanging prerequisite for the exercise of all human rights and freedoms.
- The right to life is almost defenceless in times of war.
- The European Court of Human Rights has never in its case law applied the ground of derogation from the right to life "due to lawful hostilities".
- The implementation of decisions of international institutions on the observance of the right to life during armed conflicts depends solely on the will of states.
- Mechanisms for protecting the right to life need to be improved.

Kopsavilkums

Starptautiskā prakse atzīst humanitāro tiesību un starptautisko cilvēktiesību obligātu piemērošanu vienlaikus. Bruņotu konfliktu laikā tiesības uz

dzīvību aizsargā abas šīs starptautisko tiesību nozares, un to normu korelācijai jābūt tādai, kas maksimāli aizsargātu cilvēka dzīvību.

Autore uzsver: dzīvība joprojām ir nemainīgs priekšnoteikums visu cilvēktiesību un brīvību īstenošanai; tiesības uz dzīvību kara laikā ir gandrīz neaizsargātas; Eiropas Cilvēktiesību tiesa nekad savā judikatūrā nav piemērojusi atkāpi no tiesībām uz dzīvību "likumīgas karadarbības dēļ"; starptautisko institūciju lēmumu īstenošana par tiesību uz dzīvību ievērošanu bruņotu konfliktu laikā ir atkarīga tikai un vienīgi no valstu gribas.

Dr. Daiva Petrenaite
Utena University of Applied Sciences,
Lithuania

ISSUES OF RIGHT TO GENDER IDENTITY AND TRANSSEXUALITY

TIESĪBU UZ DZIMUMU IDENTITĀTI UN TRANSSEKSUALITĀTES JAUTĀJUMI

Keywords: *gender identity, society, transgender person, transsexuality.*

Atslēgvārdi: *dzimuma identitāte, sabiedrība, transseksuāla persona, transseksualitāte.*

Introduction

Issues of gender identity and transgenderism are becoming more actual in our society. Freedom and guarantees of our rights let us speak about it more widely. Also, more transgender people are speaking openly about their gender identity and demanding universal recognition of trans people's otherness. Although this may be difficult for some people to accept, it is important to understand that gender identity is an important aspect that can affect a person's physical, emotional and social well-being. Especially if gender identity does not fit with physiological gender.

So, this topic deals with the experiences of individuals who do not match their biological sex and the difficulties they may experience in adjusting to their true identity. In this topic, it is important to understand and resist the stereotypes that are related to gender and transsexuality to ensure the equality and dignity of all individuals. It means considering the experiences of transgender people and combating discrimination to create a society where all individuals are empowered to live their true identities according to their personal preferences.

The Diversity of Expressions of Transsexuality in Different Historical Cultures

Transgender relationships were also known in ancient period, for example in Mesopotamia: “the lusty hero king Gilgamesh, laid low by his love for the wild man Enkidu, created especially for him. As Enkidu is tamed by a priestess who entices him to sexual intercourse, making him weak but wise, so in turn Enkidu draws Gilgamesh to himself “as to a woman” (or “wife”).¹ From I. Zeitlin in the article “Travesties of Gender and Genre in Aristophanes’ Thesmophoriazousae” cites ancient Greek comedian Agathon: “I wear my honor according to my opinion. The poet, you see, must shape his ways in accordance with the plays to be composed. If someone is composing women’s plays, his body must need share in women’s ways. If plays of men, he already has what it takes. Whatever we don’t have, we must capture by mimesis”.²

The Roman emperor Elagabalus was known as a transgender ruler, often behaving like a prostitute, calling himself wife, mistress, queen who likes to make up.³

It is worth to note that in the Medieval Ages women could not participate in the scenes of theater, so usually roles were taken by men. *Burneshas* (Balkan sworn virgins) are known in our days in Albania, who take a vow of chastity and live as men all their life. There are many guessed reasons for it: in the family, women (they are treated like property of the family) did not have the right to inheritance; insignificant status of women in the family.

Hijras, the *Kinnars’ daughters* in India could be recognized as a transgender community.

In the precolonial Americas, the *ninauposkitzipxpe* were a third gender in the North Piegan tribe of the Blackfoot Confederacy in northern Montana and Southern Alberta, Canada. Its meaning is generally translated as “mainly-hearted woman”.⁴

Importance of the Concept of Gender Identity

The term *gender identity* was used in a press release, on November 21, 1966, to announce the new clinic for transsexuals at The Johns Hopkins

-
- 1 Bolich G. G. Transgender History & Geography: Crossdressing in Context. Vol. 3.– Raleigh (North Carolina): Psyhe’s Press, 2007.
  - 2 Writing and Sexual Difference// Critical Inquiry.– Vol. 8, No. 2, (Winter, 1981).
  - 3 Meckler M. L. Elagabalus (218-222 A.D.)// Online Encyclopaedia of Roman Emperors, 1997.
  - 4 Cruz D. B., Weiss J. T. Gender Identity and the Law.– Carolina: Carolina Academic Press, 2021.

Hospital. It was disseminated in the media worldwide, and soon entered the vernacular. The definitions of gender and gender identity vary on a doctrinal basis. In popularized and scientifically debased usage, sex is what you are biologically; gender is what you become socially; gender identity is your sense or conviction of maleness or femaleness; and gender role is the cultural stereotype of what is masculine and feminine. Causality concerning to gender identity disorder is sub-divisible into genetic, prenatal hormonal, postnatal social, and post-pubertal hormonal determinants, but there is, as yet, no comprehensive and detailed theory of causality. Gender coding in the brain is bipolar. In gender identity disorder, there is discordancy between the natal sex of one's external genitalia and the brain coding of one's gender as masculine or feminine.⁵

It means that gender identity is very important for transsexuals in order to recognize their social gender. Of course, we could argue: "A human being is not only a physiological being with a body, but also with a soul, so it should not matter to him in which body (female or male) he lives". But we live in a society where the recognition of another person's social gender is very important.

Incorporation of the Concept of Gender Identity in the Laws

This concept is not defined in Lithuanian legislation. The law project "Law of the Republic of Lithuania on Personal Gender Identity Recognition" could be mentioned where it is emphasized: "A person's gender identity is a person's identification with a certain gender. The implementation of the right to recognition of a person's gender identity is based on the aim of ensuring successful social and economic integration of transgender persons, non-discrimination of these persons and effective protection of their rights to private life. Transgender persons are recognized as having the right not to undergo medical gender reassignment. Gender identity is recognized regardless of whether a surgical gender reassignment procedure has been performed." In general, the legal status of transgenders in Lithuania is not clear. They do not have the possibility to get sex reassignment surgery in Lithuania, and it takes long procedures to change gender in personal documents.

A positive example of good practice could be given from the Malta law "Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act". Here the

---

5 Money J. The concept of gender identity disorder in childhood and adolescence after 39 years// Journal of Sex and Marital Therapy.– Vol. 20, No. 3 (1994).

concept of gender identity is clearly described: “*Gender identity* refers to each person’s internal and individual experience of gender, which may or may not correspond with the sex assigned at birth, including the personal sense of the body (which may involve, if freely chosen, modification of bodily appearance and, or functions by medical, surgical or other means) and other expressions of gender, including name, dress, speech and mannerisms. All persons being citizens of Malta have the right to -(a) the recognition of their gender identity; (b) the free development of their person according to their gender identity; (c) treated according to their gender identity and, particularly, to be identified in that way in the documents providing their identity there in; and (d) bodily integrity and physical autonomy. The gender identity of the individual shall be respected at all times.”

According to this law, “[...] the person shall not be required to provide a proof of a surgical procedure of a total or partial genital reassignment, hormonal therapies or any other psychiatric, psychological or medical treatment to make use of the right to gender identity. It shall be the right of every person who is a Maltese citizen to request the Director to change the recorded gender and, or first name, if the person so wishes to change the first name, in order to reflect that person’s self-determined gender identity.”

Also, for example, the laws of Argentina, Canada could also be mentioned, where the concept and importance of gender identity is declared.

Gender Identity as a part of human right to dignity and privacy

A person’s understanding of who he/she is in a gender sense, the possibility of self-realization and the demand for public evaluation and recognition as such, undoubtedly allow us to talk about a person’s right to dignity or a dignified identity. Every person, respecting his gender identity, has such rights arising from natural dignity. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania has many times emphasized the importance of dignity. For example, it is declared: “Dignity is an integral characteristic of a human being as the greatest social value [...] dignity is characteristic of every human being, irrespective of how he or other persons assess him [...]. The duty of the state to ensure the protection and defence of human dignity means also that state institutions and officials may not unreasonably limit human rights and freedoms, and treat the human being solely as a subject belonging to a particular social, economic, professional or another category. In every case, one must consider the human being as a free personality, whose human dignity should be respected. State institutions and officials

must respect human dignity as a special value. Violations of human rights and freedoms can infringe human dignity as well.⁶ It means the recognition of a person's gender identity lies at the heart of the fundamental right to dignity. As the Supreme Court of India mentioned, "Legal recognition of gender identity is, therefore, part of right to dignity and freedom guaranteed under our Constitution"⁷.

The European Court of Human Rights also works in this field about the recognition of transgenders' rights. Because the very essence of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is the respect for human dignity and human freedom. Under Article 8 of the Convention in particular, where the notion of personal autonomy is an important principle underlying the interpretation of its guarantees, protection is given to the personal sphere of each individual, including the right to establish details of their identity as individual human beings (for example, *Pretty v. the United Kingdom*, no. 2346/02, the judgment of 29 April 2002, § 62, and *Mikulić v. Croatia*, no. 53176/99, the judgment of 7 February 2002, § 53). In the twenty first century the right of transsexuals to a personal development and to a physical and moral security in the full sense enjoyed by others in society cannot be regarded as a matter of controversy requiring the lapse of time to cast a clearer light on the issues involved. In short, the unsatisfactory situation in which post-operative transsexuals live in an intermediate zone as not quite one gender or the other is no longer sustainable (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*, Application no. 28957/95).

Gender identity should be recognized as a part of the right to a private life because privacy means that we have a right to a sphere of private intimacy, physical and psychological inviolability, and gender recognition. For example, the European Court of Human Rights found a violation of the right to a private life by not allowing the correction of the applicant's gender in the register of civil status acts and official personal documents, as the French authorities forced him to disclose intimate personal information to third parties (Case of *B. v. France*, 1992, 13343/87). According to the Court, private life includes physical and psychological integrity, aspects of

---

6 The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Ruling 29 December 2004 on the prevention of organized crime.

7 The Supreme Court of India, "Decision 15 of April 2014, National Legal Services Authority v. Union of India and Others (Writ Petition No. 400 of 2012 with Writ Petition No. 604 of 2013).

a person's physical and social identity, personal identification, name, sexual orientation, sex life, health information, ethnic identity, the right to personal development and the right to establish and develop relationships with other people and the outside world, the right to image (*Case of S. and Marper v. The United Kingdom*, 2008, 30562/04 30566/04). Or for example, the Court recognized Article 8 of the Convention as a violation of the right to private life, due to the refusal of the relevant authorities to grant a transgender applicant the right to a pension as a woman after sex reassignment surgery after reaching the age of 60, on the grounds that her biological sex was male (*Case of Grant v. The United Kingdom*, 2006, 32570/03).

Conclusions

Transgender people have been recognized in different periods of society in different cultures and countries. Therefore, the recognition of their rights and the emphasis on the significance of gender identity should not be interpreted as a new phenomenon. Incorporating the concept of gender identity into legislation could help solve the problems of transgender rights, as the Courts have established the importance of gender identity as a person's right to dignity and privacy.

Kopsavilkums

Dzimumu identitātes jautājumi mūsu sabiedrībā kļūst arvien aktuālāki. Arvien vairāk transseksuālo personu atklāti runā par savu dzimuma identitāti un pieprasa vispārēju transpersonu citādības atzīšanu. Lai gan dažiem cilvēkiem varētu būt grūti to pieņemt, svarīgi ir saprast, ka dzimuma identitāte ir svarīgs aspekts, kas var ietekmēt personas fizisko, emocionālo un sociālo labklājību, īpaši, ja dzimuma identitāte nesaskan ar fizioloģisko dzimumu.

Autore aplūko to personu pieredzi, kuras neatbilst savam bioloģiskajam dzimumam, un grūtības, kas viņiem var rasties, pielāgojoties savai patiesajai identitātei. Šajā tēmā ir svarīgi izprast un pretoties stereotipiem, kas saistīti ar dzimumu un transseksualitāti, lai nodrošinātu visu indivīdu vienlīdzību un cieņu. Tas nozīmē, ka jāņem vērā transseksuālo personu pieredze, jācīnās pret diskrimināciju, lai izveidotu sabiedrību, kurā visi indivīdi ir tiesīgi būt ar savu patieso identitāti atbilstoši personīgajām vēlmēm.

*Dr. Vaida Bartkute-Norkuniene,
Dr. Ruta Meiste*
Utena University of Applied Sciences,
Lithuania

**EXPRESSION OF LEADERSHIP COMPETENCIES
OF MANAGERS IN ORGANIZATIONS:
METHODOLOGICAL JUSTIFICATION**

**VADĪTĀJU LĪDERĪBAS KOMPETENČU
IZPAUSME ORGANIZĀCIJĀS:
METODOLOĢISKAIS PAMATOJUMS**

Keywords: *leadership competencies, model of leadership competencies.*

Atslēgvārdi: *līderības kompetences, līdera kompetenču modelis.*

Introduction

Competent and committed managers are often the main guarantors of an organization's success. Competencies cannot be purchased, like a traditional qualification or diploma, it is a person's intellectual property, which is related to a certain person's mental abilities, and a certain form of human self-expression, which must be constantly improved, and the education and development of managerial competencies in the organization is a relevant issue of today.¹ It is often discussed why some organizations work successfully and achieve the best results, while others fail to achieve their goals. What determines that some organizations work profitably and others at a loss. In order to achieve these organizational goals in a changing environment, the leadership role of a competent manager is crucial. The leader and leadership have a special importance – to show the direction towards

---

1 Adamonienė R., Ruibytė L. Vadovų kompetencijos ugdymo sistemos formavimo kryptys// Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development .- Vol. 5, No. 24 (2010), 6-14 psl.

the goal and the ways to achieve that goal.² Only a motivated, proactive, decision-making, responsible, able to anticipate problems, able to communicate employee can ensure the successful operation of the organization. Therefore, it is relevant to find out which leadership competencies of managers are most important and what their expression is.

Scientists systematically and comprehensively studied these phenomena. The expression of leadership competencies was analyzed by Damkuvienė et al.,³ Das et al.,⁴ the importance of leadership in the organization was analyzed by Andriani et al.,² Mueller & Sand,⁵ Holmes et al.,⁶ leadership issues – Skaržauskienė & Parazinskienė,⁷ Traynor et al.,⁸ Miles & Scott,⁹ Miranda et al.¹⁰ After analysing the theoretical basis of the leadership competencies of managers, it can be stated that most of the research was conducted in business companies, but there is *a lack of methodological justification of leadership competencies of managers expression in organizations.*

The scientific problem of the research is defined by the question: how can the leadership competencies of managers in organizations be expressed?

- 2 Andriani S., Kesumawati N., Kristiawan M. The influence of the transformational leadership and work motivation on teachers performance// International Journal of Scientific & Technology Research.– Vol. 7, No. 7 (2018), pp. 19–29.
- 3 Damkuvienė M., Valuckienė J., Balčiūnas, Petukienė E. Lyderystė organizacijos kaitai: įkvepiantis tango. Mokymosi užsienyje sąlygota lyderystė mokyklos kaitai.– Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2019.
- 4 Das A., Kumar U., Kumar V. The role of leadership competencies for implementing TQM: An empirical study in Thai manufacturing industry// International Journal of Quality and Reliability Management.– Vol. 28, No. 2 (2011), pp. 195–219.
- 5 Mueller S., Sand L. Professionalisation in Adventure Management: Competence// Profile of Outdoor Instructors. Universal Journal of Management.– Vol. 5, No. 11 (2017), pp. 502–511.
- 6 Holmes M. R., Hitt M. A., Perrewe P. L., Palmer J. C., Molina-Sieiro G. Building cross-disciplinary bridges in leadership: Intergrating top executive personality and leadership theory and research// Leadership Quarterly.– Vol. 31, No. 1 (2021), 101490.
- 7 Skaržauskienė A., Paražinskaitė G. Lietuvos įmonių vadovų intelekto kompetencijų raiška// Socialinių mokslų studijos.– Vol. 1, No. 5 (2010), pp. 41–61.
- 8 Traynor A. P., Borgelt L., Rodriguez T. E., Ross L. A., Schwinghammer T. L. Use of a modified delphs process to define the leadership characteristics expected of pharmacy faculty members// American Journal of Pharmaceutical Education.– <https://doi.org/10.5688/ajpe7060>.– (Accessed 20.04.2023).
- 9 Miles J. M., Scott E. S. A New Leadership Development Model for Nursing Education// Journal of Professional Nursing.– <https://doi.org/10.1016/j.profnurs>.– (Accessed 20.04.2023).
- 10 Miranda S., Orciuoli F., Loia V., Sampson D. An ontology-based model for competence management// Data & Knowledge Engineering.– Vol. 107 (2017), pp. 51–66.

The object of the work is of leadership competencies of managers expression in organizations.

The aim of the work is to determine the expression of leadership competencies of managers in organizations.

The objectives to achieve the aim are as follows:

1. To determine the expression of leadership competencies of managers in organizations.
2. To present a methodological model of expression of leadership competencies of managers in organizations.

The research methods: scientific literature and document analysis, abstraction method (used for model creation, thus abstractions help the subject to distinguish significant connections and relationships of objects in reality and to separate them from others), comparative method (to analyse different authors' statements), synthesis method (combining elements into a whole, linking one object or various elements of one object into a single whole).

Theoretical Aspects of Expression of Leadership Competencies of Managers in Organizations

The concept of leadership

Today, leadership is a very important factor in the development of a modern organization. Organizations in which leadership is poorly developed face difficulties in introducing innovations and adapting to changes, as well as staying competitive. The word *leadership* reflects the manager's a function defined by formal status, leadership expresses the activity of a person recognized in the group as a leader in mobilizing companies to achieve a common operational goal.

Leadership can be understood in many different ways: some authors (Vukovic, Ikonic, Dobovick;¹¹ Northouse;¹² Vaitkevicius;¹³ Melnikova, Trakselys;¹⁴ Cizikiene¹⁵) emphasize the qualities of the leader, the role of

---

11 Vukovic A., Ikonic M., Dobovick S. Model for leadership competence management in metallurgical enterprise// Metalurgija.– Vol. 50, No. 3 (2011), pp. 167–171.

12 Northouse G. Lyderystė: teorija ir praktika.– Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2009.

13 Vaitkevicius V. Lyderystės vaidmuo formuojant žinių valdymui palankią organizacijos kultūrą: atvejo analizė// Informacijos mokslai.– Vol. 76 (2016), pp. 123–138.

14 Melnikova J., Trakselys K. Darbuotojų inovatyvumo ir kūrybiškumo kompetencijos ugdymo (si) principai// Holistinis mokymasis.– Vol. 2 (2016), pp. 21–30.

15 Čižikienė J. Vadovų lyderystė pasirenkant diegti Europos socialinių paslaugų kokybės užtikrinimo sistemą.– Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020.

relationships, others (Silingienė;¹⁶ Adair;¹⁷ Traynor et al.;⁸ Damkuvienė et al.³) point out influence, behaviour, position, interaction model. The definition of leadership varies depending on where the focus is placed.

In the publication¹⁸ is stated that “leadership is nothing but the art” of directing and focusing one’s attention on essential matters. “Great leaders not only listen and see, but also observe, control and listen at the same time”, as Luo¹⁹ claims. We see that attention is drawn to leaders who are able not only to lead, but also to listen to their subordinates, their expressed opinions, and allow them to make decisions and ensure control. It also emphasizes the importance of the existence of a leadership process in the organization, during which leaders must ensure that their subordinates are well aware of their organization’s goals and understand what they need to do to achieve them. To implement this, leaders are needed, who must communicate the organization’s strategy among their employees and in the entire subordinate department.

Building mutual trust, delegating, evaluating and noticing other members depending on the situation are important in the leadership process. Zach¹⁸ associates the concept of leadership with the ability to respond to the environment and the changes taking place in it, effective management of human resources that help the organization not deviate from the strategy. Zach¹⁸ emphasizes that the role of leadership is particularly significant in creating an organizational culture that enables the exchange of knowledge and the creation of new services.

The analysis of the scientific literature revealed that there is no single definition of leadership. As soon as the leadership appeared, different perceptions and attitudes towards it also appeared. In one case, leadership is perceived as a certain process, determining the goals and activities of the organization and emphasizing the efficiency factor of the activities being carried out. Otherwise, leadership qualities are emphasized and leadership is the ability to influence others. Taking into account the concept of leadership presented by many authors, it can be said that leadership in an organization is the ability to attract people to oneself in order to achieve goals.

---

16 Šilingienė V. Lyderystė.– Kaunas: Technologija, 2012.

17 Adair J. 100 patarimų vadovui.– Vilnius: Alma litera, 2006.

18 Zach F. Collaboration for innovation in tourism organizations: leadership support, innovation formality, and communication// *Journal of Hospitality & Tourism Research*.– Vol. 40, No. 3 (2016), pp. 271–290.

19 Luo J. Construction on Vocational Competency Model for Tourism Talents in Intelligent Tourism Era// In: 2018 3rd International Conference on Education, Sports, Arts and Management Engineering. Atlantis Press (2018).

Analysis of the concept of competence

The concept of competence is widely studied in the scientific literature. This is determined by today's increased requirements for a person seeking success in the professional, community and personal spheres. Luo,¹⁹ Kucinskas&Kucinskiene,²⁰ Melnikova& Traksys¹⁴ described competence as distinct characteristics of an individual's character that help to notice and distinguish strong individuals from weaker ones during the performance of activities. According to Miranda et al.,¹⁰ Thach&Thompson,²¹ Maskaliuniene&Kaminskiene,²² competence is an individual's abilities, consisting of knowledge, skills and attitudes needed to perform tasks. As Boyatzis,²³ Masiulis& Sudnickas,²⁴ Vukovic, Ikonic, Dobovick¹¹ claim, competence is a key human characteristic that determines efficient and/or higher quality work performance. A person's competence is determined by the mastery of elements that make up compensation: knowledge, values, skills and attitudes and their use in the context of performing different work tasks. Competence is associated not only with the demonstration of a person's acquired qualification, but also with other conditions of enabling to act effectively, that is, skills, abilities and characteristics that appear in people's activities to achieve a successful result when they perform in certain circumstances.

Summarizing the analysis of the concept of competence, it can be stated that this concept contains different aspects that indicate the context in which competence is to be explained and defined. Therefore, it can be said that competence is a multifaceted phenomenon, which includes the individual's skills, attitudes, experience and ability to act, based on the individual's knowledge, personal characteristics and behaviour expression.

Leadership competence

Leadership competencies help a leader lead an organization. Competencies at the right level allow you to effectively perform leadership roles and at the same time achieve organizational goals. Depending on the level of management, a leader needs a combination of certain competencies.

20 Kučinskas V., Kučinskienė R. Socialinis darbas švietimo sistemoje.– Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000.

21 Thach E., Thompson. K.J. Trading places: Examining leadership competencies between for – profit vs. public and non- profit leaders// Leadership & Organization Development Journal.– Vol. 28, No. 4 (2007), pp. 356–375.

22 Maskaliūnienė N., Kaminskienė L. Bendrosios kompetencijos ir vertėjų rengimas// Vertimo studijos.– Vol. 5 (2012).

23 Boyatzis R. The Competent Manager: A Model For Effective Performance.– New York: Wiley, 2008.

24 Masiulis K., Sudnickas T. Elitas ir lyderystė.– Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.

When analysing leadership competence at the organizational level, some researchers²⁵ use this very concept to describe the knowledge, skills and capabilities that leaders must manage and demonstrate in order to properly and competently perform their role and work. Vukovic, Ikonc and Dobovick¹¹ also analyse leadership as a competence on the basis of which a person is able to manage specific challenges, strives for other individuals in the organization to perform above their limits. Leaders with leadership competence focus on the long-term perspective, development of opportunities, obtaining results, stress management, motivation and influence not by authority or power, but by example.⁴

According to Thacha et al.²¹ there are several leadership competencies that are necessary for effective leadership and management. Competencies include the following groups: vision and goal setting, communication skills, self-awareness, and technical competencies related to the specifics of the business in which the manager works. Competencies include the following qualities: integrity, honesty, communication, technical competence, awareness, creativity, results orientation, change management, communication skills, problem solving, decision making skills, strategic thinking, customer orientation, business skills, team leader, conflict management abilities.

Summarizing, it can be said that every leader must have the relevant competencies in order to be successful in the organization. Taking into account the concept of leadership and competencies presented by many authors, it can be said that leadership competence is a set of knowledge, skills, attitudes, values and behaviour of an individual, its appropriate and timely use in order to achieve goals.

Model of Leadership Competencies of Managers in Organizations Creation

Expression of leadership competencies of managers at different levels of the organization

One of the most important goals of the organization is to find competent managers, and to develop the competence and compliance of the existing ones with today's and future market criteria. One of the essential reasons for the effectiveness of the organization is the competence of the manager. The manager's competence is the expression of knowledge, abilities, attitudes, values, perso-

---

25 Dai G., Tang Y., De Meuse K. Leadership competencies across organizational levels: a test the pipeline model// Journal of Management Development.– Vol. 30, No.4 (2011), pp. 366–380.

nality complex, which is revealed in his activities and has an influence on the results of the organization's successful activities. Management is not about one person, it refers to a group of people. Companies employ many people, in different locations, performing different tasks. In order to carry out these activities, these employees are given the necessary powers and responsibilities. The granting of these powers, as a result, creates a chain of command system. Dividing that chain into three levels creates a three-level management system: top-level (strategical) managers, middle-level (tactical) managers, lowest-level (operational) managers. As Dai, Tang and De Meuse²⁵ claim, managers-leaders must use different competencies in their activities, therefore one of the main tasks of every organization is to identify the most important leadership competencies at different levels of the organization.

One of the challenges for managers is understanding the differences between leadership levels. Although there are general theoretical and practical differences between the subjects, the requirements of tactical leadership are different from those of strategic leadership. In addition, there is an operational level of leadership. At the tactical level, leaders try to create an environment where followers are ready to sacrifice or contribute to the team because they feel loyalty not only to the leader, but also to other group members. Tactical leadership is about the here and now, short-term decisions and risk management, making quick gains. A strategic leader tries to create a viable organization that is able to operate in any circumstances, that is, it is resistant to the threats and obstacles that occur. Operational leaders are those who must lead teams, analyse and understand the strategic and tactical tasks of the organization.

Generalizing, it can be said that every employee uses leadership competencies. In daily activities, a person uses all leadership competencies independently or is communicated among colleagues or with external interested parties. Management in an organization is usually carried out according to a pyramid structure: there are more managers at the lower level, and their number decreases as they move to a higher level.

Models of leadership competencies of managers

Organizations are guided by competence models in their activities in order to improve their activities, transform the organization, and develop human resources. Competency model is a list of certain knowledge and abilities of managers, according to which the performance and achievements of employees are monitored. The model helps to develop those areas

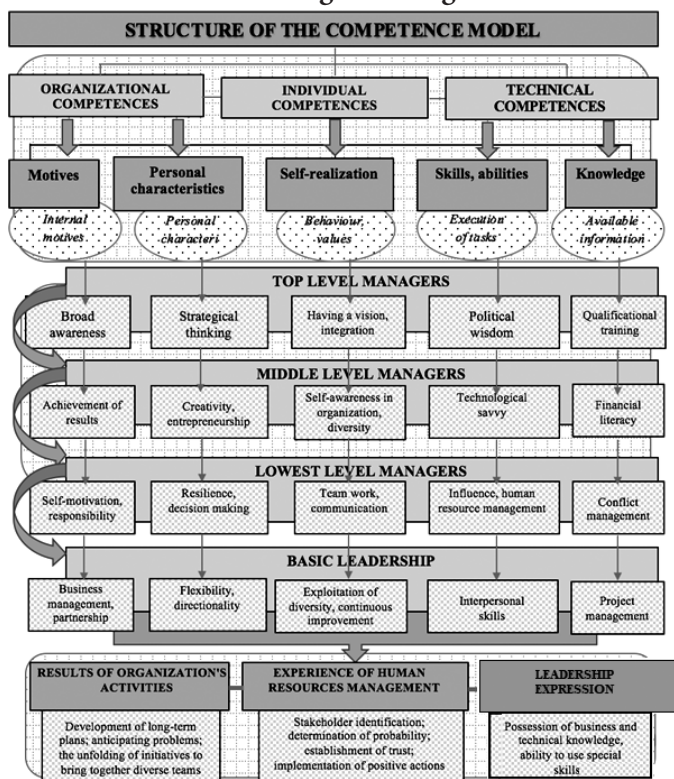

of competence where managers need improvement so that they choose better results in their activities.²⁶

The model of leadership competencies of managers in organization is a set of measurable skills, knowledge, experience, behavior and personal qualities characteristic of a specific position or a group of positions close in nature, necessary for excellent performance. The model can be used by organizations to stay competitive in the market, as this system aligns the activities and results of employees and the organization to meet each other's requirements (see Figure 1).

Figure 1

The Model of Leadership Competencies of Different Level Managers in Organization²⁷

26 Askherzari, Mohammad Javad Dehgham, Aeen, Mojtaba Nik. (2018) Using competency models to improve HRM// Ideal Type of Management.–Vol. 1, No. 1 (2012), pp. 59–68.

27 Created by authors.

The proposed model for the development of the manager's leadership competencies, encourages paying attention to the following aspects:

1. The leader's cognitive element, consisting of self-concept and leadership ideology.
2. The competence element of the leader's behaviour, consisting of individual - personal competencies.
3. Social and organizational – leadership competencies that ensure the leader's effectiveness in performing the leader's functions and forming the leader's image.
4. Technical - managerial competencies that allow for the manifestation of leadership or encourage the manifestation of leadership.
5. Different managerial levels require different kinds of competencies.

All these leadership competencies of managers in an organization lead to better results of the organization, higher experience in human resources management, and larger expression of leadership in the organization among the colleagues.

Expression and Assessment of Leadership Competencies of Top-Level Managers through the Example of State Regulatory Institutions in Lithuania

Assessing the expression of leadership competencies, regardless of the nature of the state regulatory institutions, managers' general, managerial and leadership competencies are evaluated. In the descriptions of qualification requirements and competence assessment approved in the Republic of Lithuania, the competencies of managing state regulatory institutions of various types are defined differently. For example, the competencies of managing an educational institution²⁸ are perceived as a set of general and special abilities and knowledge of a person, necessary for successful professional activity and being the basis for successfully performing the functions specified in the job description, which meet the educational goals and are based on respect for the dignity and uniqueness of the person, belief in the capabilities of each person, lifelong learning concept, excellent understanding of education, learning, human knowledge, knowledge of the principles

---

28 Description of qualification requirements for managers of state and municipal educational institutions (except higher schools). Approved by the Minister of Education, Science and Sports of the Republic of Lithuania on July 1, 2011 by Order No. V-1194, new version (from 18-06-2022-06).– <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.403446/asr>.– (Accessed 11.04.2023).

of democratic leadership. The modern concept of civil service emphasizes a new type of a manager – a good strategist, change manager, administrator. The competencies of managing a state institution²⁹ are defined in such a way that a manager should be an example to others who conveys the vision, mission, goals and inspires to achieve them, provides the necessary emotional support, involves in decision-making, educates and creates a positive work environment.

After the analysis of the legal documents approved by the Republic of Lithuania defining the competence of managers of various types of state regulatory institutions and its evaluation (see Table 1), it can be seen that the set of cognitive, managerial, social competencies and personal qualities is extremely important when evaluating the manager-leader of the institution. Competencies such as empathy, responsibility, honesty, continuous improvement, teamwork, and readiness for change become extremely important.

---

29 Description of the procedure for the organization of a complex assessment of the position of the head of the applicants' institutions accepted by tender. Approved by the Director of the Civil Service Department under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Lithuania on February 13, 2019 by Order No. 27V-25.– <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7689a6602f5c11e9b66f85227a03f7a3>.– (Accessed 20.04.2023).

Table 1

General Competencies Assessed by Heads of Various Types of State Regulatory Institutions

<p>Heads of educational institutions (except higher schools)²⁸</p>	<p>Personal effectiveness (self-confidence and openness; respect for self and others; creativity, flexibility; tolerance for social diversity; positivity; broad horizons; responsibility and honesty; directionality, goal orientation; initiative, organization; stress management; courage and determination; integrity – in words and behavioural coherence, etc.).</p> <p>Strategic thinking and change management (conceptual thinking; having a vision; ability to systematically analyse and objectively assess the situation and make decisions; ability to prioritize; ability to work with information: selection of sources, data collection and analysis; openness to change, ability to plan and manage it, etc.).</p> <p>Ability to learn (lifelong learning attitude; openness to learning; self-concept; ability to absorb new information, practically apply acquired knowledge; application of appropriate and diverse learning methods; ability and desire to share knowledge, experience, etc.).</p> <p>Leadership of people (ability to form and manage teams, work in a team; ability to encourage and delegate; ability to motivate, inspire; ability to monitor the performance of others and provide feedback; ability and desire to develop people, reveal their potential, provide support; ability to moderate conversations, meetings and etc.).</p> <p>Communication and information (business communication skills; ability to listen, hear, understand; negotiation skills; ability to manage conflict situations; public speaking (oratorical) skills; ability to prepare and clearly present information orally and in writing – presentations, reports, etc.).</p>
<p>Heads of state institutions²⁹</p>	<p>Organization (planning activities and time; setting priorities, acting without delay, analysing the process of organizing activities and proposing reasonable solutions on how to improve it, analysing the situation inside and outside the institution).</p> <p>Analysis and justification (decomposing the analysis of the situation into its components, determining the interrelationships between the parts of the analysis, extracting essential information, preparing reasonable decisions).</p> <p>Communication (communication with a person and in a group, choosing various means of communication and ensuring information transfer and understanding, persuasive speaking in difficult situations, management of problematic, conflict situations).</p>
<p>Managers of social service institutions³⁰</p>	<p>Ability to communicate (exchanging information with colleagues and other interested people, collecting, systematizing and disseminating information through various communication channels, hearing and understanding other people's thoughts and experiences, arguing one's opinion, ability to lead discussions).</p> <p>Ability to work together (working together with others, actively participating in the formulation of common goals, the ability to put common goals above personal ones, understanding one's own and</p>

employees' personal tasks and their coordination with each other, the ability to ask for help in time for oneself and provide it to others, making joint decisions, responsibility for acceptance of the overall result).

Ability to improve (ability to objectively assess one's essential qualities, competencies, assess what needs to be improved, listen to colleagues' comments regarding opportunities for improvement).

Ability to analyse the situation (reflectivity) (ability to understand and see individual phenomena and situations in a local, regional, national and global context, to analyse the microclimate between employees, to self-critically assess one's achievements and failures, to analyse situations, to rank activities (issues) and goals according to importance).

Ability to take initiative, plan, strategize and take responsibility (ability to act proactively, make suggestions, initiate changes, create and strengthen people's relationships, successfully solve employee problems, successfully strengthen the employee's desire to achieve goals, take personal and team responsibility for performance results).

On the other hand, managerial and leadership competencies differ for managers of various types of state regulatory institutions (see Table 2). For heads of educational institutions (except higher schools) it is vitally important strategic management competencies, Leadership of education and learning and ability to lead the improvement of pedagogues' qualifications, while for heads of state institutions it is important to be a strong leader, who can lead the team, control all activities in the institution and foresee the strategic steps in it. Meanwhile for managers of social services it is required to be able to follow legal acts regulating official activities, to manage and administer the institution's activities and ensure performance results and their quality, to create a safe physical and psychosocial work environment and support the work capacity of employees, to develop inter-institutional cooperation networks and to represent the institution and protect the interests of employees and service recipients.

30 Description of the attestation procedure for social workers and heads of social service institutions. Approved by the Minister of Social Security and Labor of the Republic of Lithuania on April 5, 2006 by Order No. A1-92 (redaction of Order No. A1-789 of the Minister of Social Security and Labor of the Republic of Lithuania of November 25, 2022).– <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.274447/asr.-> ; 2019 by Order No. 27V-25.– <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7689a6602f5c11e9b66f85227a03f7a3.-> (Accessed 20.04.2023).

Table 2

Managerial and Leadership Competencies Assessed by Managers of Various Types of State Regulatory Institutions

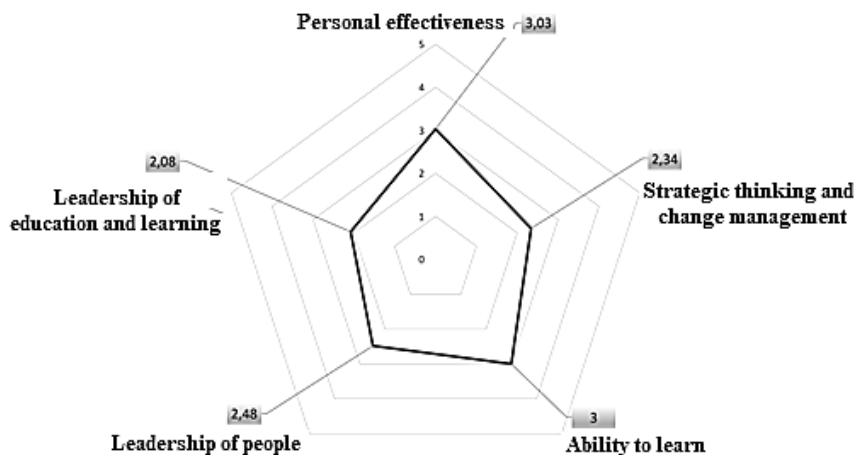
<p>For heads of educational institutions (except higher schools)</p>	<p>Strategic management of an educational institution (ability to shape the strategic direction of the educational institution, prepare strategic and operational plans; analyse information about the activities of the educational institution, make and implement decisions to improve activities; create an information system in the educational institution; create a culture of the educational institution that is conducive to learning, linked to strategic goals and based on the ethical principles and values of the educational institution; to clearly express the vision of the school, to form effective public relations; to report in detail and objectively on the activities of the educational institution, etc.).</p> <p>Leadership of education and learning (ability to strive for the application of the most appropriate educational methods; to strengthen the community attitude that every student can achieve good learning results; to create favourable and safe learning conditions for all students; together with the community to implement strategies that ensure good student behaviour, attendance and learning results; promoting the participation of participants in the educational and learning process and responsibility for its effectiveness and results; organizing the monitoring of student achievements, their progress and the educational process, analysing the results and improving the educational process and the activities of the educational institution, etc.).</p> <p>Leading the improvement of pedagogues' qualifications (the ability to motivate pedagogues to become reflective practitioners, to encourage them to take responsibility for personal development and performance improvement, to integrate the best experiences; to create favorable conditions for the development of pedagogues' professional competencies; to strive for the competencies acquired by pedagogues to be effectively disseminated and integrated in the educational institution; to include the community of the educational institution and social partners to the process of improving the qualifications of pedagogues, etc.).</p> <p>Management of the structure, processes, resources in an educational institution (ability to create, effectively manage and improve the organizational structure and infrastructure of the educational institution; form and implement an effective personnel policy that ensures the quality of education and learning, apply modern management methods; determine the material, financial and other resources necessary for the educational institution to function, the need, their sources and distribution priorities, to initiate the attraction of additional resources; to ensure that all resources are managed and accounted for based on the laws of the Republic of Lithuania, etc.).</p> <p>Educational institution partnership and cooperation (ability to share effective experience, work in partnership with other educational</p>
---	---

	institutions; support initiatives, contribute to the improvement of the education system; cooperate with parents (guardians, caregivers), local community, business organizations, social, foreign and other interested partners; ensure that students' learning is connected with the local (community) culture; take an active civic position, participate in the life of local self-government, etc.).
For heads of state institutions	<p>Strategic approach (alignment of goals with state priorities, assessment of the wider context, foreseeing future opportunities and the ability to use them).</p> <p>Activity management (prioritization of activities, organization and coordination of activities to ensure the achievement of goals).</p> <p>Leadership (creating a positive psychological climate at the institution level; involving subordinates in making complex and/or large-scale decisions; employee education not only by creating conditions for learning and improvement, creating various learning opportunities in activities, but also by creating an environment conducive to learning, initiating new forms of learning; motivation, forming a culture of the institution focused on the implementation of the institution's mission and goals, ensuring that the contribution of each directly subordinate employee is evaluated correctly).</p>
For managers of social services	<p>Ability to follow legal acts regulating official activities.</p> <p>Ability to manage and administer the institution's activities and ensure performance results and their quality (effective management and administration of the institution's activities, appropriate distribution of tasks, honesty and demandingness, achievement of high-quality, change-determining results).</p> <p>Ability to create a safe physical and psychosocial work environment and support the work capacity of employees (ability to provide employees with a reflective work environment, to strengthen employees' methodological reflection (supervisions, interviews, case analysis) skills, to see employees' strengths and weaknesses, to promote employee initiative and independence, to help employees who find themselves in a difficult professional situation).</p> <p>Ability to develop inter-institutional cooperation networks (ability to foresee partnership directions important for the institution's activities, involve employees in interdepartmental working groups or initiate them as needed).</p> <p>Ability to represent the institution and protect the interests of employees and service recipients.</p>

Figure 2 provides the information about the results of the competence evaluation of applicants for the positions of heads of state and municipal educational institutions (except for higher schools) in 2022. It confirms that the applicants mostly lack leadership competencies in education and learning, strategic thinking and change management as well as people management competencies.

Figure 2

Results of Evaluation of Leadership Competencies of Applicants for Positions of Heads for the State and Municipal Educational Institutions (except for higher schools) in 2022, N=244³¹

Organization success is inseparable from the managerial practice just like any organized social activity is inseparable from the values, attitudes, abilities and behaviour of the group's leader. Practical problems of management and leadership are being solved every day. Therefore, it can be claimed that only leaders having specific values, attitudes, competencies, abilities and professional characteristics can be successful in their activities leading the organization and its team and are able to overcome managerial challenges in nowadays organizations.

Conclusions

1. After analysing the scientific literature, it was found that leadership can be described as the ability to attract people to oneself in order to achieve goals. Meanwhile, competence is defined as the knowledge, skills, attitudes, values, and behaviours that enable a person to successfully perform a specific activity or task. Therefore, in the

31 Determining the correspondence between the competences of applicants for the management of educational institutions and the levels of expression. National Education Agency.– <https://www.nsa.smm.lt/vadovu-ir-pedagogu-vertinimas/pretendentu-kompetenciju-vertinimas/statistika/>.– (Accessed 20.04.2023).

general case, we can define leadership competence as a set of knowledge, skills, attitudes, values and behaviour of an individual, its appropriate and timely use in order to achieve goals.

2. On the basis of the results of the analysis, a general model of the expression of leadership competencies of the managers in organizations was formed. This competency model that was created can help achieve the organization's long-term and short-term goals. Competency model can be used by organizations to remain competitive in the marketplace, as this system aligns the activities and outcomes of managers and the organization to meet the requirements.
3. The analysis of the legal documents approved by the Republic of Lithuania, describing the competencies of the heads of various types of state regulatory institutions, shows that the set of cognitive, managerial, social competencies and personal qualities is extremely important when evaluating the head of the institution.

Kopsavilkums

Līderību var raksturot kā spēju piesaistīt sev cilvēkus izvirzīto mērķu sasniegšanai. Savukārt kompetence tiek definēta kā zināšanas, prasmes, attieksmes, vērtības un uzvedība, kas ļauj personai veiksmīgi veikt noteiktu darbību vai uzdevumu. Tātad līderības kompetenci var definēt kā indivīda zināšanu, prasmju, attieksmju, vērtību un uzvedības kopumu konkrētu mērķu sasniegšanai.

Balstoties uz analīzes rezultātiem, autore ir izveidojušas vispārēju vadītāju līderības modeli, kas palīdz sasniegt organizācijas ilgtermiņa un īstermiņa mērķus. To var izmantot organizācijas, lai saglabātu konkurētspēju tirgū, šī sistēma saskaņo vadītāja un organizācijas darbības un rezultātus. Kognitīvo, vadības, sociālo kompetenču un personisko īpašību kopums ir ārkārtīgi svarīgs, vērtējot iestādes vadītāju.

Evaldas Norkunas

Utena University of Applied Sciences,
Lithuania

CONTROL AND PREVENTION OF SMUGGLING: THE CASE OF LITHUANIA AND LATVIA

KONTRABANDAS KONTROLE UN NOVĒRŠANA: LIETUVAS UN LATVIJAS PIEREDZE

Keywords: *smuggling, illegal dealing with excise goods.*

Atslēgvārdi: *kontrabanda, nelegāla tirdzniecība ar akcīzes precēm.*

Introduction

Smuggling, excluding migrant smuggling, is a complex and multi-faceted phenomenon that poses a threat to state security, economy, and societal well-being. The scale of smuggling, involving the illegal transportation of goods or other items across the state border, is greatly influenced by geographical factors. When it comes to the neighbouring countries Lithuania and Latvia, the geographical location of these EU states is ideal for the smuggling business. Both Lithuania and Latvia, along with the external border of the European Union, share borders with Belarus and Russia, where a common excise policy does not apply, leading to a price difference for excise goods between EU member states and non-member countries (the Lithuania-Belarus and Lithuania-Russia borders make up 60% of the state borders, and the Latvia-Belarus and Latvia-Russia borders make up 31%). Due to their convenient geographical position, Lithuania and Latvia serve as transit, transshipment, temporary storage, and preparation countries for further shipment to Western Europe. In addition to geographical factors, smuggling indicators are also influenced by three interacting factors: public attitudes and willingness to purchase these products, tax policies and restrictions, as well as the capabilities and quality of law enforcement insti-

tutions. The illegal transportation, storage, and distribution of excise goods are influenced by various reasons: absence of market equilibrium, lack of strategic policies, price fluctuations, labour market incompatibility, frequent transfer of anti-smuggling functions from one institution to another, insufficient technical equipment of customs and border police, corruption levels among officials, ineffective control of transit procedures by customs, inadequate financial activity control of trading companies and other economic entities, gaps in legal norms, insufficient civic awareness and education¹.

Smuggling can be defined as the illegal transportation of goods across the state border or a violation of customs laws when goods are moved covertly across the customs border.² According to S. Bikelis, the crime of smuggling (Article 199(1) of the Criminal Code of the Republic of Lithuania)³ is considered a serious offense in Lithuania, and strict sanctions are accordingly provided for it.⁴ These types of crimes hinder the planning and implementation of the country's economic policy, impede customs collection, contribute to inflation, erode citizens' trust in the state, and have a particularly negative impact on market relations, commercial activities, and the entire economic system. Low income levels or a lack of economic opportunities in border areas are considered key reasons for the illegal transportation of goods or other items across the border and for illicit trade. For example, due to significant tax and tariff differences between EU and non-EU countries, tobacco smuggling is one of the most prevalent illegal activities and an additional source of income for residents of border municipalities.⁵ Lithuania and Latvia, along with other EU countries such as Croatia, Greece, and Bulgaria, are among the countries where the illegal penetration

- 1 Malinauskaitė J., Šulija G., Šulija V. (2002). Smuggling. Control and prevention in Lithuania. Vilnius: Teisės institutas, Dizaino studija "Daba", 2002.
- 2 Račkauskas M., Liesionis V. Illegal import of excise goods and its impact on the Lithuanian budget//Vadyba, No. 2 (2011), 75–86 psl.
- 3 Criminal Code of the Republic of Lithuania (approved by Law No. VIII-1968 on September 26, 2000, with the consolidated version in force from June 1, 2023, to June 30, 2023).– <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/YtfCFWwSYn>.– (Accessed 20.04.2023).
- 4 Bikelis S. (2012). Rethinking System of Sanctions for Trafficking of Goods: the Problem of Proportionality (I). Principle of Proportionality and Criminal Sanctions// Teisės problemos. Nr. 4.– https://teisė.org/wp-content/uploads/2016/09/Bikelis12_4.pdf .– (Accessed 20.04.2023).
- 5 Insight into CEE border-town smuggling economics. 2018. CIVITTA.–https://issuu.com/civitta/docs/d3.4._set_of_substantiated_guidelin.– (Accessed 20.04.2023).

of cigarettes is highest.⁶ Therefore, in this article, by examining the legal regulation of smuggling in Lithuania and Latvia, reviewing current challenges and achieved indicators, the aim is to answer the question of whether the existing legislation and regulatory measures in Lithuania and Latvia are sufficiently effective and proportionate for smuggling prevention and the sanctioning of crimes.

The goal of the research: to analyse the measures of smuggling control and prevention in Lithuania and Latvia and provide possible guidelines for enhancing the control of this criminal activity, strengthening cooperation between both countries.

Objectives:

1. Understand and describe the existing smuggling control policies and legal measures in Lithuania and Latvia.
2. Identify key challenges and issues faced by law enforcement institutions in Lithuania and Latvia in the field of smuggling control.
3. Examine effective practices implemented by both countries to combat smuggling.
4. Evaluate cooperation between the state institutions of Lithuania and Latvia in the field of smuggling prevention.
5. Propose recommendations and guidelines for improving smuggling control measures and enhancing prevention of smuggling in Lithuania and Latvia.

The research methods: analysis of legal documents and sources of scientific literature, comparative method (to analyse different authors' statements), synthesis method (combining elements into a whole, linking one object or various elements of one object into a single whole), statistical data analysis.

Features of Criminal Liability for Smuggling in the Laws of Lithuania and Latvia

Smuggled goods encompass various areas, ranging from narcotics and firearms to goods with counterfeiting or quality violations. This challenge is significant for states and requires constant efforts to strengthen customs control, intergovernmental cooperation, develop and implement effective legislation to prevent the spread of smuggling and its consequences. A well-coordinated combination of effective smuggling prevention and eli-

---

6 European Commission Special Eurobarometer 482. Summary. Public perception of illicit tobacco trade. 2018. https://anti-fraud.ec.europa.eu/system/files/2021-09/eurobarometer_2019_summary_en.pdf.– (Accessed 20.04.2023).

mination policies can help protect state interests, ensure fair trade, prevent organized crime, and address threats to public health and safety.

In the Nairobi International Convention on Mutual Administrative Assistance for the Prevention, Investigation, and Suppression of Customs Offenses, which came into force in Lithuania in 2001 and in Latvia in 1997, the concept of *smuggling* is defined as “a violation of customs laws involving the movement of goods across the customs border by any covert means”. According to the laws in force in Lithuania, smuggling can be both a criminal offense and an administrative violation. Criminal liability is defined by the Article 199 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania, while administrative liability is defined by the Article 208 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Lithuania (hereinafter referred to as the CAO). According to the Article 208 of the CAO of the Republic of Lithuania, *smuggling* is defined as “the transportation across the state border of the Republic of Lithuania, without submitting them to customs control or by otherwise evading customs control, of goods, money, or other items that are required to be presented to customs, excluding movable cultural valuables, firearms, ammunition, explosives, detonators, radioactive materials, or other strategic goods, as well as certain doping substances specified in the Republic of Lithuania’s legislation on the control of doping substances, poisonous and highly potent substances, psychotropic or narcotic substances, their precursors (precursor chemicals)”. According to the Article 199 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania, *smuggling* is defined as “the illegal transportation across the state border of the Republic of Lithuania, without submitting them to customs control or by otherwise evading such control, of items that are required to be presented to customs and whose value exceeds the amount of 150 minimum guaranteed living wages” (MGL).⁷ Therefore, in Lithuania, smuggling is subject to a criminal liability under the Article 199(1) of the Criminal Code (CC) only if the value of the mandatory items to be presented to customs and illegally transported across the state border of the Republic of Lithuania exceeds 150 MGL. The unlawful transportation of items with a lower value incurs administrative liability under the Article 208 of the Code of Administrative Offenses. The criminal offenses stipulated in the Article 199 of the CC are distinguished based on the subject matter or value of the smuggling or the method of committing the offense. The mandatory items to be presented

---

7 MGL stands for Minimum Guaranteed Living Wage, which as of January 1, 2023, is 49 Euros.

to customs, as indicated in the provisions of the Article 199 of the CC, include all tangible objects that are required to be presented for customs inspection according to applicable laws. These can be any goods from Lithuania or other countries, cash, foreign currency, securities, certain excisable goods, and other tangible objects with monetary value. The perpetrator of smuggling is considered to be a person who is obligated to present transported goods for customs control and declare them correctly, or a person who is obligated to transport certain goods only with permission. If a person transports mandatory items for customs control across the state border of the Republic of Lithuania from third countries or to third countries, and all necessary elements of the criminal offense are established, they are held liable for smuggling under the Article 199 of the CC. If the transportation occurs from or to a European Union member state, the person is held liable for customs fraud under the Article 199¹ of the CC.

According to the Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Latvia⁸, *smuggling* is defined as “the importation or exportation of goods or other valuables that are required to be formalized by customs into or out of the customs territory of the Republic of Latvia, by bypassing customs control or concealing them from such inspection, or by not declaring them, or by using forged customs or other documents, or by any other illegal means (smuggling)”.

The methods of committing smuggling, both in criminal and administrative cases, are the same: by not submitting the transported goods for customs control or by otherwise evading such control. Failure to submit goods for customs control or other forms of evasion can occur in the following ways: transporting goods through customs posts without declaring them or otherwise evading control, misleading customs control by submitting a forged declaration or other document, and transporting goods outside of customs posts. The specified cases and penalties for smuggling listed in Table 1 indicate that Lithuanian laws define the scope of smuggling, for which fines or punishments are prescribed. In Latvia, punishments are prescribed regardless of the scope of smuggling, but criminal liability is imposed for smuggling offenses committed by individuals, groups of individuals, or organized groups of individuals. The criminality of smuggling in the Criminal Code of the Republic of Latvia is provided in the Article 190 and is classified as an economic offense. The subject of smuggling, both according to the Criminal Code of the Republic of Latvia and the Criminal Code of

---

8 Krimināllikums (pieņemts 17.06.1998// Latvijas Vēstnesis. – Nr. 199/200 (1998, 8. jūlijs).

the Republic of Lithuania, can be a natural or legal person. The main elements of the offense in both countries' laws are of a similar nature, but the qualified part of the offense differs in the variety and quantity of elements.

Table 1

**Criminal Liability for Smuggling
in the Laws of Lithuania and Latvia**

Republic of Lithuania				
Code of Administrative Offenses Article 208	<p>The transportation across the state border of the Republic of Lithuania without presenting them for customs control or otherwise avoiding customs control, of goods, money, or other items required to be presented to customs, excluding movable cultural assets, firearms, ammunition, explosives, radioactive materials, or other strategic goods, as well as certain doping substances specified in the Republic of Lithuania's law on the control of doping substances, toxic and highly potent substances, psychotropic or narcotic substances, their precursors (precursor chemicals), when the value of illegally transported goods, money, or other items required to be presented to customs is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • does not exceed the size of five basic penalties and sanctions⁹. • exceeds five times the size of basic penalties and sanctions but does not exceed fifty times the size of basic penalties and sanctions. • exceeds fifty times the size of basic penalties and sanctions, but does not exceed one hundred fifty times the size of basic penalties and sanctions. 			
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">a monetary fine ranging from 200 to 1120 euros</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">a monetary fine ranging from 1820 to 4000 euros</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%; padding: 5px;">a monetary fine ranging from 3500 to 6000 euros</td> </tr> </table>	a monetary fine ranging from 200 to 1120 euros	a monetary fine ranging from 1820 to 4000 euros	a monetary fine ranging from 3500 to 6000 euros
a monetary fine ranging from 200 to 1120 euros				
a monetary fine ranging from 1820 to 4000 euros				
a monetary fine ranging from 3500 to 6000 euros				
<p>For the administrative offenses provided for in paragraphs 1, 2, and 3 of this Article, the confiscation of means of transportation and other measures intended for the transportation or concealment of contraband goods across the state border of the Republic of Lithuania may be imposed.</p> <p>For the administrative offenses provided for in paragraphs 1, 2, and 3 of this Article, the confiscation of contraband goods is mandatory. The value of the goods or other items subject to mandatory submission to customs, as specified in this article, is calculated based on their customs value, including mandatory taxes.</p>				

9 Basic size of penalties and sanctions – 50 Euros.– <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6a7b6680923a11e7a3c4a5eb10f04386>.– (Accessed 20.04.2023).

Criminal Code Article 199	A person who transported goods across the state border of the Republic of Lithuania that were subject to mandatory submission to customs, but did not submit them for customs control or otherwise evaded such control, and the value of these goods:	
	exceeds the amount of 150 MGL but does not exceed the amount of 400 MGL	shall be punished by a fine or a custodial sentence for a term of up to 4 years.
	exceeds the amount of 400 MGL but does not exceed the amount of 900 MGL	shall be punished by a fine or a custodial sentence for a term of up to 6 years.
	exceeds the amount of 900 MGL or, without permission, transported movable cultural values or antiquities across the state border of the Republic of Lithuania.	shall be punished by a fine or a custodial sentence for a term of up to 8 years.
	A legal entity shall also be held liable for the acts provided for in this Article.	
Criminal Code Article 260 [^] 1	A person who fails to submit to customs control or evades it in any way, or who carries or sends narcotic or psychotropic substances across the state border of the Republic of Lithuania without permission	
	• a small quantity without the intention to sell or otherwise distribute them	shall be punished by a fine or restriction of liberty or arrest or by a custodial sentence for a term of up to 2 years.
	• without the intention to sell or otherwise distribute them	shall be punished by a fine or arrest or by a custodial sentence for a term of up to 4 years.
	• with the intention to sell or otherwise distribute them	shall be punished by a custodial sentence for a term of 2 up to 10 years.
	• a large quantity	shall be punished by a custodial sentence for a term of 4 up to 12 years.
	• a very large quantity	shall be punished by imprisonment from 10 to 18 years.
	A legal person is liable for the actions provided for in paragraphs 3, 4, and 5 of this Article. An individual who voluntarily seeks medical assistance at a healthcare institution or contacts a state institution to surrender a small quantity of narcotic or psychotropic substances illegally transported or sent without the intention to distribute them is exempt from criminal liability for the contraband of the surrendered narcotic or psychotropic substances.	

Republic of Latvia		
Criminal Code 190 str.	Goods or other valuables that are required to be declared to customs were imported into or exported from the territory of the Republic of Latvia, evading customs control or concealing them from such inspection, without declaring them or using forged customs or other documents, or by other unlawful means (smuggling), if it was done on a large scale	
	<ul style="list-style-type: none"> for a person 	the applicable punishment is the deprivation of liberty for a period of up to 1 year or temporary deprivation of liberty, or probationary supervision, or community service, or fine, with or without confiscation of property.
	<ul style="list-style-type: none"> for a group of persons according to a prior agreement 	the applicable punishment is the deprivation of liberty for a period of up to 4 years or temporary deprivation of liberty, or probationary supervision, or community service, or fine, with or without confiscation of property.
	<ul style="list-style-type: none"> for an organised group, or for smuggling if it is committed on a large scale 	the applicable punishment is the deprivation of liberty for a period of up to 10 years, with or without confiscation of property, and with or without probationary supervision for a period of up to 3 years, with deprivation of the right to engage in entrepreneurial activity of a specific type or of all types or to engage in specific employment or the right to take up a specific office for a period of up to 5 years.
Criminal Code Article 199^1	For a person who commits moving of a narcotic or psychotropic substance, the source material (precursor) intended for the manufacture of such substances, new psychoactive substance or a product containing it the handling of which is prohibited or restricted, as well as radioactive or hazardous substance, goods of strategic importance or other valuable property, explosive, weapon and ammunition across the State border of the Republic of Latvia in any illegal way:	
	<ul style="list-style-type: none"> for a person 	the applicable punishment is the deprivation of liberty for a period of up to 5 years or temporary deprivation of liberty, or probationary supervision, or community service, or fine, with or without confiscation of property.

	<ul style="list-style-type: none"> for a group of persons according to a prior agreement, or if they have been committed on a large scale 	the applicable punishment is the deprivation of liberty for a period of up to 10 years, with or without confiscation of property.
	<ul style="list-style-type: none"> for an organised group 	the applicable punishment is the deprivation of liberty for a period of up to 12 years, with or without confiscation of property, with probationary supervision for a period of up to 3 years, with deprivation of the right to engage in entrepreneurial activity of a specific type or of all types or to engage in specific employment or the right to take up a specific office for a period of up to 5 years.
Customs law Article 29, part 13 ¹⁰	For bringing goods under customs clearance into the customs territory of the Republic of Latvia from a third country or exporting them from the customs territory of the Republic of Latvia to a third country without presenting them to the customs authorities in accordance with Articles 139, 245 and 267 of Regulation No 952/2013 ¹¹ or conveyance to a customs authority, or another unlawful manner	
	<ul style="list-style-type: none"> for an individual person 	a warning or a fine of up to four hundred penalty units ¹² is imposed
	<ul style="list-style-type: none"> for a legal entity 	a warning or a fine of up to eight hundred penalty units.

When examining the characteristics of the criminal liability for smuggling both in Lithuania and Latvia, it is important to distinguish between smuggling and illegal disposal of excisable goods. Smuggling and illegal disposal of excisable goods are two distinct legal concepts with different definitions and consequences. They are governed by different laws and provisions, and the criminal sanctions may vary. In cases where the offender, after smuggling excisable goods across the border of the Republic of Lithuania (i.e., completing the act of smuggling), does not engage in any other criminal activities related to these goods (i.e., does not acquire, possess, transport, send, use, or sell them), their actions are classified only under the Article 199 of the Lithuanian CC and the attempted crime under

10 Muitas likums (pieņemts 02.06.2016.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 119 (2016, 21. jūnijs).

11 Regulation (EU) No 952/2013.– <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R0952&qid=1688413901606>.– (Accessed 20.04.2023).

12 One penalty unit is equal to 5 Euros.– <https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildibas-likums>.– (Accessed 20.04.2023).

the Article 199² of the CC, “Illegal disposal of excisable goods“, is not applicable to them. Administrative liability for the acquisition (excluding energy products and electricity), possession, transportation, use, or sale of excisable goods in violation of the established procedure is regulated by the Article 209 of the Law on Administrative Offences of the Republic of Lithuania. When determining whether a person’s actions incur criminal or administrative liability, it is important to assess the value of the object of the offense, i.e., excisable goods.

By distinguishing smuggling from illegal disposal of excisable goods, law enforcement agencies can focus their efforts and resources more directly on preventing smuggling, conducting investigations, and gathering evidence. This allows for better identification and prosecution of organized smuggling networks, apprehension of suppliers, traders, and individuals involved in controlling the flow of smuggled goods. Furthermore, separating smuggling from illegal disposal of excisable goods allows for appropriate attention and regulatory measures to be directed to each specific area.

Challenges and Problems Faced by Law Enforcement Institutions in Lithuania and Latvia in the Field of Smuggling Control

In the fight against smuggling, Lithuania and Latvia face multiple challenges and problems arising from geographical and social factors, potential impunity of smugglers, tax policies, lack of cooperation between borders and law enforcement institutions, strengthened border security with Belarus, leading to “remote“ smuggling, corruption levels among law enforcement officers responsible for smuggling control, scale of smuggling, and the market for which it is intended:

1. Customs administrations of EU countries play a crucial role in combating smuggling. With Lithuania and Latvia joining the European Union in 2004 and the implementation of the Union Customs Code¹³ in 2016 (the main customs legislation directly applicable to the EU member states, establishing common rules and procedures for goods imported into the Union’s customs territory), the legal regulation of customs systems has changed, and law enforcement agencies responsible for smuggling control had to reorganize as internal borders became EU borders. Since Lithuania and Latvia became part of the EU, no customs formalities are required at internal EU borders.

---

13 Union Customs Code, approved by the European Parliament and the Council on October 9, 2013, Regulation (EU) No 952/2013.

However, import, export, and transit formalities for goods transported to and from non-EU countries remain in place.

2. The social situation, which varies across regions. In the eastern border regions of both Lithuania and Latvia, low employment rates are a serious problem. There is also a persistent favourable attitude within society towards the consumption of smuggled goods.
3. The potential impunity of smugglers. For instance, an experienced smuggler never crosses the border themselves; they only collect what is thrown over the border, thus avoiding criminal liability and facing only administrative responsibility. This means that such criminals evade imprisonment and only incur fines, which do not deter them since they usually have no assets for enforcement, and administrative detention no longer exists in Lithuania.
4. The volumes of contraband of excise goods are directly related to the tax policy and price differentials implemented in a specific country. High excise rates on goods, such as tobacco products, pose a significant risk of smuggling and can result in substantial revenue losses (for example, in Latvia, the excise duty on smoking tobacco is 91.9 EUR/kg, while in Lithuania, it is 104.6 EUR/kg¹⁴). For instance, in Belarus, the average retail price of the most popular cigarette pack is around 0.80 EUR, while in Lithuania, it is around 4 EUR. The experience of EU countries shows that increasing excise taxes, and thus increasing the price of goods, encourages consumers to engage in cross-border trade, purchase goods in the illegal market, or switch to cheaper alternatives. Therefore, it is crucial that any tax increase is accompanied by measures to combat smuggling. If a tax increase is not complemented by additional anti-smuggling measures, its impact on the state budget will be neutral or even negative, and the actual consumption of excise goods will not decrease as a result. Latvia and Lithuania should have the lowest excise rates in the EU compared to other EU countries because they are located next to the cheapest cigarette market (Belarus).
5. The lack of cooperation among various law enforcement institutions within the country and across borders. In order to effectively combat smuggling, cooperation is necessary between the law enforcement agencies of both EU and non-EU countries. However,

---

14 Excise taxes.– <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/lt/content/akcizo-mokesciai>.– (Accessed 20.04.2023).

due to the tense security situation on the borders of Lithuania and Latvia with Belarus, caused by the organized flow of border violators orchestrated by the Belarusian regime, and the international cooperation halted with Russia's war against Ukraine, the cooperation with Russia and Belarus has been suspended. Consequently, there is a lack of collaboration among law enforcement institutions both in Lithuania and Latvia. Close cooperation among border guards and other agencies, as well as customs officers, is essential in the fight against smuggling.

6. In 2021, the influx of illegal migrants redirected the attention of border forces towards managing the migrant crisis, thereby reducing the focus on combating smuggling. As a result, Lithuania and Latvia significantly strengthened the protection of their state borders with Belarus. This, in turn, led smugglers to opt for more "remote" methods of transporting contraband in order to minimize the risk of being apprehended. In recent times, unmanned aerial vehicles (drones) have been increasingly used for cigarette smuggling (according to the report of the State Border Guard Service, there were 17 such cases in Lithuania in 2021). Additionally, there has been an increase in smuggling activities via border waters.
7. Corruption in customs and border control undermines the effectiveness of preventive measures aimed at protecting border guards from potential unlawful influence. For example, officers patrolling the border are no longer allowed to have personal mobile phones, as this measure serves as a preventive measure to eliminate the possibility of disciplinary violations.
8. Different scales and markets of contraband exist. Local-scale contraband, which remains within Lithuania or Latvia for sale, is transported in relatively small quantities and requires lower levels of organization and resources. However, due to their geographical and political position, Lithuania and Latvia find themselves on the transit route for contraband. Transit smuggling is considered a latent crime and is challenging to detect, thus requiring modern equipment and organized cooperation among law enforcement institutions.

In summary, it can be stated that the large volume of cargo flows, lack of modern technical tools, insufficient human resources, motivation, and knowledge to uncover suspicious cases, as well as different legal regulations in Lithuania and foreign countries, create conditions for illegal activities.

Therefore, it is necessary to strengthen border control measures by improving and modernizing border control procedures, focusing on both strengthening human resources and providing the necessary technical equipment for identifying transported materials. Additionally, it is crucial to strengthen and develop national and international institutional cooperation.

Efficient Practices in Combating Smuggling in Lithuania and Latvia

Lithuania and Latvia, as EU member states, are committed to combating smuggling. These countries employ various effective practices to stop illegal smugglers and ensure border security. One way to effectively combat smuggling is through the modernization of border surveillance. Currently, 61% of the European Union's (EU) external borders, including parts of Lithuania, are monitored using advanced border surveillance technologies: 100% for maritime borders (119.65 km), 100% for the external border with the Russian Federation, and 38.62% for the external border with the Republic of Belarus. From 2014 to 2020, €47.84 million was allocated for the modernization of these systems, with 32.3% being EU funds and 67.7% being budget funds.¹⁵ One of the most effective and efficient measures to protect Latvia's and the entire EU's financial interests, combat smuggling, fight against fraud, and implement preventive measures is the use of cargo screening X-ray equipment, scanners. Over the past decade, equipping Latvia's Customs control posts (hereinafter referred to as CCPs) with cargo screening X-ray equipment and analysing the trends in the movement of contraband cargo led to an increase in attempts to illegally transport cigarettes through CCPs where scanners were not installed. Therefore, it is necessary to continue improving customs technical equipment by gradually replacing outdated equipment with new ones and implementing the latest technologies. EU funds are planned to be used to finance these investments in Latvia's 2021-2027 Action Program¹⁶

In response to the crisis of illegal migration, the border security of Lithuania and Latvia has been strengthened. A physical barrier has been built in a record time, and modern border surveillance systems have been instal-

15 Challenges of State Border Guard Services: Illegal Migration, Prevention of Smuggling, Effective Border Control. 2021. Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania.– <https://vrm.lrv.lt/lt/naujienos/valstybes-sienos-apsaugos-tarnybos-issukiai-neteiseta-migracija-kontrabandos-uzkardymas-efektyvi-sienu-kontrolė>.– (Accessed 20.04.2023).

16 European Union Recovery and Resilience Plan. LATVIA. 2021–2026 year. – <https://likumi.lv/ta/id/322858-par-latvijas-atveselosanas-un-noturibas-mehanisma-planu>.– (Accessed 20.04.2023).

led, enabling the monitoring of nearly 100% of the border with Belarus. Additionally, investments are being made in the motivation and equipment of border officers.

In Lithuania, the control of contraband is carried out by the Customs Department, State Tax Inspectorate, the State Border Guard Service (SBGS), Police, and Financial Crime Investigation Service. In Latvia, the responsibility for contraband control lies with the Customs Administration Officers of the SBGS Tax and Customs Police Division, as well as the State Revenue Service (SRS) Customs Administration. The agencies combating contraband regularly conduct analysis of smuggling flows, identify risk factors, and delve into the changes and trends in the illegal activities field. This consistent daily work is reflected in the statistics, as demonstrated by the quantities of seized contraband (Table 2).

Table 2

Seized Goods by Lithuanian and Latvian Customs in 2021 and 2022

Goods	Lithuania ¹⁷		Latvia ¹⁸	
	Quantities		Quantities	
	2022	2021	2022	2021
Cigarettes, pcs.	173 159 939	449 389 722	17 865 516	73 486 313
Tobacco, kg	10877	60118	15 077	
Alcoholic beverages, litres	13451	46261	5 850	5667
Fuel, litres	1125	433	37 612	2987
Approved narcotics, grams	343,3215	453 276,2076	648 560,2	20 904,7

The decrease in the number of seizure cases in 2022 was influenced by the intensified control of borders with third countries due to illegal immigrants and the declaration of a state of emergency in the Republics of Lithuania and Latvia. Sanctions imposed on Russia and Belarus also played a role. With the introduction of sanctions against Belarus, the volume of freight transport significantly decreased and the composition of goods transported by them changed. Not only the quantities of contraband transported were affected, but also the methods used.

The NESTOR¹⁹ project was implemented in Lithuania from 01/11/2021 to 30/04/2023 with the aim of improving border surveillance and protec-

17 Customs of the Republic of Lithuania. Activity reports.– <https://lrmuitine.lt/web/guest/veikla/kryptys/ataskaita>.– (Accessed 20.04.2023).

18 VID publiskie gada pārskati.– <https://www.vid.gov.lv/lv/strategija-plans-parskati>.– (Accessed 20.04.2023).

19 NESTOR project, <https://nestor-project.eu/>.– (Accessed 20.04.2023).

ting the EU's external borders, including the state border of the Republic of Lithuania with third countries. It also aimed to facilitate data exchange between the State Border Guard Service and other EU border protection institutions, as well as other collaborating agencies. The main objective of NESTOR was to encourage border services of EU countries to use advanced technologies that help member states monitor the situation at the state border by providing comprehensive information about the external borders and strengthening the decision-making and response capabilities of their security institutions. During the project, technologies such as an interactive cable-connected unmanned aerial vehicle, underwater unmanned drone, optoelectronic equipment-controlled drone, radio frequency monitoring sensors, and a holistic border surveillance system were developed. These technologies were integrated into an advanced warning system. Additionally, technical equipment and improvements were made to detect and identify objects underwater, on water, in the air, and on land.

The decision to redirect trains arriving from Belarus through Kenai,²⁰ where the X-ray control system is in operation, has proven successful and is yielding results in the fight against cigarette smuggling. Close cooperation between border guards, other agencies, customs officials, effective criminal intelligence measures, and modern equipment are essential in combating smuggling. Equally important is strengthening the motivation of officials themselves and allocating additional attention to corruption prevention within the services.

The State Border Guard Service (SBGS) has recently been strengthening its criminal intelligence and employing effective investigative methods and tools. It is important to have anti-drone equipment, and of course, the physical barrier installed at the border with Belarus is serving its purpose effectively, with surveillance systems fully implemented. SBGS officers actively collaborate with AB "Lietuvos geležinkeliai" (Lithuanian Railways), coordinate criminal intelligence operations, and exchange information with the Customs Criminal Service and the police during internal investigations. In addition to the physical barrier and installed surveillance systems, other modern measures are also used, including thermal imaging cameras, drones, anti-drone equipment, mobile cameras, and other tools and transportation.

---

20 Lithuania builds new X-ray system on border with Belarus to curb contraband.– <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1793865/lithuania-builds-new-x-ray-system-on-border-with-belarus-to-curb-contraband>.– (Accessed 20.04.2023).

Lithuanian and Latvian officials are working in the EU program “Customs 2021-2027” expert group called CELBET 3²¹ (*Customs Eastern and South-Eastern Land Border Expert Team*). This expert group was created to promote cooperation among customs services in the EU. CELBET 3 consists of officers from 11 EU member states: Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Hungary, Slovakia, Croatia, Romania, Bulgaria, and Greece. CELBET 3 has established seven expert teams that address issues related to risk management, border crossing point management, customs control, training, technical equipment, and cooperation. From April 18th to 20th, 2023, customs specialists from Lithuania, Greece, and Hungary visited the Indra Customs Control Post in Latvia (selected for the international mission based on Latvia’s customs experience and successful results in customs control of freight trains, as the largest quantity of contraband cigarettes in Latvia – nearly 6.8 million cigarettes – was seized at this control post in 2022). They familiarized themselves with Latvia’s experience in combating smuggling and actively participated in the control of freight trains arriving from Belarus.

An integrated system for recognizing state vehicle numbers and container codes operates in Estonia, Latvia, and Lithuania. This system facilitates the exchange of data regarding desired vehicle border crossing events and allows for coordinated actions when necessary. This means that customs authorities in Latvia, Lithuania, or Estonia can analyse and control vehicle border crossings not only within their own borders but also at the borders of other Baltic countries.

Conclusions

After analysing the measures of contraband control and prevention implemented in Lithuania and Latvia, it can be stated that:

- The causes of contraband are diverse. Factors such as price differences of goods, unemployment, corruption, inflation, geographical location, and others contribute to this criminal activity.
- The methods of committing contraband are similar in both Lithuania and Latvia. They involve avoiding customs control by not declaring transported goods or using alternative routes to bypass customs posts. This includes deceptive practices such as submitting forged declarations or documents to mislead customs authorities. In Lithuania,

---

21 Customs Eastern and South-Eastern Land Border Expert Team.– <https://www.celbet.eu/>.- (Accessed 20.04.2023).

administrative sanctions (up to 150 MGL) or criminal liability (above 150 MGL) are specified based on specific contraband values, while Latvian laws do not explicitly indicate specific contraband values for fines or penalties. According to Latvian Criminal Code, criminal liability is imposed for contraband offenses committed on a large scale, by individuals, groups of individuals, or organized groups. Latvian Customs Law also stipulates fines for individuals or legal entities.

- In the fight against contraband, Lithuania and Latvia face multiple challenges and problems arising from geographical and social factors, potential impunity of smugglers, tax policies, lack of cooperation between border regions and law enforcement institutions, strengthened border protection with Belarus resulting in “remote” smuggling, corruption levels among law enforcement officers responsible for contraband control, the scale of contraband, and the market it serves.
- Therefore, it is necessary to strengthen border control measures by improving and modernizing border control procedures, focusing on both strengthening human resources and providing the necessary technical equipment for identifying transported materials. Additionally, it is essential to enhance and develop national and international institutional cooperation.
- The prevalence and dynamics of contraband crimes remain unstable, influenced by various factors. However, due to the prevailing latent nature, the spread of this criminal activity can be significantly higher than the reported number of contraband crimes.
- Lithuania and Latvia, as EU member states, are committed to combating contraband. These countries employ various effective practices to stop illegal smugglers and ensure border security. One way to effectively combat contraband is through the modernization of border surveillance.

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkots kontrabandas tiesiskais regulējums, kontrole un kontrabandas novēršanas iespējas Lietuvā un Latvijā. Autors pievēršas nelegālai preču vai citu priekšmetu pārvadāšanai pāri valsts robežai, izņemot migrantu kontrabandu. Tiek apskatīti piemēri kontrabandas kontrolei un tās novēršanai Lietuvā un Latvijā, jo šo ES valstu ģeogrāfiskais novietojums, diemžēl, ir ideāls kontrabandas biznesam.

Mg.iur. **Ibrahim Demir**
Istanbul Kultur University,
Turkey

NO PUNISHMENT WITHOUT LAW NESODĪT NELIKUMĪGI

Keywords: *punishment, legality, crime, law, principle.*

Atslēgvārdi: *sods, likums, likumība, noziegums, principi.*

Legality Rule in Offences and Punishments of Concept and Historical Development

The principle of legality assures that crimes and punishments must be included in the law. This principle stipulates that criminal laws must be clear, obvious and not retroactive. Thanks to this principle, people living in a society can learn in advance which behaviours are within the scope of crime, and if people are going to commit a certain behaviour, they are willing to suffer the consequences.¹

The rule of legality in crime and punishment first emerged with the Magna Carta issued by King John in England in 1215. In the Article 39 of the Magna Carta, this rule is described as follows: “No free man is to be arrested, or imprisoned, or disseised, or outlawed, or exiled, or in any other way ruined, nor will we go against him or send against him, except by the lawful judgment of his peers or by the law of the land.”² Later, it was realized within the 1789 French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. In this declaration, the Article 8 is described as follows: “The law should establish only penalties that are strictly and evidently necessary, and no one can be punished but under a law established and promulgated before the

---

1 Öztürk B., Erdem M. R. Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku/ 9-nd Ed.– Ankara: Seçkin Publishing House, 2006.– p. 41.

2 Artuk M. E., Gökçen A., Yenidünya A. C. Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 9-nd Ed.– Ankara: Adalet Publishing House, 2015.– pp. 97–98.

offense and legally applied.” With this declaration and regulation a process had begun that would end the will of the people who run the state to punish individuals according to their own wishes.

The bad living conditions all over the world, the overwhelming forces of the governments and the dreams of the communities living in colonies to achieve their freedom laid the foundations to the thought of the law state based on the human rights by sparking the ideas of achieving freedom in the societies that wanted to have a more civilized life.³ As a result of these foundations, human rights law develops more and more every year, leading to a fairer and more prosperous life all over the world.

The first law to include this principle in Europe is the Austrian Criminal Law of 1787. The first constitution to do that was the French Constitution of 1791. In Turkish law for the first time it was included in the 1858 Criminal Law Code and the 1876 Constitution.⁴

The principle of legality in crime and punishment is stated in the Article 7 of the European Convention on Human Rights, the Article 38 of the Constitution of the Republic of Turkey and the Article 2 of the Turkish Penal Code. According to the EHRC Article 7: “No one shall be held guilty of any criminal offence on account of any act or omission which did not constitute a criminal offence under national or international law at the time when it was committed. Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time the criminal offence was committed. This article shall not prejudice the trial and punishment of any person for any act or omission which, at the time when it was committed, was criminal according to the general principles of law recognised by civilised nations.”

According to the Constitution of Turkey Article 38: “No one shall be punished for any act which does not constitute a criminal offence under the law in force at the time committed; no one shall be given a heavier penalty for an offence other than the penalty applicable at the time when the offence was committed. The provisions of the above paragraph shall also apply to the statute of limitations on offences and penalties and on the results of conviction. Penalties, and security measures in lieu of penalties, shall be prescribed only by law.”

According to the Turkish Penal Code Article 2: “Nobody shall be subject to penalty or security measure for an act which is not clearly prescribed

3 Mahmutoğlu F. S., Karadeniz S. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler Şerhi.*– Ankara: Beta Publishing House, 2017.– p. 6.

4 Hakeri H., *Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 21-nd Ed.*– Ankara: Adalet Publishing House, 2017.– p. 77.

by law as a criminal offence. A penalty or security measure shall not be imposed unless it is prescribed by law. No criminal offence or penalty shall be created by any Regulatory Provisions adopted by the Administration. When applying the law which governs criminal offences and penalties the use of analogy shall not be permitted. Provisions relating to criminal offences and penalties shall not be interpreted widely so as to lead to the use of analogy.”

Furthermore, the principle of legality is mentioned in the Article 15 of the ECHR. According to this article: “In time of war or other public emergency threatening the life of the nation any High Contracting Party may take measures derogating from its obligations under this Convention to the extent strictly required by the exigencies of the situation, provided that such measures are not inconsistent with its other obligations under international law. No derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war, or from Articles 3, 4 (paragraph 1) and 7 shall be made under this provision Any High Contracting Party availing itself of this right of derogation shall keep the Secretary General of the Council of Europe fully informed of the measures which it has taken and the reasons, therefore. It shall also inform the Secretary General of the Council of Europe when such measures have ceased to operate, and the provisions of the Convention are again being fully executed”. According to the Article 15, there cannot even be a violation from the point of view of the principle of legality unless there is a death situation that occurred only as a result of legitimate acts of war.

Critics Directed to the Principle

Criticisms against the principle of legality can be listed as follows:⁵

- Since freedom is not an obligation to be found in the constitution or laws of every country, we cannot say that there is no freedom in a country just because this principle is not found within its laws. The relation of the principle to freedom is therefore not absolute.
- While the principle was important during the French Revolution of 1789, it no longer functions due to the passing years.
- Criminal laws, in addition to not being able to define the crime as a whole, use a set of patterns whose measure is unclear. In such a case the principle is not very functional.

5 Özbek V. Ö., Kanbur M. N., Doğan K., Bacaksız P., Tepe İ. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 5-nd Ed.- Ankara: Seçkin Publishing House, 2014.- pp. 77-78.

- Crime must be defined broadly in order to have a high-quality fight against it. Otherwise, if a narrow definition is made because of the principle, the fight against crime disappears.
- Individuals do not pay attention to their actions and are punished if they act in a way that falls within the scope of the definition of crime specified in the law.

Principle of Legality

General

The principle of legality, which is accepted in international law and many country laws, is valid for actions that criminal law defines as crimes. The meaning of the principle is: if a certain act is not specified in the law, it cannot constitute to a crime in any way, if it is specified, only the specified punishment is applied, and there cannot be any exceptions.⁶

The purpose of the principle of legality is to ensure the security and existence of both the individual and the state in legal terms. Moreover, since the state has a greater power than the individual, one of the aims of the principle is that by placing a legal limitation on this power, the individual can exercise his or her rights of freedom by protecting his trust and therefore live in safety. For this reason, both the individual and the state perform their behaviours within certain limits. If such a restriction did not exist, a disorder would occur in the society and a great turmoil would arise. This would hinder the existence of both the individual and the state.

Principle of Certainty

According to the Article 7/1 of the ECHR, when a person commits a certain act, that person cannot be charged if that act does not constitute to a crime under national or international laws. It is stated that no one can be punished, and no security measures can be applied for an act that is not explicitly considered a crime by law in the Article 2/1 of the Turkish Penal Code. According to these, the prerequisite for us to be able to talk about an act that definitely constitutes a crime is, that when the act is committed, it must be clear and distinctively certain in the law. The purpose of the principle of certainty, as in the principle of legality, is to deter people from committing crimes in society. In this way, the order of the society finds a direction and the criminal law achieves its purpose.⁷

6 Özbek V. Ö., Kanbur M. N., Doğan K., Bacaksız P., Tepe İ. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 5-nd Ed.- Ankara: Seçkin Publishing House, 2014.- p. 75.

7 Mahmutoğlu F. S., Karadeniz S. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler Şerhi.- Ankara: Beta Publishing House, 2017.- pp. 16-17.

ECHR also seeks the quality of being accessible and predictable for the violation of the principle. According to the ECHR, predictability is the state of being able to predict to a reasonable degree the future legal consequences of an action to be taken by person in the future. In addition, the provision that causes or will cause the person to be punished must be clear and specific.⁸ As a matter of fact, as we will indicate below, these conditions are also included in the *Kononov/Latvia* decision dated 17.05.2010. As can be seen, the ECHR considers not only clarity and certainty but also predictability and accessibility in cases.

Prohibition on Retroactive Application

Prohibition on retroactive application is also within the scope of the principle of legality. As a matter of fact, the purpose of this prohibition is to prevent the individual from being punished by regulation requiring a heavier penalty in the future for a crime he/she has committed. In addition, if the act of the individual did not constitute a crime at that time, it prevents the individual from being punished by the enactment of a regulation stating that it constitutes a crime in the future⁹. If a heavier punishment is intended for a certain crime, the individual can refrain from committing the crime. In addition, if the individual who had committed an act that was not a crime and now it is considered one, that person may choose not commit the act.¹⁰ These issues have made it necessary to include the prohibition of retroactive application in the principle of legality.

The point where the prohibition on retroactive application is taken as a basis is the date when the person performs the act. For example, (X) has infected people with a virus that does not kill people it infects, but makes people sick by showing its effects heavily one year later. Even if the legislator realizes this situation and puts into effect the provision of “serious injury through virus spread”, which is the aggravated form of the act of injury, after the act has already taken place, (X) is punished for the crime of normal injury only, because there was no such provision at the time when (X) committed the act.¹¹

8 Durmuş T., Ruhan E. M., Oğuz S., Murat Ö. R., İnsan Hakları El Kitabı/ 9-nd Ed.- Ankara: Seçkin Publishing House, 2021.- p. 413.

9 Mahmutoğlu F. S., Karadeniz S. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler Şerhi.- Ankara: Beta Publishing House, 2017.- p. 10.

10 Özbek V. Ö., Kanbur M. N., Doğan K., Bacaksız P., Tepe İ. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 5-nd Ed.- Ankara: Seçkin Publishing House, 2014.- p. 81.

11 Hakeri H., Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 21-nd Ed.- Ankara: Adalet Publishing House, 2017.- p. 33.

The European Court of Human Rights brings an exception to the principle of legality. According to the exception, even if an act does not constitute a crime in the country where it took place at the moment, the principle of legality is not applied if it is achievable and predictable that it will be a crime in that country in the future. As a matter of fact, in the *Kononov v. Latvia* case, a decision was made in this direction. According to the decision in question, the applicant, who was a commander in the USSR, was sentenced to be punished on the grounds of the law enacted later by the Latvian State, to committing war crimes against civilians in Latvian territory in 1944. However, the applicant argued that this situation was not considered a crime at that time, and he could not foresee that it would be considered a crime in the future. According to the applicant, the sentence of conviction was a political decision of the Latvian State, as it was given by a law enacted after Latvia gained its independence in 1991. However, the court decided not to breach of the Article 7 of ECHR by disregarding the applicant's defence, and ruled that the act of the applicant is a crime years later as well.¹² According to us, the decision given by both the ECHR and Latvia is correct. As a matter of fact, even in wartime, it is a crime against humanity for someone who is a soldier to cause those who are civilians to be killed. Even a normal person, not just a soldier, is in a position to know that this situation although not considered a crime at that time, may cause him to be tried and punished in the future. The decision has also relieved the public conscience.

Retrospective Application of the Advantage Law

A penal code enacted in a criminal law cannot be applied retroactively. But if an act that is considered a crime at the time of the previous law requires less punishment compared to the newly enacted law, or if there is a situation of impunity, the law in favour of the perpetrator applies.¹³ Such a situation has been encountered in Turkey. Due to the non-application of this rule, the European Court of Human Rights (*Sinan Çetinkaya and Agyar Çetinkaya/Türkiye*, 24.05.2022) convicted Turkey of violating the Article 7 of the European Convention on Human Rights in its decision.¹⁴

---

12 *Kononov v. Latvia*, 17.05.2010.– <https://insanhaklari.gen.tr/>.– (Accessed 31.03.2023).

13 Artuk M. E., Gökçen A., Yenidünya A. C. *Ceza Hukuku Genel Hükümler/ 9-nd Ed.*– Ankara: Adalet Publishing House, 2015.– p.141.

14 *Sinan Çetinkaya and Agyar Çetinkaya/Türkiye*, 24.05.2022.– <https://insanhaklari.gen.tr/>.– (Accessed 03.04.2023).

As a result of the criminal case opened in 1999, two applicants were sentenced on November 19, 2003 for a fraud and a third person for abuse of office position. During the proceeding, the file was appealed to the Supreme Court three times. At this time, as a result of the changes in the laws, the Supreme Court punished both the applicants and the third person as the main perpetrators of embezzlement, stating that it was in their favour. However, the decision of dismissal for the third person was given because the person died. It has been stated that only public officials can be the main perpetrators for the crime of embezzlement. It has been included in the specific crime category with the changes in the law.

Specific offences can only be committed by certain people. It is understood within the scope of the Turkish Penal Code that persons who are not public officials cannot be punished as the main perpetrators of an embezzlement crime, but only as those who help or encourage it. In the above-mentioned decision, the ECHR found the applicants justified against Turkey in accordance with the Article 7 of the convention, as this amendment, which is in favour of the applicants, was not applied by the Turkish Courts. According to us, this decision given by the ECHR is correct. According to the Article 40/2 of the Turkish Penal Code: "For specific offences, only the person possessing the proscribed qualifications required for such offence may be defined as the offender. Other persons who are involved in the commission of these offences shall remain culpable for incitement or assistance". This is quite clear and the embezzlement crime was taken into the category of specific offences with the amendments made in 2005, but for these reasons, the Supreme Court should not have punished the applicants as the main offender.

Prohibition of Analogy

Analogy is the application of another existing law due to a gap in a certain law. Analogy should not be used in punishing the perpetrator, and there should not be any interpretation in the case.¹⁵ The prohibition of analogy cannot be applied in any way, whether in favour or against it because analogy is strictly prohibited in the Article 2/3 of the Turkish Penal Code. In addition, the provision in the Article 61/10 of the Turkish Penal Code states that "Unless explicitly written in the law, penalties cannot be increased, decreased or converted". According to this article, it is clear that no

15 Mahmutoğlu F. S., Karadeniz S. Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler Şerhi.- Ankara: Beta Publishing House, 2017.- p.11.

analogy can be applied to anyone, even in favour. However, law enforcement can be made in favour of it.

The reason why the prohibition of analogy is included in the general criminal law is the requirement of the principle of “no punishment without law”. In the general criminal law, if the analogy is made in favour or against, it will cause a violation of the principle of law security. Although there is a principle of prohibition of analogy in the general criminal law, it can be also made in the criminal procedure law.

Conclusion

It is a must to have a system of punishment against those who commit crimes, so both people and the state can protect their existence. Everyone wants to have power in the absence of such a system. This situation would cause chaos. Of course, there should be a limit to the penalties and this limit is determined by law. This is called the principle of legality. Punishment of the individual must be strictly based on the law. Otherwise, an individual can be punished by issuing a basic regulation or arbitrary regulations. Institutions such as municipalities and universities have the authority to issue regulations. If there was no principle of legality in crime, each institution could punish people by determining a punishment according to themselves. This would cause the society to lose confidence in the state. For all these reasons, if a certain behaviour is to constitute a crime, it must be determined in the law. But these laws should not be of a nature that annihilate the freedom and life of an innocent society.

Kopsavilkums

Šajā pētījumā par pamatu ņemts sodīšanas nepieļaujamības bez likuma princips, kam ir liela nozīme cilvēktiesībās, iekļaujot gan valsts, gan starptautisko tiesību regulējumu, kā arī tiesu lēmumus un doktrīnu.

Autors sākotnēji skaidro sodīšanas nepieļaujamības bez likuma principa vēsturi. Atsevišķi tiek precizēta labvēlīga likuma atpakaļejoša spēka piemērojamība, tiesību piemērošanas ar atpakaļejošu spēku aizliegums un analogijas piemērošanas aizliegums, tiesiskās noteiktības princips, kas izriet no sodīšanas nepieļaujamības bez likuma principa. Tiek vērtēts likumības princips saistībā ar tā piemērošanas veidiem un prezidenta dekrētu regulējumiem.

Pētījuma mērķis – likt indivīdiem jau laikus padomāt, vai personas veiktās darbības būs uzskatāmas par noziegumu, un ka indivīda tiesības ir jāaizstāv, izvairoties no patvaļīgiem noteikumiem.

**STUDENTU
PĒTĪJUMI**

Aleksandra Cimbale

Zinātniskā vadītāja: *PhD Iveta Amoliņa*

**ENERGOEFEKTIVITĀTES PASĀKUMI
UN TO ĪSTENOŠANA DZĪVOJAMĀS MĀJĀS
SABIEDRĪBAS VIEDOKĻA KONTEKSTĀ**

**ENERGY EFFICIENCY MEASURES
AND THEIR REALIZATION IN MULTI
APARTMENT BUILDINGS IN THE CONTEXT
OF PUBLIC OPINION**

Atslēgvārdi: *energoefektivitāte, daudzdzīvokļu dzīvojamo māju pārvaldīšana, remontdarbi, dzīvokļu īpašnieku kopības, atjaunošana, siltuma zudumi.*

Keywords: *energy efficiency, maintenance of multiapartment buildings, heat losses, repairs, communities of apartment owners, renovation.*

Ievads

Preces vai produkta vienkāršots dzīves cikls sastāv no trim pamata posmiem – ražošana, ar tajā ietilpstošo izejvielu iegūšanu, pārstrādi, kombinēšanu; transportēšana, t.sk. iepakošana; patēriņš, no iegādes līdz faktiskajam izlietojumam. Enerģija nav izņēmums, tā arī ir prece, kura tiek piedāvātā tirgū dažādās formās, un jebkurš, kam tā ir nepieciešama, ir tiesīgs to iegādāties, ja viņu apmierina cena. Siltumenerģija arī ir viens no komunālajā saimniecībā ikdienā nepieciešamajiem enerģijas veidiem. Bez tās, kā arī elektroenerģijas, moderna māja nevar pilnvērtīgi funkcionēt, būt pievilcīga tās iemītniekiem, nodrošināt komfortu un tikt uzskatīta par labiekārtotu. Neskatoties uz faktu, ka siltums bieži tiek vērtēts kā elektrības blakusprodukts, mūsdienās ir jūtams straujš un būtisks abu enerģijas veidu cenu kāpums. Tādējādi siltuma ražošana ir ne tikai termodinamiskā procesa rezultāts, tā ir uzņēmējdarbība un pat tautsaimniecības joma.

Lielu lomu spēlē energoefektivitātes uzlabošana, un modernizācija ražošanas un transportēšanas posmos, toties siltuma ražotājiem ir savi limiti. Noteiktajā dienā tiks sasniegta robeža – modernas tehnoloģijas attīstības maksimums vai jauno risinājumu neadekvātas izmaksas neļaus turpināt uzlabojumus. Šobrīd mēs tuvojamies ekonomiskajam un tehniskajam strupceļam. Jau sen šajā sistēmā būtu jāparādās ziņoņiem un rīcībspējīgiem klientiem – nākamais uzlabojumu posms ir pie gala patērētāja.

Energoefektivitāte tiek plaši uzskatīta par visefektīvāko veidu, kā nodrošināt papildu enerģiju, lai apmierinātu pieaugošo pieprasījumu. Tomēr liels enerģijas patēriņš izraisa siltumnīcefekta gāzu emisijas, vides iznīcināšanu un energoefektivitātes (EE) samazināšanos. Galvenais enerģijas produktivitātes pieauguma noteicošais faktors ir tehnoloģiskās pārmaiņas, nevis efektivitāte.¹ Gala patērētājs, diemžēl, ne vienmēr apzinās, kādā stāvoklī ir ēka, kurā viņam pieder īpašums, vēl retāk – ir spējīgs iztēloties rīcības plānu un konkrētus soļus situācijas uzlabošanai. Daudzdzīvokļu dzīvojamo māju dzīvokļu īpašniekiem nepieciešams izskaidrot problēmas, kādas var identificēt viņu īpašumam, informēt par iespējamiem risinājumiem, pamatojot gan ar finansiālo ieguvumu, gan ar izlietojamās enerģijas ietaupījumu.

Būtisks ir arī dzīvokļu īpašnieku dotais pilnvarojums mājas pārvaldniekam organizēt īpašuma remonta, atjaunošanas, t.sk. energoefektivitātes darbus, kā arī tam piešķirtais finansējums. Būvdarbi sevī ietver visus nepieciešamos būvdarbus, būvniecības vadību un organizēšanu, būvniecībai nepieciešamo materiālu un iekārtu piegādi, izpildu dokumentācijas un citas dokumentācijas sagatavošanu un citas darbības, kas izriet no konkrētā būvniecības procesa. No šīs atziņas izriet pētījuma mērķis – noteikt dažāda mēroga energoefektivitātes paaugstināšanas pasākumu ietekmi uz daudzdzīvokļu dzīvojamo māju siltumenerģijas patēriņu. Mērķa sasniegšanai formulēti vairāki uzdevumi, tostarp – noskaidrot sabiedrības viedokli par dažādiem energoefektivitātes jautājumiem un māju atjaunošanu, ka arī izdarīt secinājumus un sniegt savus priekšlikumus sabiedrības iesaistes procesā uzlabošanai. Pētījuma ietvaros tika izskatīti daudzdzīvokļu dzīvojamo māju ar energoefektivitāti saistītie remontdarbi, kas ir veikti Rīgā. Tomēr, viedoklis par energoefektivitāti un mājokļu stāvokli tika prasīts visas valsts dzīvokļu īpašniekiem.

1 Shah W., Hao G., Yan H., Yasmeeen R., Lu Y. Energy efficiency evaluation, changing trends and determinants of energy productivity growth across South Asian countries: SBM-DEA and Malmquist approach// Environmental science and pollution research international.– Vol. 30, Feb (2023), pp. 19890–19906.

Energoefektivitāte un ilgtspējīgā attīstība

Jēdziens *energoefektivitāte* pēdējos 20 gados ir kļuvis par vienu no populārākajiem atslēgas vārdiem dažādās dzīves jomās un profesionālās sfērās. Energoefektivitātes likumā tā definīcija ir sekojoša: “Energoefektivitāte — energoresursu izmantošanas lietderīguma pakāpe, kas izpaužas kā galaprodukta veida, kvalitātes un kvantitātes samērs ar energoresursu patēriņu”.² Savukārt pētījums galvenokārt ir virzīts uz daudzdzīvokļu dzīvojamo māju energoefektivitātes parametru uzlabošanu. Tāpēc nepieciešams aplūkot definīciju, kuru piedāvā Ēku energoefektivitātes likums: “Ēkas energoefektivitāte — relatīvs enerģijas daudzums, kas raksturo konkrētās ēkas apkurei, ventilācijai, dzesēšanai, apgaismojumam un karstā ūdens apgādei nepieciešamās enerģijas patēriņu ēkas tipam raksturīgos ekspluatācijas apstākļos”.³

Apvienoto Nāciju Organizācijas Ekonomikas komisija 2013. gadā, veicot daudzdzīvokļu dzīvojamo māju analīzi dažādās valstīs, t.sk. Latvijā, secināja, ka pastāv virkne komponentu, kas raksturo energoefektīvo ēku:

1. Dzīvokļu iemītnieku izmaiņas uzvedībā un sekošana līdzī enerģijas patēriņam.
2. Ēku atjaunošana augsto energoefektivitātes rādītāju sasniegšanai.
3. Paaugstināti energoefektivitātes standarti jaubūvētajām ēkām.
4. Energoefektīvās inženiersistēmas, kas piegādā pakalpojumus ēkām.
5. Zemas enerģijas pārvaldīšanas pakalpojumu sniegšana.
6. Neefektīvo ierīču, iekārtu un apgaismojuma sistēmu nomaiņa.
7. Uzsvars uz vides kvalitāti telpas plānošanā.
8. Videi draudzīgs būvniecības process.
9. Samazināts oglekļa dioksīda izmešu daudzums vidē no mājāsaimniecībām.
10. Enerģijas pieejamība mājokļiem.⁴

Šo sarakstu var izmantot par indikatoru sarakstu, vērtējot energoefektivitātes pasākumus daudzdzīvokļu dzīvojamās mājās. Šos faktorus būtu jāizpēta pirms viena vai vairāku remontdarbu veikšanas, kuri būtu vērsti uz enerģijas patēriņa samazināšanu, kā arī pēc pieņemšanas-nodošanas akta parakstīšanas.

2 Energoefektivitātes likums (pieņemts: 03.03.2016.), 1. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 52 (2016, 15. marts).

3 Ēku energoefektivitātes likums (pieņemts: 06.12.2012.), 1. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 201 (2012, 21. decembris).

4 Good practices for energy-efficient housing in the unece region. 2013.– <https://digitallibrary.un.org/record/787767?ln=ru>.– (Resurss apskatīts 22.02.2023.).

Vēlme labiekārtot, saglabāt un attīstīt savu mājokli dažādā mērā piemīt katram mājokļa īpašniekam, neskatoties uz globālu ieguvumu vai publiskiem aicinājumiem, jo daudzi aizdomājas par iespējām tērēt mazāk, nesamazinot savu komforta līmeni. Vieni daži saprot, ka, lai ietaupītu nākotnē, jābūt gataviem segt izdevumus arī šodien. Starp visbiežāk dzirdētām atrunām, kāpēc cilvēki neveic dažādus uzlabojumus, vai argumentiem pret energoefektivitātes pasākumiem, īpaši atjaunošanas jeb renovācijas darbiem, ir šādas:

1. Dzīvokļa īpašnieks uzskata, ka viņa mūžs ir īsāks par iespējamo aizdevuma atmaksāšanas termiņu. Negrib atstāt parādus mantiniekiem un būt parādā visu savu atlikušo dzīvi.
2. Dzīvokļa īpašnieks ir pārliecināts, ka īpašuma kalpošanas ilgums ir garāks par viņa mūžu un nav jēgas ieguldīt šī termiņa pagarināšanai. Īpaši ja nav tiešo mantinieku, tad neredz jēgu veikt uzlabojumus priekš svešām personām.
3. Dzīvokļa īpašnieks nepazīst citus kopības locekļus jeb savus kaimiņus, nav pārliecināts par citu dzīvokļu īpašnieku atbildību, godprātību un gatavību uzņemties papildus finansiālas saistības.
4. Dzīvokļa īpašnieks nesaprot ēkas energoefektivitātes parametru uzlabošanas pasākumu būtību un lietderīgumu. Zema informētības līmeņa dēļ apšaubā pielietojamās metodes un tehnoloģijas, veicamo darbu klāstu, sava īpašuma tehnisko stāvokli, būvkomersantu prasmes.
5. Dzīvokļa īpašnieka dzīves prioritātes ir novirzītas no sava īpašuma sakārtošanas uz citam dzīves jomām un ikdienas problēmām. Šis punkts ir ļoti plašs un ietver, piemēram, zemu vai nepastāvīgu ienākuma līmeni, darba neesamību un tā meklējumus, veselības problēmas, uzmanības fokusu uz ģimeni, un ģimenes locekļu problēmām, utt.

Autorei, strādājot ar klientiem, piemēram, vadot kopsapulces, ir radies priekšstats, ka nosakot kopības pārstāvi jeb mājas pilnvaroto pārstāvi, vai arī pieņemot jebkādu citu dzīvokļu īpašniekiem svarīgo lēmumu, konkurence veidojas nevis starp vairākām personām vai viedokļiem, bet cīņa ir pret vislielāko atjaunošanu kavējošo faktoru – dzīvokļu īpašnieku vienaldzību. Godprātīga un atbildīga pārvaldnieka pienākums ir meklēt kontaktu ar klientiem, veikt skaidrojošo darbu un iedrošināt pieņemt lēmumus, lai izskaustu viņu vienaldzību un savstarpēju atsvešinātību.

Kopējais daudzdzīvokļu dzīvojamais fonds Latvijā turpina novecot. Lielākā daļa dzīvojamo ēku Latvijā ir būvētas padomju gados, otra lielākā

kategorija – vēl pirms Otrā pasaules kara. Tikai pavisam neliela daļa ir tādu ēku, kas ir būvētas jau pēc valsts neatkarības atjaunošanas. Rezultātā ēku kopējais stāvoklis Latvijā ir vērtējams kā slikts vai pat neapmierinošs. Daļa daudzdzīvokļu ēku ir nolietotas tiktāl, ka apdraud gan pašu, gan apkārtējo iedzīvotāju drošību un veselību.⁵

Dzīvokļu īpašnieku viedokļa par ēku stāvokli noskaidrošana ar anketēšanu

Anketēšana un respondentu loka noteikšana autoresprāt ir bieži izmantots instruments sabiedrības vai tās daļas viedokļa noskaidrošanai pētnieciskā darba ietvaros. Kaut gan nekustamā īpašuma pārvaldīšanā un apsaimniekošanā noteicošā loma ir klientam, dzīvokļa vai ēkas īpašniekam, kopībai, kuru veido visi atsevišķo īpašumu īpašnieki, šo cilvēku loku vieno līdzīgas problēmas un atrisinājumu meklējumos viņi saskaras ar identiskām problēmām. Klientu vēlmju, problēmu, sāpju apzināšana ir pārvaldnieka kvalitatīva un operatīva darba nodrošināšanas pamats. Samērā plašs klientu loks uzskata, ka pārvaldniekam ir jāzina visu par māju, t.sk. arī par notiekošo katrā dzīvoklī, taču bez skata no “iekšpuses” racionāli un efektīvi sniegt pakalpojumus daudzdzīvokļu dzīvojamajā mājā ir grūti. Tikai klients var pateikt, vai pastāv kāda nokrāsa no krāna tekošam ūdenim, vai visi radiatori silda, vai fasādē redzamā plaisa ir manāma arī dzīvoklī.

Veiktās aptaujas mērķis bija novērtēt situāciju daudzdzīvokļu dzīvojamo māju pārvaldīšanas pakalpojumā un remonta darbu izpildē tajā, izvērtēt klientu izpratni par likumsakarību starp veicamajiem remonta darbiem un energoefektivitātes raksturojošo parametru uzlabojumiem. Aptaujas gaitā tika noteikti faktori, kuri ietekmē daudzdzīvokļu dzīvojamo māju dzīvokļu īpašnieku komfortu un labsajūtu, vēlmi vai nepieciešamību veikt uzlabojumus un ieguldīt līdzekļus tajos, tiek apzināta klientu informētība par sava mājokļa tipu un to stāvokli, tiek izvērtēta energoefektivitātes procesa kvalitāte un ilgtspējīgums. Aptaujas anketa tika sagatavota elektroniskajā vidē, *Google Form* platformā, bet saite nosūtīta vairāk nekā 400 potenciālajiem respondentiem. Turpinot šo pētījumu, plānots piesaistīt lielāku dalībnieku skaitu, veicot aptauju vēl pus gadu vai gadu.

Dziedzīvokļu dzīvojamo māju energoefektivitātes izpētes anketa, kuru aizpildīja 209 respondenti no dažādam Latvijas pilsētām, sastāv no 14

5 Lūce I., Amoliņa I., Neibergs M. Renovation of multi-apartment residential buildings in Latvia// Proceedings of the 10th International Scientific Conference Rural Development, 2021.

jautājumiem gan par enerģijas patēriņu, gan par klientu situācijas uztveri, gan par inženiertehniskām niansēm. Neskatoties uz mēģinājumu pirmajā piegājiēnā saņemt datus no visas valsts teritorijas, tomēr 81,8% respondentu īpašumā šobrīd ir vai ir bijis dzīvoklis Rīgā. Otrajā vietā ir Daugavpils ar minimālo respondentu skaitu – 5 aptaujas dalībniekiem. Starp visiem, kas aizpildīja piedāvāto anketu visvairāk ir tipveida projektu māju pārstāvju. TOP-5 pārstāvēti māju tipi un sērijas ir:

1. 316., 317. un 318. sērija, kas ir apvienotas vienā grupā, jo gan klientiem, gan daudziem pētniekiem vēl joprojām nav skaidrības par visu trīs sēriju būtiskām savstarpējām atšķirībām, bet sarunvalodā tās sauc par “Hruščovkam”. Kopā: 21 respondents (10%).
2. Jaunbūve, kas bija uzbūvēta pēc 1991. gada. Kategorijā ietilpst ļoti plašs un daudzveidīgs ēku loks. Kopā: 20 respondenti (9,6%).
3. 602. sērija – tik tiešām viena no izplatītākajām Rīgā un Latvijā. Kopā: 19 respondenti (9,1%).
4. Mūra māja būvēta līdz 1917. gadam, t.sk. moderna, jūgendstila, nacionālā romantisma, eklektikas stila ēka. Kopā: 16 respondenti (7,7%).
5. Specprojekts, kas bija nodots ekspluatācijā laika posmā no 1960. gada līdz 1991. gadam. Iespējams, daudzi īpašnieki pat nezina savas mājas sēriju vai nevar to atpazīt. Piemēram deviņu stāvu mājas Viesura prospektā Rīgā (“komutatora” mājas, jo būvdarbu pasūtītājs bija attiecīgā rūpnīca) ir 104. sērija pēc bijušo Pilsētprojekta/ Латгипрогостроя darbinieku sniegtas mutiskās informācijas. Kaut gan apliecinājumu nevienā literatūras avotā tā arī nav izdevies atrast. Kopā: 16 respondenti (7,7%).

Ņemot vērā plašsaziņas līdzekļu aktīvo iesaisti energoefektivitātes jautājumu un problēmu atspoguļošanā savos materiālos, bija svarīgi saprast vai pārvaldnieku klienti jeb dzīvokļu īpašnieki mūsdienās aizdomājas par savas mājas tehnisko stāvokli, kaut gan viņiem pieder tikai daļa no tās, vai viņi cieš no diskomforta apkures sezonas laikā, un vēlas piedalīties uzlabojumu veikšanā. Apkopojot rezultātus, tika saņemts apliecinājums tam, ka 69,9% no visiem respondentiem ir apmierināti ar gaisa temperatūru dzīvoklī apkures periodā, tomēr viņi apzinās, ka komforts tika sasniegts pārāk dārgi un ēkas pašreizējs stāvoklis varētu būt labāks, jo 72,7% no respondentiem droši apgalvo, ka ēka, kurā viņi dzīvo, nav energoefektīva. 8,6% pie jautājuma izpētes un pēc konsultācijas ar pārvaldnieku vai kvalificētu būvinženieri, iespējams nonāktu pie atziņas, ka māja nav pietiekami energoefektīva un

būtu nepieciešams ieguldīt tieši šo parametru uzlabošanā. Autoreprāt 18,7% (39 respondenti) ar savas mājas energoefektivitāti apmierinātie cilvēki apdzīvo jaunbūvēs, kuru projektos jau tika ņemtas vērā mūsdienīgas prasības par enerģijas patēriņu apkurei. Detalizēta iegūto datu izpēte parādīja, ka 14 no 20 (70%) jaunbūvēs dzīvojošajiem respondentiem uzskata savu māju par energoefektīvu, kas ir pietiekami augsts novērtējums, bet liek aizdomāties par 6 mājām – t.i., kurā gadā, no kādiem materiāliem tika uzbūvētas šīs ēkas. Pārējie 25 apmierinātie aptaujātie dzīvo ļoti dažādos projektos, pat tādos, kur vidējie enerģijas patēriņa rādītāji parasti tuvojās 200 kWh/m² gadā, piemēram 602. sērijas un 467A. sērijas mājās.

Aptaujas anketas jautājums “Vai Jūsu māja tika daļēji vai pilnīgi renovēta?” ļauj izdarīt secinājumus gan par pārvaldnieka kvalifikāciju un atbildību, gan par kopības iesaisti sava īpašuma uzturēšanā un saglabāšanā, gan par sociāli-ekonomiskajiem aspektiem (sk. 1. attēlu).

1. attēls

Vai Jūsu māja tika daļēji vai pilnīgi renovēta?

43,1% jeb 90 respondenti no 209 aptaujas dalībniekiem apgalvo, ka pēdējo 10 gadu laikā daudzdzīvokļu dzīvojamā māja nav piedzīvojuši nekādus nozīmīgus remontdarbus. Iemesli varētu būt vairāki, piemēram, pārvaldnieks krāj klientu naudu, katru gadu sagatavo remontdarbu plānu, bet dažādu iemeslu dēļ tos atliek. Šāda pārvaldnieka uzvedība var būt konstatēta gadījumos, kad pārvaldniekam ir māju vairāk, nekā viņa kapacitātes, pārvaldnieks nespēj vai nevēlas pilnvērtīgi veikt viņam uzticētās obligātās pārvaldīšanas funkcijas, nemāk atrast izpildītāju. Piemērota būvkomersanta izvēle, remontdarbu norises uzraudzība, darbu pieņemšana, nepieciešamās dokumentācijas izstrāde prasa gan administratīvos resursus, gan atbilstošas prasmes, kas joprojām trūkst daudziem tā saucamajiem pārvaldniekiem.

Dzīvokļu īpašnieku neziņa, apātija, pārslodze citās dzīves jomās nestimulē dzīvokļu īpašnieku apvienošanas nevis nominālajā, bet faktiskajā un strādājošā kopībā. Pastāv pietiekami daudz darbu veidu, kuru pamatā ir tehniskās dokumentācijas izstrāde un saskaņošana, ko pārvaldnieks nevar uzņemties veikt bez papildus pilnvarojuma no kopības. Ja mājai ir nepieciešams atjaunot pārsegumu (nolietojums, ugunsgrēks un citi iemesli var novest līdz šo konstrukciju nolietojumam), mainīt stikla blokus pret pakešu logiem, palielināt stāvvadu diametru vairāk nekā par vienu izmēru – visiem šiem darbiem, ka arī daudziem citiem, nepieciešama tehniskā dokumentācija un kopībai ir jālemj likumā noteiktajā kārtībā – kas un kā nodrošinās šādu projektu īstenošanu no A līdz Z. Joprojām plašs dzīvokļu īpašnieku loks neuztver nepieciešamību pieņemt lēmumus un iesaistīties mājas pārvaldīšanā par savu pienākumu un tāda bezatbildība arī “sasien” pārvaldniekam rokas.

Pēdējā laikā, novērojot cenu kāpumu uz plašu preču un pakalpojumu klāstu, tiek novērotas arī grūtības klientiem apmaksāt pārvaldnieka pakalpojumus un komunālos rēķinus. Ir mājas, kurās vēsturiski uzkrājuma apmērs ir noteikts robežās starp 5 un 15 eirocentiem no kvadrātmetra. Pie nelielas ēkas platības māja nespēj sakrāt pat vienam būtiskam remontam (4-12 dzīvokļi), vai arī lielāku māju gadījumā – uzkrājuma veidošanās temps ir lēnāks par būvdarbu un būvmateriālu sadārdzinājumu tirgū.

Strādājot ar klientiem – dzīvokļu īpašniekiem, īrniekiem, viņu ģimenes locekļiem – ir arī konstatēti gadījumi, ka remontdarbs netika pamanīts, lai cik dīvains nebūtu šis formulējums. Ja darba izpilde nav saistīta ar troksni, putekļiem kāpņu telpā, nišu un šahtu atvēršanu no konkrēta īpašuma puses, klients pat neapzinās, ka viņa mājā tiek veikta guļvadu nomaiņa pagrabā, iekšējās lietusūdens kanalizācijas tīrīšana no jumta, elektrosistēmas pretestības un zemējuma mērījumi un arī citi, līdzīgi darbi. Vairums klientu, pat esot mājās, diemžēl nepamana to, kā pārvaldnieks un inženieri veic ēkas ikgadējo vizuālo apsekošanu ar atbilstošām fotofiksācijām.

Vienā no aptaujas jautājumiem respondentiem tika piedāvāts norādīt iemeslu vai pamatojumu, kas un kāpēc kavē daudzdzīvokļu dzīvojamo māju siltināšanu un renovāciju. Autorei, daloties ar pieredzi ar biedrības “Mājas vecākais” un Latvijas Dzīvokļu īpašnieku biedrību asociācijas “Mājoklis” kolēģiem kopīgos pasākumos, kā arī komunicējot ar Rīgas māju pilnvarotajiem pārstāvjiem, radies priekšstats, ka būtiskākais iemesls tam ir nespēja atrast dzīvokļa īpašnieku, pat ja ir zināms viņa vārds un uzvārds. Īrnieki, kas ir izmitināti tādos dzīvokļos, nezina un arī nevēlas sniegt informāciju

par faktiskajiem īpašniekiem. Šī problēma kavē ne tikai ēku atjaunošanas pasākumus, bet arī vispār jebkāda lēmuma pieņemšanu kopības ietvaros. Tomēr aptauja parādīja, ka šobrīd situācija ir mainījusies un iemesli ir sekojoši:

1. Nestabils personīgais finansiālais stāvoklis – 126 respondenti (60,3%).
2. Informācijas trūkums par renovācijas procesu, līdzfinansējuma piesaisti, projekta vadīšanu – 87 respondenti (41,6%).
3. Dzīvokļi tiek izīrēti (ne īpašnieki, ne īrnieki nav ieinteresēti lēmumu pieņemšanā) – 80 respondenti (38,3%).
4. Neuzticība pārējo dzīvokļu īpašniekiem un kopībai – 57 respondenti (27,3%).
5. Informācijas trūkums par ēkas stāvokli – 55 respondenti (26,3%).

Starp alternatīviem viedokļiem tika nosaukti arī trīs aspekti, kas saistīti ar sabiedrības izglītošanu un to vispārējo stāvokli. Piemēram, vairāki respondenti ir minējuši, ka mājā ir daudz vecāka gājuma cilvēku, kuri nav gatavi pārmaiņām, nemaz nerunājot par aizdevuma ņemšanu un pakāpenisku ilglaicīgu parādsaistību atmaksu. Turklāt, aizdevums un risks palikt bez sava īpašuma liecina ne tikai par pārliecības trūkumu par rītdienu, bet arī par to, ka klienti mazāk uztraucas par īpašuma zaudēšanu kaut kādu tehnisku iemeslu dēļ. Vēl joprojām daudzi aptaujas dalībnieki atzīmē, ka pat sasaucot lemttiesīgu kopsapulci dzīvokļu īpašnieki neatrod kopējo valodu – pēdējo stāvu īpašniekiem ir svarīgi uzturēt liftu darba kārtībā, izvairīties no jumta bojājumiem, siltināt neapkurināmo bēniņu pārsegumu, toties pirmā stāva īpašnieki liek uzsvāru uz pagraba pārsegumu siltināšanu, pamatu saglabāšanu, ēkas cokola un apmales atjaunošanu. Veidojoties šādam iekšējām konfliktam netiek pieņemts lēmums par ēkas atjaunošanu, kas pēc būtības apmierinātu gandrīz visas dzīvokļu īpašnieku vēlnes. Lūdzot respondentus novērtēt savus kaimiņus, saņemts lielākoties negatīvs vērtējums. Tikai 38 respondenti no 209 uzticas pārējiem kopības locekļiem un ir pārliecināti, ka tie būs spējīgi pieņemt noteicošus lēmumus ēkas fiziskai saglabāšanai un uzlabošanai.

Cerīgi un iedvesmojuši izskatās viedoklis jautājumā par to, vai mājai ir nepieciešama pilnīga renovācija, jo aptaujātie nav mājas pilnvarotie pārstāvji vai cilvēki, kas ir saistīti ar nekustāmā īpašuma pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, bet gan dzīvokļu īpašnieki, kuriem noteiktajā brīdī būs jāpieņem atbilstošs lēmums un jānovada no sākuma līdz beigām daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas atjaunošanu. 140 respondenti (67%)

piekřit, ka pilnġgo renovāciju ir jāveic, bet 25 cilvēki (12%) vēl šaubās, lai gan ar viņiem varētu strādāt kopība, pārvaldnieks, pašvaldības un valsts iestādes. Ja visi šie cilvēki pārstāvētu vienu māju, tad lēmums par atjaunošanu jau būtu pieņemts. Kaut gan veicot objektīvu novērtējumu, un ņemot vērā, kā aptauja tika izplatīta sociālajos tīklos, jāsecina, ka atbildes uz jautājumiem sniedza personas, kuras šīs anketas tematika piesaista.

Dzīvokļu īpašnieki dalās divās gandrīz vienādas grupās, spriežot par nepieciešamo darbu apmaksas kārtību un uzkrājuma veidošanu. 110 aptaujātie (52,6%) uzskata, ka labāk ir pakāpeniski veidot uzkrājumu remontdarbiem, veikt tos tikai tad, kad ir sakrāta nepieciešamā summa, nav jāpiesaista aizdevums/līdzfinansējums, tātad nevis piesaistīt jebkuru līdzfinansējuma/aizdevuma avotu, veikt visus nepieciešamus remontdarbus vienlaikus, bet vairākus gadus pēc kārtas maksāt atbilstoši parādsaistībām. Pagaidām nav iespējams veidot kaut cik ticamas prognozes (teikts uz 2022. gada augustu) par kurināmo, metāla, koksnes, celtniecības izstrādājumu cenu un to pieejamību, taču vērtējot pēdējos 3 gadus, izmaksas ir tikai augušas. Gan pandēmija, gan ģeopolitiskie notikumi viennozīmīgi ir ietekmējuši būvniecības tirgū pasaulē un Latvijā, kā arī pastāv šaubas vai mēs kādreiz atgriezīsimies iepriekšējās cenu robežās. Tādēļ savas uzveres pārprogrammēšana, risku izvērtēšana, mājokļu atjaunošanas instrumentu un aizdevumu došanas nosacījumu izpēte ļautu sabiedrībai mainīt attieksmi pret kompleksi veiktajiem darbiem, pat ja mājai nav nepieciešamā uzkrājuma. Daudzos aspektos, t.i., gluži kā paņemt kredītā vai līzīngā transportlīdzekli, izmaksāt to pakāpeniski, bet sākt lietot uzreiz.

Četri pēdējie aptaujas jautājumi bija uzdoti respondentiem, lai gūtu informāciju par ēku tehnisko stāvokli, kā arī saprastu viņu tehniskās zināšanas. 116 cilvēki (55,5%) uzskata, ka remontdarbs, atkarībā no sava veida, kas ir veikts norobežojošās konstrukcijās vai inženierkomunikācijās var pozitīvi ietekmēt daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas energoefektivitātes parametrus. Aptaujas dalībniekiem bija iespēja arī precizēt, kāds remontdarbs šobrīd ir visnepieciešamākais viņu daudzdzīvokļu dzīvojamai mājai. Šeit būtu svarīgi apkopot vismaz 10 populārākos darbu veidus:

1. Fasādes siltināšana – 40 respondenti (19,1%).
2. Aukstā, kārstā ūdens un/vai kanalizācijas stāvvalu nomainīšana – 37 respondenti (17,7%).
3. Jumta seguma nomainīšana – 24 respondenti (11,5%).
4. Apkures sistēmas renovācija vai atjaunošana – 17 respondenti (8,1%).

5. Balkonu vai lodžiju remonts – 16 respondenti (7,7%).
6. Aukstā, kārstā ūdens un/vai kanalizācijas guļvadu (apakšējas sadales) nomaiņa – 12 respondenti (5,7%).
7. Starppaneļu šuvju hermetizācija – 10 respondenti (4,8%).
8. Logu un/vai durvju nomaiņa – 9 respondenti (4,3%).
9. Siltummezgla modernizācija – 8 respondenti (3,8%).
10. Elektrosistēmas nomaiņa (ieskaitot maģistrālus vadus, apgaismojuma ķermeņus, utt.) – 8 respondenti (3,8%).

Izvēle liecina par to, ka mājās ir pietiekams avāriju skaits inženierkomunikācijās, protams, tas uzreiz izraisa dzīvokļu īpašnieku neapmierinātību un komforta zaudēšanu dēļ atslēgtas aukstā vai kārstā ūdens padeves, aizsērējušas kanalizācijas, atsevišķu īpašumu samērcēšanas un kosmētisko remontu bojājumiem. Ir daudz objektu, kur īpašniekiem, pirms vērsties pie energoefektivitātes uzlabošanas pasākumiem, ir nepieciešams ēku fiziski saglabāt un nepieļaut apdraudējumu cilvēku veselībai, dzīvībai vai mantai (lodžiju un balkonų remonts, elektroinstalācijas nomaiņa). Tomēr, darbs “uzvarētājs” ir fasādes siltināšana, ka arī citi darbi, kas izteikti vērsti uz siltumenerģijas patēriņa samazināšanu. Tam seko jumta remonts, jo joprojām daudzas mājas ir klātas ar azbestu saturošo šiferi, kas ne tikai ir bīstams, bet arī nolietojies un trausls. Daudzās mājas bez jumta seguma nomaiņas nav iespējams tikt līdz dūmvadiem vai ventilācijas kanāliem, veikt to atjaunošanu un pārmūrēšanu, nesabojājot esošo segumu.

Tā kā bija atstāta iespēja norādīt savu atbildes variantu, 6 respondenti, kuri dzīvo jaunbūvēs, atbildēja, ka mājokļa vecums nepārsniedz 5 gadus, tātad lieli uzlabošanas darbi nav nepieciešami. Jaunbūvēs dzīvo 20 respondenti un 14 no tiem jau ir izvēlējušies dažādus lielo remontdarbu variantus, kas neliecina par izcilu celtniecības kvalitāti, kā arī norāda uz iespējamām problēmām ar izvēlētajiem celtniecības materiāliem un būvizstrādājumiem.

Ņemot vērā to, ka prioritārajos desmit darbos ir gan fasādes siltināšana, gan starp paneļu šuvju hermetizācija, bija arī svarīgi uzdot jautājumu par mitrumu dzīvokļos. 60 respondenti (28,7%) ir novērojuši pelējuma veidošanas vai paaugstinātu mitruma līmeni. Visi respondenti, kuri sniedza atbildi “jā” pārstāv atšķirīgus māju tipus, tostarp bija kā pirmskara mūra mājas, tā arī paneļu, lielpaneļu un jauktā tipa tipveida mājas, un arī jaunbūves. Secināms, ka norobežojošo konstrukciju stāvoklis ir atkarīgs ne tikai no ēkas konstrukcijas un būvniecības kvalitātes, bet galvenokārt no ēkas nolietojuma un ekspluatācijas (savlaicīgas remontdarbu un apkopes darbu veikšanas, apsekošanas). Viens no respondentiem atzīmēja:

“Daudzdzīvokļu mājām ir nepieciešama siltināšana, bet vajag arī risināt/savest darba kārtībā ventilācijas sistēmas. Pie nepilnvērtīgas ventilācijas sistēmas, veicot ēkas renovāciju, varam iedzīvoties ļoti lielās problēmās, gan iedzīvotāju veselībai, gan ēkas tehniskajā stāvoklī. Viena no tām ir pelējuma baktērijas sēnīte.” Tik tiešām, lielu lomu pie pelējuma veidošanās spēlē gaisa apmaiņas process, ventilācijas darbība atbilstoši būvprojektam un dzīvokļu īpašnieku šīs sistēmas pareiza izmantošana. Ņemot vērā visas 209 sniegtās atbildes par ventilācijas sistēmas veidu mājoklī un izvēlētos daudzdzīvokļu dzīvojamā māju veidus autore var apgalvot, ka 72,2% no respondentiem saprot atšķirību starp dažādiem ventilācijas sistēmu veidiem, kā arī māk definēt, kāds veids tiek izmantots viņu ēkā – dabiskā ventilācija. 23 respondenti bija pārliecināti, ka 119., 316., 3.17., 318., 464. sēriju mājās, koka mājā, pirmskara mājās ir hibrīda tipa ventilācija. 12 respondenti uzskata, ka 103., 316., 3.17., 318., 467A sēriju mājās, kā arī pirmskara mājās ir piespiedu ventilācija. Šāds pārpratums varēja rasties dēļ tā, ka tam nepiemērotajos ventilācijas kanālos un atvērumos dzīvokļos īpašnieki uzstāda vienkāršus ventilatorus negatīvi ietekmējot sistēmas darbību, izjaucot sistēmas hidrodinamiskos parametrus un pat ietekmējot savu kaimiņu ventilācijas pareizu darbību.

Veicot daudzdzīvokļu dzīvojamā māju energoefektivitātes izpēti un analizējot kopsakarības, jāatzīmē – kopumā dzīvokļu īpašnieku zināšanu un informētības līmenis gan par savu māju uzbūvi, gan par energoefektivitātes jautājumiem kopš 2014. gada ir palielinājies. Ievēlētās personas neorientējās māju atjaunošanas un siltumapgādes jautājumos, kaut gan jau noteiktu laiku ir darbojušies savas kopības vārdā un veidojuši sekmīgas attiecības ar dažādiem pārvaldniekiem. Respektīvi, ir skaidrs, ka sabiedrības informēšanas stadija ir beigusies, lielākā valsts iedzīvotāju daļa saprot, kāpēc ir jātaupa visu veidu enerģija, ka jāsamazina siltuma zudumi, mājokļu novecošana jākorrigē ar atsevišķiem vai kompleksiem remontdarbiem. Plašsaziņas līdzekļiem, politiķiem, zinātniekiem jārod atbilde uz jautājumu kā ātri, efektīvi un ilgtspējīgi varētu nodrošināt energoefektivitātes parametru uzlabošanu daudzdzīvokļu dzīvojamās mājās. Ņemot vērā tipveida māju skaitu Latvijā, viens no labākajiem risinājumiem būtu tipveida projektu izstrāde ar visiem saprotamu likumsakarību starp ieguldījumiem un ieguvumiem, ko autore arī plāno risināt, turpinot šo pētījumu.

Secinājumi un priekšlikumi

Izvērtējot anketēšanas rezultātus, ir redzams, ka dzīvokļu īpašniekiem ir pietiekami augsts zināšanu līmenis par pārvaldīšanas jautājumiem un

mājokļu saglabāšanu, taču trūkst stimula, lai apvienotos un pieņemtu lēmumus. Kurināmā cenu paaugstinājums, izmaksu kāpums dažādiem remontdarbiem, celtniecības materiāliem un būvizstrādājumiem, pat pieejamais līdzfinansējums nav kļuvuši par stimulu. Jaunu dzinējspēku avotu meklējumi ir iemesls autorei šo darbu turpināt.

Daudzdzīvokļu dzīvojamo māju pārvaldīšana, apsaimniekošana, tostarp energoefektivitātes pasākumu īstenošana ir atkarīga ne tikai no dzīvokļu īpašnieku maksātspējas, bet arī no viņu zināšanu līmeņa un vēlmēm. Pamatojoties uz ilgo pieredzi nekustamā īpašuma pārvaldīšanā un izvērtējot anketēšanā sniegtās atbildes, autore rosina izskatīt iespēju uzsākt māju pilnvaroto pārstāvju apmācību valsts līmenī pēc vienotas programmas. Papildus nosacījums – mājā, kur pilnvarotais saņems kopības atbalstu, tiks ieviesti dažādi atvieglojumi, ņemot vērā valsts budžetā paredzētos un pieejamos līdzekļus, t.i., nekustamā īpašuma nodoklim, līdzfinansējums konkrētu darbu veikšanai, atlaide siltumenerģijas rēķiniem, elektrībai vai ūdensapgādei u.c.

Summary

Many researchers have addressed the topic of energy efficiency and energy losses so far. Undoubtedly, the most consumed energy form of multiapartment buildings is heat power required for both heating of rooms and hot water preparation. Many communities of apartment owners due to different financial and psychological reasons are not ready to participate in co-funding programs of complex renovations to reduce both energy consumption and administration bills. The presented research and the questionnaire within attempted to determine the reasons for neglecting renovation, the level of understanding of the communities of apartment owners and single inhabitants of the dwellings, the hurdles a house administrator could help his clients to overcome.

Linda Dārzniece

Zinātniskā vadītāja: Mg. oec. Inga Grigule

LĪGUMS PAR ĀRPAKALPOJUMA GRĀMATVEDĪBU UN TĀ LAUŠANA OUTSOURCED ACCOUNTING AGREEMENT AND ITS TERMINATION

Atslēgvārdi: līgumslēdzēju pienākumi, samaksas nosacījumi, konfidencialitāte, pārtraukšanas iemesli, laušanas procedūra, atbildība par bijušo klientu.

Keywords: obligations of the contracting parties, terms of payment, confidentiality, grounds of terminations, termination procedure, responsibility for the former client.

Līguma attiecību būtība ir definēta Civillikumā – tā ir vairāku personu savstarpējs ar vienošanos pamatots gribas izteikums, kura mērķis ir nodibināt saistību tiesību.¹ Civillikuma izpratnē līguma forma – mutiska vai rakstiska – nav noteikta. Taču 1484. pants nosaka, ka “ja likums prasa rakstisku formu kā darījuma būtisku sastāvdaļu, tad darījums pirms attiecīga akta taisīšanas nav spēkā”²

Grāmatvedības likumā attiecībā uz ārpalpojuma grāmatvedību ir stingri noteikta rakstveida forma, t.i., pamatojoties uz rakstveida līgumu ar uzņēmumu (izņemot darba līgumu), apņemas sniegt vai sniedz klientam grāmatvedības pakalpojumus.³

Satura būtiskie aspekti

Lai arī neviens normatīvais akts neregulē līguma par ārpalpojuma grāmatvedību saturu, tomēr jāņem vērā, ja darījuma priekšmets ir pilnīgi

1 Civillikums (pieņemts 28.01.1937.), 1511. pants// Valdības Vēstnesis.– Nr. 41 (1937, 20. februāris).

2 Turpat, 1484. pants

3 Grāmatvedības likums (pieņemts 10.06.2021.) 34. panta 2.2 punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 121B (2021, 28. jūnijs).

nenoteikts, darījums nav spēkā.⁴ Jebkura līguma mērķis ir fiksēt attiecības, kas pastāv starp līgumslēdzēja pusēm, tāpēc, jo skaidrāk būs definēti nosacījumi un pušu savstarpējie pienākumi, jo mazāk domstarpību varētu nākotnē rasties starp darījuma partneriem. Ir pamata punkti, kas atrunājami līgumā: ārpakalpojuma grāmatveža pienākumi, tiesības un atbildība. Tāpat līguma darbības termiņš, atlīdzības apmērs, samaksas nosacījumi un strīdu risināšanas kārtība. Ārpakalpojuma grāmatveža līgumā var iekļaut arī citas sastāvdaļas, atbilstoši ārpakalpojuma grāmatveža un viņa klienta ieskatiem, un kas nav pretrunā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem.⁵

Pastāv dažādas pieejas līgumu sagatavošanā. Viens variants – visi pamata nosacījumi jau atrunāti līguma pamattekstā, otrs – līgumam tiek izstrādāti pielikumi, kuros ir atrunātas līgumu nianšes, līdzīgi kā darba līgumos amatu apraksti bieži vien detalizētāk atspoguļoti pielikumos.

Dažādas pieejas ir arī ārpakalpojuma līguma saturam – visi veicamie darbi var būt iekļauti līguma pamata tekstā, vai vispārīgie ārpakalpojuma sniedzēja pienākumi tāpat var būt uzrādīti pamata tekstā, taču līgumam tiek izstrādāts pielikums, kurā darbi ir atšifrēti detalizēti. Abi varianti ir pareizi, taču otrais ir ar skaidrākiem nosacījumiem par veicamajiem darbiem gan klientam, gan pašam pakalpojuma sniedzējam, savukārt viss, kas ir ārpus pielikuma, pakļaujas līguma punktam par papildus samaksu. Protams, laika gaitā var izkristalizēties vai rasties grāmatvedim papildus veicamie darbi, kas sākotnējā līguma versijā nav iekļauti. Ja nav tie nav atrunāti pielikumā, ir jāveic līguma grozījumi ar papildus vienošanos pie līguma, savukārt, ja tie ir atrunāti pielikumos, jāaktualizē pielikumi.

Grāmatvedības pakalpojums prasa abu pušu iesaisti. Kā intervijā atzīst SIA “Kamelota” vadītāja Sigita Keiša, pārņemot grāmatvedību no cita pakalpojumasniedzēja, tomēr “jāskatās, cik klients bijis disciplinēts”.⁶ Tas nozīmē, ka līgumā būtiski ir iekļaut arī klienta atbildību un viņa pienākumus nosakošos punktus. Primāri ir jāatrunā pārskata perioda dokumentu iesniegšanas termiņi. Tas ir svarīgs moments ārpakalpojuma grāmatvedības pakalpojuma sniedzējam, jo nedrīkst pieļaut situāciju, ka visi klienti iesniedz dokumentus dienu vai divas pirms atskaišu iesniegšanas. Šādā situācijā var zust gan pakalpojuma sniedzēja darba kvalitāte, gan rasties situācija, ka

4 Civillikums (pieņemts 28.01.1937.), 1417. pants// Valdības Vēstnesis.– Nr. 41 (1937, 20. februāris).

5 Ābrams O. K. Ārpakalpojuma grāmatveža darbības praktiskie aspekti// Bilance.– Nr. 9 (2021), 18.–23. lpp.

6 Zariņa V. Grāmatveža un vadītāja sadarbība un profesijas prestižs// Bilance.– Nr. 8 (2022), 8.–9. lpp.

pakalpojuma sniedzējs fiziski nespēj izpildīt savas līguma saistības iesniegt nodokļu atskaites termiņā.

Tāpat svarīgi ir līgumā iekļaut atrunu, ka klientam ir pienākums ārpakalpojuma grāmatvedim sniegt rakstiskus vai mutiskus paskaidrojumus par iesniegto dokumentāciju, uzņēmuma procesiem un, nepieciešamības gadījumā, arī turpmākajiem plāniem, ja tas ir vajadzīgs skaidrākai izpratnei par uzņēmuma darbību, un grāmatvedim rodas papildus jautājumi. Tas ir tieši saistīts ar uzņēmuma darbības pārskatu sagatavošanu,⁷ grāmatveža profesionālo ētiku, kā arī ar darba kvalitāti kopumā. Vēlama ir arī piezīme, ka klients ir atbildīgs par iesniegto datu pilnīgumu un kvalitāti. Nav iespējams pilnvērtīgi un godprātīgi veikt ārpakalpojuma grāmatveža pienākumus, ja klients noklusē būtiskus faktus, izvairās vai nesniedz godprātīgas atbildes uz uzdotajiem jautājumiem. Piemērs no dzīves – klientam procesā ir vairāki projekti, katram projektam tiek iepirkti materiāli, taču, iesniedzot dokumentus grāmatvedībā, tie netiek kodēti, vīzēti vai kā citādi marķēti. Katru mēnesi grāmatvedis lūdz pakalpojuma ņēmēju atšifrēt iesniegtos dokumentus, sākumā mutiski, pēcāk rakstiski, taču viņa lūgums lielākoties tiek ignorēts. Noslēdzot gadu, klienta augstākā vadība pieprasa no grāmatvedības pakalpojuma sniedzēja katra projekta ieģrāmatotās reālās izmaksas. Šajā gadījumā grāmatvedim bija iespējams pierādīt, ka klienta prasība nav izpildāma, jo viņš pats nav pildījis savas saistības. Diemžēl, praksē šādi gadījumi ir bieži, līdz ar to ieteicams pie pirmajām aizdomīgajām pazīmēm, ka sadarbība nav līdz galam atklāta vai grāmatveža mutiskie lūgumi tiek ignorēti, turpināt komunicēt ar klientu rakstiski.

Būtisks līguma punkts ir samaksa par pakalpojumiem. Viens variants – līguma summa ir atrunāta pamattekstā un tā ir konstanta, respektīvi, par šādu cenu puses ir vienojušās izejot ne tikai no veicamajiem darbiem, bet arī no vidējā dokumentu apjoma pārskata periodā. Bet ir arī savādāka pieeja – ir izstrādāti līgumu pielikumi, kuros, līdzīgi kā ar grāmatveža pienākumiem, atšifrēti un smalkāk izdalīti arī izcenojumi. Piemēram, par katru dokumenta grāmatojumu ir noteikta konstanta samaksa 1 EUR + PVN, neatkarīgi no dokumenta summas. Katrai no pieejām ir savas pozitīvās un negatīvās puses. Ja ir noteikts atsevišķs katra dokumenta izcenojums, tad atalgojums par sniegtajiem pakalpojumiem nav konstants un mainās atkarībā no iesniegto dokumentu apjoma. No vienas puses, tas

---

7 Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums (pieņemts 22.12.2015.), 13. pants// Latvijas Vēstnesis.–Nr. 222 (2015, 12. novembris).

veicina godīgāku ārpakalpojuma grāmatveža darba apmaksu attiecībā pret paveiktā darba apjomu. No otras puses – rada situāciju, kad klienti izvēlas neiesniegt grāmatvedībā dokumentus, kas būtu attiecināmi uz uzņēmuma saimniecisko darbību, bet kuru summas ir tikai mazliet lielākas, vienādas vai mazākas par to grāmatošanas izcenojuma vērtību, jo tas nav saimnieciski izdevīgi. Tā kā līgumu par grāmatvedības pakalpojumu sniegšanu parasti sastāda pats pakalpojuma sniedzējs, tā viņam ir iespēja sevi pasargāt. Diemžēl, ja nav noteiktas konkrētas robežvērtības, var rasties situācija, kad darba apjoms palielinās tik ļoti, ka pakalpojuma sniedzējs jūtas spiests runāt par cenas celšanu, savukārt klienti uzskata, ka cena nav ceļama, jo apkalpojamā uzņēmuma peļņa nav palielinājusies un papildus izdevumus viņš nevar atļauties, un līgums tiek laužts. Protams, situācijas un klienti ir dažādi, lielākajā daļā gadījumu kompromiss ir iespējams, taču tā sasniegšanai ir nepieciešams klienta un pakalpojuma sniedzēja dialogs.

Nākamais būtiskais punkts ir konfidencialitāte. Tas ir jautājums par komercnoslēpumu, kas ir neizpaužama saimnieciska rakstura informācija.⁸ Tāpat kā uzņēmuma grāmatvedim, arī ārpakalpojuma grāmatvedības sniedzējam, ir jāpārziņina viss uzņēmumā notiekošais, viņam atbildība ir gan pret klientu un tā komercnoslēpumu, gan arī pret valsti un tās normatīvajiem aktiem, piemēram, Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma (turpmāk – NILLTFN) izpratnē. Tāpēc līgumā ir jāparedz atsevišķs punkts, kurā pakalpojuma sniedzējs informē pakalpojuma ņēmēju, ka viņam piemīt šādas tiesības rīkoties ar klienta komercnoslēpumu, ja to pieprasa augstāki normatīvie akti un viņam kā ārpakalpojuma sniedzējam uzliktais pienākums. Tai pašā laikā, un ciktāl tas iespējams, no būtisku komerciālu datu, piemēram klientu un piegādātāju datubāzes izpaušanas, pakalpojuma sniedzējam ir jāatturas, t.sk. sagatavojot finanšu pārskatus.⁹

Līgumā ir jābūt minētiem ārpakalpojuma grāmatveža pienākumiem pret klientu Fizisko personu datu apstrādes likuma izpratnē. Protams, tāpat kā tas ir ar līguma priekšmetu un samaksas noteikumiem, arī šo svarīgo līguma sastāvdaļu ir iespējams pievienot kā atsevišķu pielikumu. Jāatzīst, ka ievērojot likumā minētās prasības, ārpakalpojuma grāmatvedim un pak-

8 Komerccnoslēpuma aizsardzības likums (pieņemts 28.02.2019.), 2. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 52 (2019, 14. marts).

9 Johansone M. Vai grāmatvedības dati ir komercnoslēpums?.– <https://ifinances.lv/raksti/gramatvediba/gramatvediba/vai-gramatvedibas-dati-ir-komercnoslepums/19357.-> (Resurss apskatīts 07.01.2023.).

alpojuma ņēmējam jebkurā gadījumā būtu jāslēdz papildus pakalpojuma līgums par fizisko personu datu apstrādi.

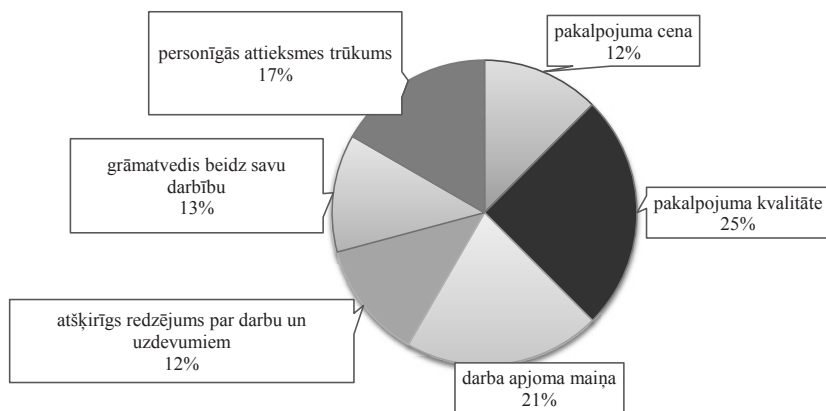
Izdarot mazu atkāpi no šai rakstā apskatītajiem jautājumiem, jāatceras, ka līguma sagatavošana un parakstīšana ar potenciālo klientu nav vienīgais darbs, kas ārpakalpojuma grāmatvedim jāizdara uzsākot sadarbību, vai pirms tās uzsākšanas. Nedrīkst aizmirst arī par klienta izpēti, gūstot pārlicību par risku neesamību sadarbībai atbilstoši NILLTFN un Sankciju likuma prasībām, kā arī atbilstošas dokumentācijas sagatavošanu.

Līguma pārtraukšanas iemesli

Ikvienas labas sadarbības pamatā ir dialogs starp iesaistītajām pusēm. Taču dzīvē gadās dažādas situācijas, kāpēc dialogs neizveidojas vai pārtrūkst, kā arī mainās apstākļi un tādēļ sadarbība vairs nav iespējama. Autores veiktajā aptaujā nozares profesionāļi dalījās ar savu pieredzi norādot, kādus iemeslus minējuši klienti vērsoties pie viņiem kā ārpakalpojuma sniedzējiem.

1. attēls

Iemesli sadarbības pārtraukšanai ar iepriekšējo pakalpojuma sniedzēju

1. attēlā redzams, ka tikai divi no apgalvojumiem – *darba apjoma maiņa* un *ārpakalpojuma grāmatveža profesionālo gaitu izbeigšana* ir objektīvi. Ja par sadarbības pārtraukšanas iemeslu *profesionālo darba gaitu izbeigšana* jautājumi nerodas vispār, tad *darba apjoma maiņa* var tomēr būt atbilde, kurā līdz galam nav atklāti visi iemesli darbības pārtraukšanai, lai arī tā ir objektīva. Apjoma maiņa būtībā ir kustība abos virzienos – tas var gan palielināties, gan samazināties. Darba apjoma palielināšanās gadījumā

esošajam ārpakalpojuma sniedzējam var pietrūkt kapacitātes pildīt savas saistības vai par palielināto darba apjomu viņš vēlas saņemt atbilstošu samaksu, bet klientam tas vairs nav izdevīgi. Savukārt apjoma samazināšanās gadījumā klients varbūt vēlas atteikties no uzņēmuma štata grāmatveža, tādējādi samazinot izdevumus, vai viņam un iepriekšējam ārpakalpojuma sniedzējam nav izdevies vienoties par pakalpojuma cenas samazinājumu proporcionāli darba apjoma kritumam, tāpēc vieglākais risinājums ir meklēt jaunu grāmatvedi. Ja par iemeslu tiek minēta *pakalpojuma cena*, tad iemesli var būt tādi paši, kā pie *darba apjoma maiņas*. Te gan jāņem vērā arī fakts, ka reizēm darba apjoms nemainās, bet kaut kādu objektīvi pamatotu iemeslu dēļ pakalpojuma sniedzējs vēlas cenu celt, piemēram, tiek paaugstinātas grāmatvedības datorprogrammas izmaksas. Vai arī klients, veicot aptauju savu paziņu lokā, noskaidro, ka viņš par pakalpojumu maksā vairāk, nekā viņa konkurenti par līdzvērtīgiem pakalpojumiem. Tomēr, ja pakalpojuma sniedzēja un ņēmēja starpā sadarbības laikā ir pastāvējusi cieņpilna attieksme, nav pretenziju par sadarbības kvalitāti, t.i., abas puses laicīgi un ar godprātīgu attieksmi pilda līgumā atrunāto, visbiežāk var atrast kompromisa izeju no situācijām par cenas celšanu vai samazināšanu, vai arī uz savstarpējās vienošanās pamata lauzt līgumu, nokārtojot saistības līdz galam un bez aizvainojuma.

Pārējie attēlā redzami iemesli būtībā norāda uz komunikācijas problēmām klienta un pakalpojuma sniedzēja starpā, jo kā intervijā, izmantojot latviešu tautas sakāmvārdu atzīst Sigita Keiša, “viena pagale nedeg”.¹⁰ Būtībā tas var norādīt gan uz klienta neizpratni par grāmatvedības darba jēgu, gan uz pakalpojuma sniedzēja nevēlēšanos vai nespēju iedziļināties klienta darba specifikā, gan uz abiem reizē un no abām pusēm.

Neviens no respondentiem to neminēja, tomēr mēdz būt situācijas, kad mainās uzņēmuma vadība, un nāk ar savādāku redzējumu par uzņēmuma mērķiem un darbības stilu. Šādās situācijās, pat ja grāmatvedības ārpakalpojuma sniedzējs neatrodas tiešā uzņēmuma tuvumā, ir jāapsver pakalpojuma sniedzēja maiņa, īpaši, ja tam bijusi laba komunikācija ar iepriekšējo vadību, bet te no pirmajām dienām neizveidojas kontakts ar jauno.

Lai arī kādi būtu līguma laušanas iemesli, abām darījuma pusēm būtu jābūt vēlmei to izdarīt cieņpilni, ar pārliecību, ka visi savstarpējie rēķini ir nokārtoti. Diemžēl, dzīvē ne vienmēr tā notiek, tāpēc jāveic preventīvi pasākumi.

10 Zariņa V. Grāmatveža un vadītāja sadarbība un profesijas prestižs// *Bilance*.– Nr. 8 (2022), 8.–9. lpp.

Līguma laušanas procedūra

Viens no punktiem, kas netika aplūkots iepriekš, bet par ko ir nepieciešams vienoties jau slēdzot līgumu, ir līguma izbeigšanas nosacījumi. Jāņem vērā, ka vienpusēja atkāpšanās no līguma ir pielaižama tikai tad, kad tā pamatota ar paša līguma raksturu, vai kad to zināmos apstākļos atļauj likums, vai arī kad tāda tiesība bijusi noteikti pielīgta.¹¹ Ar terminu *procedūra* tiek saprasti ne vien atrunātie līguma laušanas paziņošanas termiņi un veidi un arī kā notiek sadarbības laikā uzkrāto grāmatvedības dokumentu (t.sk. elektroniski sagatavoto), reģistru un arī grāmatvedības reģistru (t.sk. grāmatvedības datorprogrammā izveidotās datubāzes) nodošana.¹² No vienas puses, šādas procedūras esamība rada pārliecību klientam par to, ka grāmatvedības process neapstāsies gadījumos, ja tiks pārtraukta sadarbība ar esošo ārpakalpojuma sniedzēju, no otras puses tās reizē ir vadlīnijas pakalpojuma sniedzējam, kā rīkoties šajās situācijās.

Procedūru neesamība reizēm noved pie nepatīkamām situācijām. Lai arī grāmatvedības dati un to reģistri nekādā veidā nav pakalpojuma sniedzēja īpašums, tos mēdz izmantot, lai piespiestu klientus pildīt savas saistības par norēķiniem ar nu jau bijušo grāmatvedības pakalpojumu sniedzēju. Ir vairāki secinājumi, ko var izdarīt saskaroties ar šādu situāciju.

Pirmkārt, tas varētu būt “sarkanais karogs” sadarbības produktivitātei ar klientu, jo var liecināt par to, ka ir iespējamas problēmas ar laicīgu rēķinu apmaksu, kā arī pastāv iespēja, ka nākamais pakalpojuma sniedzējs arī varētu savu pēdējo mēnešu darbu norakstīt zaudējumos. Otrkārt, tāda rīcība grauj grāmatvežu kā profesionālu un atbildīgu pakalpojuma sniedzēju prestižu ne tikai klientu, bet arī kolēģu vidū. Lai kādi būtu iemesli informācijas nenodošanai, ar šādu rīcību tiek traucēts un kavēts nākamā pakalpojuma sniedzēja darbs, tādējādi radot apdraudējumu viņa darba kvalitātei.

Kā jau minēts iepriekš, ārpakalpojuma grāmatvedības sniedzēja uzkrātā informācija par klienta grāmatvedības datiem ne papīra, ne elektroniskajā formātā nekādā veidā nevar būt pakalpojuma sniedzēja īpašums, jo viņš darbojas tikai un vienīgi kā datu apstrādātājs, ar saviem lēmumiem atbildot par iesniegto datu pareizu uzskaiti, apstrādi un reprodukciju atskaišu un pārskatu formā, jo reāli apstrādājamus datus rada klients. Aivars Droiskis iesaka papildināt līguma nobeiguma noteikumus (vai citus līguma nosacījumus, jo šī līguma punkta definīcija ir brīva līgumslēdzējušu izvēle)

---

11 Civillikums (pieņemts 28.01.1937.), 1589. pants// Valdības Vēstnesis.– Nr. 41 (1937, 20. februāris).

12 Droiskis A. Ārpakalpojuma grāmatveža maiņa// *Bilance*.– Nr. 9 (2021), 24.–27. lpp.

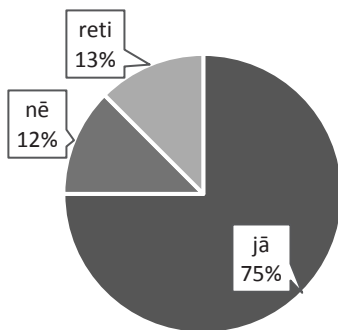
šādi: “Pārtraucot līgumu, izpildītājs ar attiecīgu aktu 5 (piecu) dienu laikā nodod klientam vai viņa pilnvarotai personai visus grāmatvedības dokumentus pilnā apjomā, t.sk. visus grāmatvedības reģistrus, kas tikuši sagatavoti līguma darbības laikā, ieskaitot elektroniski saņemtos (nosūtītos) rēķinus, elektroniski sagatavotos reģistrus un grāmatvedības datorprogrammas datubāzi”¹³

Tā kā grāmatvedības dati ir uzskatāmi par vērtību paši par sevi, līguma izbeigšanās gadījumā, t.sk. arī uzņēmuma reorganizācijas vai likvidācijas gadījumā, nododot tos citas personas lietošanā vai glabāšanā, būtu ieteicams sagatavot pieņemšanas-nodošanas aktu, kurā būtu uzskaitītas visas vērtības, kas ir nodotas. Jāpiezīmē, ka šis akts nav grāmatvedības dokuments, bet gan līguma sastāvdaļa. Ar minētā akta esamību grāmatvedības pakalpojuma sniedzējs pasargā sevi situācijās, ja viņam nepatiesi pārmet datu aizkavēšanu vai nenodošanu, tāpēc autore ierosina papildināt augstāk minēto punktu ar vārdiem: “[..] par to sastādot pieņemšanas – nodošanas aktu”.

Dokumentu nodošanu ar pieņemšanas-nodošanas aktiem ārpalpojuma grāmatveži praktizē vairāk gan domājot par papīra formāta dokumentiem (sk. 2. attēlu). Elektroniskajiem dokumentiem tādi akti tiek sastādīti retāk, tikai apmēram pusē gadījumu, jo tie lielākoties jau ir paša klienta rīcībā. Te drīzāk varētu runāt tikai pat grāmatvedības kontu reģistriem elektroniskā formātā un pašām datu bāzēm.

2. attēls

Sastādīts pieņemšanas-nodošanas akts dokumentiem papīra formā

Sastādot pieņemšanas-nodošanas aktu, nedrīkst aizmirst, ka tā izveidē, tieši tāpat kā līguma slēgšanas gadījumā, jāievēro Dokumentu juridiskā spēka likumā un saistošajos Ministru kabineta noteikumos izvirzītās doku-

13 Droiskis A. Ārpalpojuma grāmatveža maiņa// *Bilance.*– Nr. 9 (2021), 24.–27. lpp.

mentu noformēšanas prasības, lai akts būtu uzskatāms par saistošu dokumentu abām pusēm.

Līguma izbeigšanas juridiskais pamatojums ir vienošanās par līguma pārtraukšanu, kas tiek fiksēta rakstiskā formā. No labās prakses viedokļa ieteicams to sagatavot izvērstā formā, tātad neizmantojot tikai standarta frāzi “visi dokumenti ir nodoti, saistības izpildītas un nevienai no pusēm nav pretenziju vienai pret otru”, bet gan konkrēti atspoguļot, kādi ir pēdējie paveiktie darbi, kāda informācija un dokumenti ir nodoti un kam (var sakrist un var nesakrist ar pieņemšanas-nodošanas aktu), kā arī citu svarīgu informāciju, kas nākotnē varētu ietekmēt ārpakalpojuma grāmatveža reputāciju un no viņa pieprasītās informācijas apjomu.

Atbildība par bijušo klientu

Varētu šķist, ka izbeidzot uzņēmuma līgumu par grāmatvedības pakalpojumu sniegšanu ārpakalpojumā, kā arī parakstot pieņemšanas-nodošanas aktu par dokumentu un grāmatvedības reģistru un datubāžu nodošanu, ir izbeigušās arī saistības, kas pakalpojuma sniedzēju saistīja ar klientu, tā tomēr nav. Kopš 2015. gada uzņēmuma finanšu pārskatu ir jāparaksta arī ārpakalpojuma grāmatvedim.¹⁴ Kaut gan par uzņēmuma gada pārskatu un tā atbilstību standartiem ir atbildīga sabiedrības vadība,¹⁵ valsts kontrolējošās iestādes likumā noteiktajos termiņos¹⁶ var vērsties arī pie pakalpojuma sniedzēja, jo tā paraksts atrodas uz dokumenta, ar lūgumu sniegt paskaidrojumus par gada pārskatos norādīto informāciju, kā arī gatavotajām atskaitēm nodokļu aprēķinu precizēšanai. Pastāv iespēja, ka bijušais klients var vērsties tiesā pret grāmatvedības pakalpojuma sniedzēju, ja viņam nodokļu audita gadījumā ir veikts uzrēķins. Uz šādu iespējamību intervijā norāda zvērinātā advokāte Evija Novicāne. Nodokļu uzrēķina gadījumā vērtējama nošķirtā atbildība, un grāmatvedis ir atbildīgs par savām kļūdām.¹⁷ Arī Aivars Droiskis uzsver, ka “tiesībsargājošās iestādes pēc vairākiem gadiem var arī ārpakalpojuma grāmatvedim uzdot jautājumus un aicināt sniegt liecības par sadarbību ar bijušo klientu”.¹⁸

14 Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums (pieņemts 22.10.2015.), 95. panta 5. punksts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 222 (2015, 12. novembris).

15 Turpat, 100. pants.

16 Par nodokļiem un nodevām (pieņemts 02.02.1995.), 23. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 26 (1995, 18. februāris).

17 Vizule V. Uzņēmēja lielākais risks – maksātnespēja // Bilances Juridiskie Padomi.– Nr. 12 (2022), 4.–7. lpp.

18 Droiskis A. Ārpakalpojuma grāmatveža maiņa// Bilance.– Nr. 9 (2021), 24.–27. lpp

Tādējādi ārpalpojuma grāmatvedim, pirmkārt, jāveic savi pienākumi pilnā mērā un ar nemainīgu atbildību līdz pat līguma laušanas brīdim, otrkārt, jāglabā savā arhīvā likuma notiktajos termiņos gan grāmatvedības uzskaites dati, gan NILLTFN IKS procedūras laikā iegūtie materiāli.

Secinājumi

Kā cilvēku personiskās attiecības, tā arī sadarbība starp klientu un pakalpojuma sniedzēju parasti tiek uzsākta pozitīvā gaisotnē, taču laika gaitā šīs attiecības norimst un iestājas rutīna. Slēdzot līgumu par grāmatvedības ārpalpojumu, vienmēr ir jāpatur prātā, ka kādreiz sadarbība varētu beigties. Bieži līgums par ārpalpojuma grāmatvedības sniegšanu tiek novērtēts pārāk zemu un uztverts tikai kā formalitāte, kurā ir atrunāti vispārīgie noteikumi, neizvērsot ne pamattekstā, ne pielikumos tos ārpalpojuma grāmatvedībā veicamos darbus vai termiņus, par kuriem līgumslēdzējpusē ir vienojušās vai par kuriem vajadzētu vienoties, līdz ar to rodas nesaprašanās, kas savukārt noved pie līguma laušanas. Lai kopīgais darbs būtu pēc iespējas ilglaicīgāks un vieglāks, vajadzētu iespēju robežās prognozēt sensitīvos jautājumus, diskutēt par tiem un fiksēt rezultātu rakstveidā līguma tekstā.

Ļoti bieži pakalpojuma līguma laušanas gadījumā dati tiek nodoti nekārtīgi un novēloti. Šāda rīcība grauj grāmatvežu kā profesionālu un atbildīgu pakalpojuma sniedzēju prestižu ne tikai klientu, bet arī kolēģu vidū. Tāpēc ieteicams pie vienošanās par līguma laušanu konkrēti atspoguļot, kādi ir pēdējie saskaņotie un paveiktie darbi, kāda informācija un dokumenti ir nodoti un kam, kā arī citu svarīgu informāciju, kas nākotnē varētu ietekmēt ārpalpojuma grāmatveža reputāciju un no viņa pieprasītās informācijas apjomu.

Korekti izstrādāts līgums vai tā pielikumi, kuros veicamo darbu apjoms, veids un termiņš, apmaksa un tās paaugstināšanas/samazināšanas, kā arī līguma laušanas kārtība ir atrunāti iespējami detalizēti, ir labs instruments konfliktu iespējamības mazināšanā gan sadarbības procesā, gan tā izbeigšanas gadījumā.

Summary

The main focus of this article is to analyse the contract for outsourced accounting and highlight its most important components. When concluding such an agreement, it should always be borne in mind that one day the cooperation could end. Too often an outsourcing contract is assessed too

low and treated only as a formality which sets out general rules, without elaborating in the body or in the annexes on how the outsourcing works and the deadlines of both contracting parties which leads to a breach of the contract. In order to make a joint work as long and easy as possible, it should be advisable to envisage and negotiate all the sensitive issues. A properly drafted contract or annexes thereto, in which the scope, type and duration of the works to be carried out, the payment and the procedures for increasing/reducing it, as well as the procedures for breaking the contract are provided in the most detailed way possible is a good instrument for reducing the likelihood of conflicts, both in cooperation process and in the event of termination.

Agnese Gailuma

Zinātniskā vadītāja: *PhD Iveta Amoliņa*

TERITORIJAS SANITĀRĀ APKOPE

SANITARY MAINTENANCE OF THE TERRITORY

Atslēgvārdi: *sanitārā apkope, teritorijas sanitārā apkope, teritorijas sakopšanas darbi, ēku un teritoriju atkritumu apsaimniekošana, sanitāro apkopi ietekmējošie faktori.*

Keywords: *sanitary maintenance, sanitary maintenance of the territory, cleaning of the territory, waste management of buildings and territories, factors affecting sanitary maintenance.*

Ievads

Materiālās labklājības paaugstināšanās, normatīvo aktu regulējums, vēlme dzīvot sakoptā un drošā vidē, kā arī vēl virkne citu faktoru veicina pastiprināti vērst uzmanību nekustamā īpašuma pārvaldīšanas virzienā. Viena no būtiskām pamatdarbībām ēku apsaimniekošanā ir telpu sanitārā apkope. Primāri termins *sanitārā apkope* varētu asociēties ar epidemioloģisko un higiēnas prasību izpildi, taču patiesībā sanitārā apkope ietver virkni sistēmisku kompleksu darbību, sākot ar tīras un drošas vides nodrošināšanu līdz pat beidzot ar īpašuma estētiskā skata radīšanu.

Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājās par sanitārās apkopes nodrošināšanu ir atbildīga dzīvokļu īpašnieku kopība, privātmājās (viendzīvokļa māja) sanitāro apkopi ierasti veic pats īpašnieks, nedzīvojamās ēkās sanitāro apkopi īsteno ēkas īpašnieki, nomnieki vai pārvaldnieki. Sanitārās apkopes prasības daudzdzīvokļu dzīvojamā mājā nosaka Ministru kabineta noteikumi Nr. 906 “Dzīvojamās mājas sanitārās apkopes noteikumi”,¹ kuru izpildi nodrošina dzīvojamās mājas pārvaldītājs, lai nepieļautu apdraudējuma

---

1 Dzīvojamās mājas sanitārās apkopes noteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr.906 (pieņemti 28.09.2010.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr.156 (2010, 1. oktobris).

iestāšanos. Šo noteikumu prasības neattiecas uz viendzīvokļa mājām. Nedzīvojamo ēku un teritorijas sanitāro apkopi nosaka virkne higiēnas u.c. jomu normatīvie akti, dažādi uzņēmumu iekšējie izstrādātie dokumenti. Liekākajai daļai dzīvojamo māju un nedzīvojamo ēku ir īpašuma sastāvā esošs piegulošs (piederīgs) zemes gabals vai piesaistītais zemesgabals (turpmāk – teritorija). Teritorijas sakopšanas darbi veicami attiecīgās pašvaldības saistošajos noteikumos noteiktajā kārtībā un, neatkarīgi no tā, minētajos Ministru kabineta noteikumos tiek uzskaitīti regulāri veicamie teritorijas sakopšanas darbi – kas ir jāveic ziemas periodā papildus regulāri veicamiem teritorijas sakopšanas darbiem, un nosaka citus visā valstī vienotos teritorijas apkopes noteikumus. Katras pašvaldības saistošie noteikumi par teritorijas sakopšanas un būvju uzturēšanas darbiem attiecas uz visu objektu uzturēšanu.

Sanitārās apkopes prasību izpilde daudzdzīvokļu dzīvojamās mājās nepieļauj iespējamā apdraudējuma iestāšanos.² Termins *apdraudējums* šobrīd normatīvajos aktos nav skaidrots. Savulaik (līdz 2014. gada 15. janvārim) tas bija skaidrots Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 21. panta otrās daļas 1. punktā, t.i., ar apdraudējumu saprotot cilvēku dzīvības, veselības, drošības, īpašuma vai vides apdraudējumu (minētā likuma redakcija tika izmainīta ar 2013. gada 19. decembra likumu “Grozījumi Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā”, izslēdzot 21. pantu). Analizējot un izpētot sanitārās apkopes būtību Ministru kabineta noteikumu Nr. 906 ietvaros ir secināms, ka apdraudējums, kurš var iestāties sanitāro noteikumu neizpildes gadījumā, ir apdraudējums (bīstama situācija) iedzīvotāju dzīvībai, veselībai, drošībai, īpašumam vai videi.

Dzīvokļa īpašuma likums³ nosaka, ka pašam dzīvokļa īpašniekam ir pienākums saudzīgi izturēties pret kopīpašumā esošo daļu, ievērot tās lietošanas noteikumus, kā arī normatīvajos aktos noteiktās sanitārās, ugunsdrošības un citas prasības, lai neradītu aizskārumu citu cilvēku drošībai un veselībai, apkārtējās vides kvalitātei, un raudzīties, lai šos noteikumus un prasības ievērotu personas, kas iemitinātas viņa dzīvokļa īpašumā. Ministru kabineta noteikumu Nr. 906 septītais punkts nosaka, ka dzīvojamās mājas teritorijā, t.sk. dzīvojamās mājas koplietošanas telpās, laikus novācami dažādi veselībai bīstami vides piesārņotāji, atkri-

2 Oša I., Auders M., Krauze Z. Dzīvojamo māju pārvaldīšana.– Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.– 16. lpp.

3 Dzīvokļa īpašuma likums (pieņemts 28.10.2010.), 1. daļas sestais punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 183 (2010, 17. novembris).

tumi un būvgruži, kas rada saindēšanās, ievainojumu un infekcijas slimību izplatīšanās risku vai saistīti ar smaku izplatīšanos. Laikus nodrošināmi citi nepieciešamie pasākumi, lai nepieļautu grauzēju un kukaiņu savairošanos un izplatīšanos. Saistībā ar higiēnas prasību ievērošanu, pieminams Rēzeknes tiesas spriedums lietā Nr. C-1149-18/5, kad smakas izplatīšanās no dzīvokļa koplietošanas telpās bija viens no argumentiem, lai atsavinātu dzīvokļa īpašumu saskaņā ar Dzīvokļa īpašuma likuma 14. panta trešo daļu.

Saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likumu ir izdoti Ministru kabineta ieteikumi,⁴ kuri nosaka atsevišķu valsts nekustamā īpašuma pārvaldīšanas darbību plānošanas, veikšanas un pārraudzības kārtību, ciktāl ārējos normatīvajos aktos nav noteikts citādi. Šo ieteikumu 9.1. apakšpunkts nosaka, ka viena no valsts nekustamā īpašuma apsaimniekošanas darbībām ir valsts nekustamā īpašuma telpu un sanitāro mezglu sanitārā apkope saskaņā ar ikgadējo valsts nekustamā īpašuma apsaimniekošanas pasākumu plānu, kā arī savlaicīga nepieciešamo drošības pasākumu veikšana valsts nekustamajā īpašumā (ēkā, būvē, telpā, būvei piegulošajā teritorijā), lai nepieļautu apdraudējuma iestāšanos. Valsts nekustamā īpašuma apsaimniekošanas pasākumu plānā, kāds tiek sagatavots katram nekustamajam īpašumam, ir uzskaitītas darbības, kādas jāveic zem katras aktivitātes sadaļas. Teritorijas (ēkai, būvei piesaistītā zemesgabala) uzkopšanas ietvaros jāveic šādas minimālās darbības, piemēram, vasaras un rudens periodā:

- 1) atkritumu urnu tīrīšana no atkritumiem un maisiņu nomaiņa, atkritumu konteineru laukumu uzkopšana;
- 2) ietvju attīrīšana no gružiem, smiltīm, dubļiem u.c.;
- 3) brauktuvju attīrīšana no gružiem, smiltīm, dubļiem u.c.;
- 4) zāliena kopšana un pļaušana teritorijā;
- 5) lapu savākšana atkritumu maisos rudens periodā;
- 6) krūmāju, koku kopšana, apgriešana;
- 6) lapu un zaru izvešana;
- 7) lielgabarīta atkritumu izvešana;
- 8) valsts karoga pacelšana;
- 9) citi darbi.

Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas ir jāuztur tehniskā kārtībā, saglabājot to atbilstību būvnormatīvu prasībām, sanitārajām un higiēnas normām, kā

4 Ieteikumi valsts nekustamā īpašuma vienotas pārvaldīšanas nodrošināšanai: Latvijas Republikas Ministru kabineta ieteikumi Nr. 2 (pieņemti 06.12.2011.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 195 (2011, 13. decembris).

arī attīstot savu īpašumu, atbilstoši mūsdienu prasībām un labiekārtošanas iespējām,⁵ jo mājai, gluži kā cilvēkam, ir savs mūžs. Nepieciešams apzināt, novērtēt un paildzināt sava mājokļa dzīves ciklu.⁶ Tie īpašnieki, kuri nebūs aktīvi un nedomās par savas dzīvojamās mājas tirgus un lietošanas vērtības saglabāšanu, ar laiku var kļūt par nelikvida nekustamā īpašuma valdītājiem un lietotājiem.⁷ Tas attiecas ne tikai uz daudzdzīvokļu dzīvojamām mājām, bet arī nedzīvojamo ēku fondu. Ēku un teritorijas uzturēšana atbilstoši sanitārajām normām ne tikai novērš potenciālu apdraudējumu, bet arī paildzina ēkas mūžu un nodrošina tās vērtības saglabāšanos.

Ministru kabineta noteikumi Nr. 906 nosaka dzīvojamās mājas teritorijas (dzīvojamai mājai piederīgās zemes vai piesaistītā zemesgabala) apkopes pamata veicamās darbības – faktiski tās ir minimālās prasības:

- 1) ietvju, ceļu un piebraucamo ceļu tīrīšana;
- 2) teritorijā augošā zālāja pļaušana;
- 3) nokritušo lapu, nokaltušo augu un zaru savākšana;
- 4) apstādījumu kopšana.

Apstādījumu kopšana ietver arī koku monitoringu, t.i., bīstamības/apdraudējuma gadījumā⁸ ir veicama koku ciršana.

Pašvaldība ar saistošajiem noteikumiem nosaka kārtību, kādā ir veicami teritorijas sakopšanas darbi. Nedzīvojamām ēkām konkrēta normatīvā akta, kurš nosaka veicamās teritorijas sanitārās apkopes prasības un darbības nav. Apkopjot šīs teritorijas, tiek ievēroti pašvaldību saistošie noteikumi, atsevišķu jomu regulējošie normatīvie akti, kuri attiecas gan uz dzīvojamo, gan nedzīvojamo fondu, kā arī izstrādātie ieteikumi, metodikas, vadlīnijas u.tml.

Ja daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas vai nedzīvojamās ēkas piegulošā teritorija ir salīdzinoši liela, zāles pļaušanai tiek izmantoti zāles pļāvēji – roboti, mazi traktoriņi, nulles pagriezienu zāliena pļāvēji vai traktortehnika. Ietvju uzkopšanā arī tiek izmantota tehnika, t.sk. lapu pūtēji. Gadījumos, kad ēkas piegulošajai teritorijai ir asfaltēts vai bruģēts laukums, nepieciešamības gadījumā uzturēšanas plānā ir jāparedz arī laukuma mazgāšana, lai

5 Amoliņa I. Daudzdzīvokļu dzīvojamo māju pārvaldīšanas sistēma ilgtspējīgas saglabāšanas kontekstā: Promocijas darbs.– Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2022.– 166. lpp.

6 Dzīvokļa īpašnieka rokasgrāmata/ A. Blumbergs u.c.– Rīga: Mājokļu aģentūra, 2004.– 4. lpp.

7 Dzīvokļa īpašuma pārvaldīšana un apsaimniekošana/ J. Rupkus u.c.– Rīga: Zvaigzne ABC, 2006.– 77. lpp.

8 Noteikumi par koku ciršanu ārpus meža: Ministru kabineta noteikumi Nr. 309 (pieņemti 02.05.2012.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 70 (2012, 8. maijs).

nodrošinātu sakoptību un kārtību, jo ar laiku bruģa šuves vietās sāk veģētēt sūna un zāle. Laukumu mazgāšanas darbus var veikt gan ar automašīnām, līdzīgi kā mazgā ielas, bet ja nav iespējama izbaukšana ar tehniku, tad tiek izmantoti augstspiediena mazgātāji.

Ziemas sezonā galvenais atšķirīgais darbs ir sniega tīrīšana un teritorijas apstrāde ar pretslīdes materiāliem, tādējādi mazinot traumu gūšanas risku. Ziemas periodā papildus regulāri veicamie teritorijas sakopšanas darbi ir:

- 1) ietvju, celiņu un piebraucamo ceļu, ja nepieciešams, arī citu teritorijas daļu attīrīšana no sniega un ledus, pretslīdes materiālu kaisīšana uz ietvēm, celiņiem un piebraucamajiem ceļiem;
- 2) sniega un ledus (arī lāsteku) notīrīšana no ēkas fasādes un jumta, lai nepieļautu ledus un sniega krišanu no ēkas jumta, dzegām, ūdens notekcaurulēm, lodžijām un balkoniem;
- 3) bīstamu vietu norobežošana gājēju un transportlīdzekļu drošībai.

Pasākumi apdraudējuma novēršanai veicami laikus, lietojot visus iespējamus drošības līdzekļus.⁹ Būtiska nozīme ir uzraudzībai un kontrolei no pašvaldības institūciju puses. Salīdzinoši bieža ir tiesu prakse prasībās par naudas piedziņu no ēku un dzīvojamo māju pārvaldniekiem, kad to bezdarbības rezultātā, jo nav veikta sniega notīrīšana no jumtiem tam kūstot un krītot, tiek bojāts kustamais īpašums.

Pie teritorijas labiekārtošanas darbiem minams nosacījums, ka līdz 2025. gada 1. janvārim katrā publiskā ēkā ar vairāk nekā 20 autostāvvietām ir jāierīko vismaz viens elektrotransportlīdzekļu uzlādes punkts.¹⁰ Nosakot šādu prasību ar Ministru kabineta 2020. gada 10. decembra noteikumiem Nr. 790 "Ekspluatējamu ēku energoefektivitātes minimālās prasības" tiek ieviestas Direktīvas (ES) 2018/844 un Direktīvas (ES) 2018/2002 prasības. Ministru kabineta 2018. gada 6. februāra noteikumi Nr. 78 "Prasības elektrotransportlīdzekļu uzlādes, dabasgāzes uzpildes, ūdeņraža uzpildes un krasta elektropadeves iekārtām" nosaka elektrotransportlīdzekļu uzlādes punktu tehniskās prasības. Ir izstrādāts likumprojekts "Transporta enerģijas likums", ar kuru ir paredzēts definēt un regulēt elektrotransportlīdzekļu uzlādes iespējas un prasības.

9 Dzīvojamās mājas sanitārās apkopes noteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 906 (pieņemti 28.09.2010.), 6. punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 156 (2010, 1. oktobris).

10 Ekspluatējamu ēku energoefektivitātes minimālās prasības: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 790 (pieņemti 10.12.2020.), 12. punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 242 (2020, 15. decembris).

Būtisks un aktuāls aspekts teritorijas sakopšanas un labiekārtošanas darbu kontekstā ir bērnu rotaļu laukumu izveide un to uzturēšana. Bērnu rotaļu laukumu izveide prasa ievērojamus finanšu līdzekļus, pēcāk arī uzturēšanas izmaksas, kuras būs stabila izdevumu pozīcija ik mēnesi (zāles pļaušana; smilšu nomainīšana; smilšu kastēs; atkritumu tvertņu iztukšošana; ikgadējās pārbaudes; pārklājuma papildināšana; aprikojuma daļu nomainīšana u.c.). Lielākā daļa veco rotaļlaukumu, kuri saglabājušies no padomju laikiem, ir ekspluatācijā bīstami, tādēļ pilnīgi noteikti demontējami.

Rīgas attīstības programma 2022.–2027. gadam¹¹ ir vidēja termiņa teritorijas attīstības plānošanas dokuments, kurš paredz, ka viens no sasniedzamajiem rādītājiem uz 2027. gadu ir spēļu laukumu pieejamība 500 metru rādiusā ap dzīvesvietu 75% blīvi apdzīvoto apkaimju (virs 50 iedzīvotāju uz hektāru) iedzīvotāju. Ministru kabineta noteikumi Nr. 18 "Spēļu un rekreācijas laukumu drošuma noteikumi"¹² nosaka prasības publiskai lietošanai paredzētiem rotaļu laukumiem, lai radītu bērniem drošu vidi un maksimāli samazinātu traumu risku spēļu laukumos. Kopš 2012. gada bērnu spēļu laukumu valdītājiem/apsaimniekotājiem ir pieejamas Patērētāju tiesību aizsardzības centra izstrādātās vadlīnijas par drošuma prasībām bērnu spēļu laukumiem.¹³ Minētie Ministru kabineta noteikumi un vadlīnijas nosaka apkopes biežumu u.tml., taču tur nav atrodamā informācija par bērnu spēļu laukumu dezinfekciju. Šis aspekts ir jo vēl aktuālāks ņemot vērā COVID-19 infekcijas, arī tādu vīrusu kā Entero vīrusu grupas izplatību, kurai jo īpaši ir pakļauti bērni. Enterovīrusus iznīcina formaldehīdu un aktīvu hloru saturošie dezinfekcijas līdzekļi 0,3–0,5% koncentrācijā.¹⁴ Tādēļ, rūpējoties par sabiedrības veselību, būtu tam pastiprināti jāpievērš uzmanība un apkopes plānā jāparedz spēļu rotaļu laukumu dezinfekcija.

11 Rīgas attīstības programma 2022.–2027. gadam.- https://www.rdpad.lv/wp-content/uploads/2022/07/AP2027_Programma_Apstiprinata_1284.pdf.- (Resurss apskatīts 22.02.2022.).

12 Spēļu un rekreācijas laukumu drošuma noteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 18 (pieņemti 07.01.2020.)// Latvijas Vēstnesis.- Nr. 11 (2020, 16. janvāris.).

13 Vadlīnijas bērnu spēļu laukumu valdītājiem/apsaimniekotājiem par drošuma prasībām bērnu spēļu laukumiem publiskai lietošanai. - https://registri.ptac.gov.lv/sites/default/files/docs/vadlinijas_bernu_speļu_laukumu_valditajiem_apsaimniekotajiem_2013-1.pdf. - (Resurss apskatīts 16.08.2022.).

14 Enterovīrusu infekcija.- <https://www.spkc.gov.lv/lv/enterovirusu-infekcija>.- (Resurss apskatīts 16.08.2022.).

Sakopta, tīra, droša un patikama vide ir sadarbība starp iedzīvotājiem, uzņēmumiem, dažādām organizācijām, pašvaldību un valsti. Iesaiste un izpratne mainās, arvien vairāk sabiedrības locekļu ir gatavi darboties vides uzlabošanas jomā.

Atkritumu apsaimniekošana

Ēku un teritoriju pārvaldīšana lielākoties saistīta ar sadzīves un ražošanas atkritumu (t.sk. bioloģisko, pārtikas un būvniecības) apsaimniekošanu, taču saskartie nākas arī ar citiem atkritumu veidiem, piemēram, bīstamie atkritumi, elektriskās un elektroniskās iekārtas, elektrisko un elektronisko iekārtu atkritumi, māsaimniecības elektrisko un elektronisko iekārtu atkritumi. Atkritumu apsaimniekošanas likums¹⁵ nosaka apsaimniekošanas kārtību, lai aizsargātu vidi, cilvēku dzīvību un veselību, novēršot vai mazinot atkritumu rašanos, nodrošinot Latvijas teritorijā radīto atkritumu dalītu savākšanu, reģenerāciju un apglabājamo atkritumu apjoma samazināšanu, kā arī veicinot dabas resursu efektīvu izmantošanu, lai palielinātu Latvijas konkurētspēju un veicinātu pāreju uz aprites ekonomiku. Latvijā katrai pašvaldībai ir deleģēta diezgan plaša rīcības brīvība atkritumu apsaimniekošanā savā administratīvajā teritorijā, ņemot vērā valsts līmenī noteikto atkritumu apsaimniekošanas plānu un reģionālos plānus.

Viena no aktuālākajām problēmām dzīvojamo māju atkritumu apsaimniekošanā ir atkritumu konteineru izvietojuma vietas piemeklēšana. Ministru kabineta noteikumi Nr. 906 nosaka, ka konteinerus nedrīkst novietot zem ventilācijas sistēmas āra gaisa ņemšanas vietām. Atkritumu konteinerus ieteicams novietot ne tuvāk kā 10 metrus no dzīvojamās mājas logiem. Ir gadījumi, kad vienkārši teritorijā fiziski nav vietas, lai tiktu ievēroti minētie nosacījumi. Tad nepieciešams veikt sarunas ar blakus esošo nekustamo īpašumu īpašniekiem par iespēju kooperēties, ja vien ir vieta, iespēja un akcepts veidot atkritumu konteineru novietnes kopā. Taču, ja viss notiek pēc šāda scenārija, visticamāk, tas nebūs bez maksas, jo aizņem zemes vienību, kādam ir jāuzrauga kārtība un tīrība ap atkritumu konteineriem u.tml., līdz ar to teorētiski pastāv dilemma – vai novietot atkritumu konteinerus zem logiem pretēji tam, ko nosaka normatīvie akti, vai kooperēties ar kaimiņu un, iespējams, būs ikmēneša papildus izdevumi. Izcilā veidā kaimiņu kooperāciju, teritoriālās kopienas veidošanu un

15 Atkritumu apsaimniekošanas likums (pieņemts 28.10.2010.), 2. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 183 (2010, 17. novembris).

iedzīvotāju savstarpējo saikņu nostiprināšanu veicināja Rīgas izpilddirekcija – tas ir tā sauktais Mūrnieku ielas variants.¹⁶ Nedzīvojamo ēku teritorijās parasti šāda problēma ar atkritumu konteineru vietas piemeklēšanu nav, jo lielākoties tās ir industriālas ēkas, tirdzniecības centri, slimnīcas u.tml., kur teritorija ir gana liela un plaša, lai atrastu atbilstošu vietu atkritumu konteineriem.

Jaunbūvēm Ministru kabineta noteikumi¹⁷ nosaka konkrētas prasības novietnes izveidei, tādējādi jau projektēšanas stadijā atrisinot jautājumu par vietas atrašanu atkritumu tvertnēm, kur to izvietošana nerada neērtības, vai to izvietojums neatbilst normatīvo aktu prasībām. Pie esošās apbūves minētie Ministru kabineta noteikumi nosaka, ka plānojot atkritumu tvertņu novietņu izvietojumu, izvērtē funkcionālos, higiēniskos un estētiskos aspektus, kā arī apkārtējās apbūves raksturu un aprēķinot atkritumu savākšanas laukuma kopējo platību, vienai tvertnei paredz vismaz 2 m² un ņem vērā specializētā transportlīdzekļa ērtu piekļuvi.¹⁸ Vairums daudzdzīvokļu māju tika būvētas padomju laikā, kad nebija atsevišķu nosacījumu, kā un kur izbūvējamas un novietojamas atkritumu tvertnes.

Otra aktuālu problēmsituāciju rada putni un dzīvniekiem, kam ir brīvi pieejamas atkritumu urnas. Tie izvelk izmestos iepakojumus un ēdiena paliekas uz ietvēm un zaļajā zonā, radot neestētisku skatu un nehygiēnisku situāciju. Šādā gadījumā teritorijā nebūtu uzstādāmas atvērta tipa atkritumu urnas, bet ieteicams, lai tās būtu ar vāku, vai “jumtiņu”, kas mazinātu iespēju putniem vai dzīvniekiem piekļūt atkritumu urnu saturam.

Katra pašvaldība Atkritumu apsaimniekošanas likuma noteiktajā kārtībā izvēlas sadzīves atkritumu apsaimniekotāju, kurš slēdz līgumu ar pašvaldības administratīvajā teritorijā esošajiem atkritumu radītājiem (fiziska vai juridiska persona, kuras darbība rada atkritumus) un valdītājiem par sadzīves atkritumu apsaimniekošanu. Par katru nekustamā īpašuma adresi nekustamā īpašuma īpašnieks, pilnvarotā persona, pārvaldnieks vai apsaimniekotājs noslēdz līgumu ar atkritumu apsaimniekotāju par atkritumu izvešanu, un samaksa par atkritumu izvešanu tiek iekļauta ikmēneša rēķinā kā atsevišķa pozīcija.

16 Ušča M. Teritoriālās kopienas veidošanās un to veicinošie faktori: Mūrnieku ielas piemērs Rīgā// Latvijas Universitātes raksti 2012.– Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.– 112.–122. lpp.

17 Vispārīgie teritorijas plānošanas, izmantošanas un apbūves noteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 240 (pieņemti 30.04.2013.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 96 (2013, 21. maijs).

18 Turpat, 170. un 171. punkts.

Arvien populārāka, videi draudzīgāka, arī finansiāli izdevīgāka ir atkritumu šķirošana. Ieguvums ir gan videi (mazāk apglabājamo atkritumu), gan iedzīvotājiem/komersantiem, jo tiek samazināti ikmēneša izdevumi par atkritumu izvešanu, t.i., pareizi sašķirotu iepakojumu un stikla konteineru saturu izved bez maksas. Katrs atkritumu apsaimniekotājs ir noteicis, bieži vien arī izdevis infografikas ar precizējošu informāciju ko, kādā izskatā, veidolā var ievietot šķirotu atkritumu konteineros. Piemēram, stikla tara pirms ievietošanas šķirotu atkritumu konteinerā jāizskalo, papīram paredzētajos šķirotu atkritumu konteineros ievieto ne tikai klasiski papīru un avīzi, bet arī saplacinātas kartona kastes, tīrus kartona olu traukus u.c. Ja nav nepieciešamība pēc komposta izveides, pārtikas atkritumus (bioloģiski noārdāmos), kas ir sausas pārtikas paliekas bez iepakojuma un zaļie atkritumi, ievietojami dalīti vāktu bio atkritumu konteineros (tradicionāli brūnā krāsā). Apģērbu, apavus, mājas tekstilu (gultas veļa, aizkari u.tml.) ievietojami tekstila konteineros. Tas ir svarīgs un nozīmīgs darbs – realizēt videi draudzīgāku politiku, tādējādi arvien vairāk domājot un rūpējoties par tīru, sakoptu un drošu vidi. Atkritumu šķirošana ir ieguvums gan sabiedrībai, gan dabai un daudziem tas jau kļūst par ieradumu un pašsaprotamu lietu. Arvien vairāk tiek iesaistīta sabiedrība. Rīgas valstspilsētas pašvaldība un trīs atkritumu apsaimniekošanas uzņēmumi iedzīvotāju ērtībām pirmo reizi Latvijā kopīgi izveidojuši vienotu ceļvedi,¹⁹ kas palīdzēs vieglāk orientēties atkritumu šķirošanā, tādējādi veicinot rīdzinieku aktīvāku iesaistīšanos atkritumu dalītās vākšanas procesā, kā arī palīdzot samazināt izmaksas par nešķirotu atkritumu apsaimniekošanu.

Rīgas valstspilsētas pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 87 paredz, ka tirdzniecības vietas (veikali, tirgus, tirdzniecības centri) ar platību virs 500 m² un tirdzniecības vietai piegulošas autostāvvietas (sākot no vismaz 10 vietām, izņemot ielu malu stāvvietas), degvielas uzpildes stacijas un pašapkalpošanās automazgātavas īpašnieki, apsaimniekotāji vai to pilnvarotas personas izveido atkritumu dalītās savākšanas punktu, nodrošinot vismaz vieglā iepakojuma un stikla atkritumu dalītu savākšanu.²⁰ Ar šo ir plānots nodrošināt arvien plašākas atkritumu šķirošanas iespējas, un uzlabot atkritumu apsaimniekošanas kārtību galvaspilsētā.

19 Izveidots Latvijā pirmais vienotais atkritumu šķirošanas ceļvedis.– <https://lvportals.lv/dienaskartiba/340830-izveidots-latvija-pirmais-vienotais-atkritumu-skirosanas-celvedis-2022>.– (Resurss apskatīts 09.07.2022.).

20 Par sadzīves atkritumu apsaimniekošanu Rīgas pilsētā: Rīgas domes saistošie noteikumi Nr. 87 (pieņemti 29.11.2019.), 25.15. punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 243 (2019, 3. decembris).

Latvijas profesionālās uzkopšanas un apsaimniekošanas asociācija ir izstrādājusi ieteikumus videi draudzīgu atkritumu urnu izvietošanai.²¹ Mainot atkritumu urnu izvietošanu administratīvajās ēkās iespējams panākt nozīmīgu vides aizsardzības un ekonomisko efektu. Redzamākie ieguvumi:

- 1) uzlabota darbinieku vides apziņa;
- 2) uzlabota higiēna;
- 3) resursu ietaupījums;
- 4) ietekme uz veselību;
- 5) apkopēju darba laika, maisiņu un izmaksu ekonomija;
- 6) vides ieguvums.

Kā galvenos iemeslus, kas motivē vai motivētu uzsākt atkritumu šķirošanu, iedzīvotāji min rūpes par dabu, depozīta sistēmas ieviešanu, kā arī maksu par atkritumu savākšanu.²² Priekšmeti, kas tiek lietoti atkal un atkal, novērš vajadzību pēc vienreizējas lietošanas iepakojuma un produktiem.²³ Lai samazinātu sadzīves atkritumu daudzumu, kas negatīvi ietekmē vidi un klimatu, nepieciešams vairāk motivēt sabiedrību šķirot atkritumus. Noglabājot poligonos sadzīves atkritumus, vidē un gruntsūdeņos nonāk toksiskas vielas. Jo aktīvāk sabiedrība iesaistīsies beziepakojuma kustībā, izmantos iepakojumu vairākkārt, šķiros atkritumus, jo lielāku labumu iegūs katrs sabiedrības loceklis, pati sabiedrība un vide kopumā.

Teritorijas sanitārās apkopes pakalpojumu ietekmējošie faktori

Kā jebkurš process, arī teritorijas sanitārā apkope ir ietekmējama gan ar iekšējiem, gan ārējiem faktoriem. Tuvākā laikā viens no redzamākajiem ietekmes faktoriem būs klientu maksātspēja. Pasaulē esošo notikumu, t.sk., Ukrainā notiekošās karadarbības rezultātā radīto seku dēļ, inflācija un cenas kāpj faktiski visam, bet lielākās daļas iedzīvotāju alga/ienākumi tik strauji nepieaug. Līdz ar to pastāv risks, ka palielināsies neapmaksāto komunālo pakalpojumu rēķinu skaits.

Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas pārvaldīšanas un apsaimniekošanas līgumā atrunā nosacījumus par teritorijas sakopšanas darbiem – vai tos veic pārvaldnieka persona (uzkopšanas veicēji), vai dzīvokļu īpašnieki pēc grafika. Ja šos darbus veic īpašnieki, tas ir ekonomiski izdevīgi (nav

21 Videi draudzīgāks atkritumu urnu izvietošana ēkā.– <https://www.lpuua.lv/copy-of-09-09-2019>.– (Resurss apskatīts 12.07.2022.).

22 Sistēmdinamika vides inženierzinātņu studentiem. Rīga: Rīgas Tehniskās universitātes Vides aizsardzības un siltuma sistēmu institūts, 2010.– 242. lpp.

23 Džonsone B. Māja bez atkritumiem.– Rīga: Zvaigzne ABC, 2018.– 30. lpp.

papildus izdevumi), bet tiklīdz to dara cita persona, ik mēnesi ir jāšķiras no zināmas naudas summas par pakalpojumu. Pie tam, ja ir vienojušies, ka šos darbus veiks īpašnieki pēc grafika, tomēr ir kādam (visticamāk, ka pašam pārvaldniekam) jāseko līdzi, vai grafiks tiek pildīts, vai ir uzkopts, vai darbi izdarīti pienācīgā kvalitātē. Šajā gadījumā tie nebūtu pārvaldnieka tiešie pienākumi, bet drīzāk labas pārvaldības principa izpilde.

Darbspēka apmācība, zināšanu un kvalifikācijas celšana – paredzams, ka darba devējs varētu taupīt šajā pozīcijā. Darbspēka trūkums ir viens no būtiskiem faktoriem, jo iespējama situācija, kad arvien biežāk tiks meklēti darbinieki ārpus Latvijas. Darba devējiem jābūt prasmēm pielāgot un integrēt darbiniekus mūsu darba tirgum. Reizēm darbinieku, kuri veic sanitārās apkopes darbības, prasmes un kvalifikācija ir ceļama, lai atbilstu mūsdienu prasībām šī darba veikšanai (nepaļaujoties tikai uz iepriekš iegūtajām zināšanām, pieredzi vai prasmēm). Noteikti ietekmējošs faktors ir darbinieku attieksme pret darbu, aizvien vairāk tiek konstatēts, ka personām nav ieinteresētības, reizēm trūkst disciplīnas, parādās nespēja pielāgoties, būt elastīgam un atvērtam apgūt ko jaunu.

Patēriņa cenu inflācija Latvijā ir divas reizes augstāka nekā vidēji Eiropas Savienībā.²⁴ Tas ka šis process Latvijā noris straujāk kā citās valstīs skaidrojams ar ekonomiskiem procesiem, piemēram, piegāžu līgumiem īsāki izpildes termiņi, tiem izpildoties, jaunie līgumi jau tiek slēgti par daudz augstāku cenu, kā rezultātā gala preces un pakalpojumu cena kāpj straujāk. Diezgan tieši ietekmēs degvielas, elektroenerģijas, materiālu, gāzes izmaksu kāpums. Straujš energoresursu cenu kāpums pasaules biržās atstāja būtisku tiešo ietekmi uz degvielas, elektroenerģijas un siltumenerģijas cenām. Savukārt loģistikas un ražošanas izmaksu palielinājuma dēļ energoresursu netiešā ietekme redzama arī pārējo preču un pakalpojumu sadārdzinājumā.²⁵ Atbilstoši Ekonomikas ministrijas Analītikas dienesta apkopotajai informācijai²⁶ 2022. gadā cenu izmaiņas tuvākajos mēnešos būtiski pārsniegs sezonālo svārstību līmeni – tas ir saistīts ar cenu kāpumu

24 Cenas Latvijā kāpj straujāk un pa kabatu sit sāpīgāk nekā Eiropā.– <https://neatkariga.nra.lv/ekonomika/383642-cenas-latvija-kapj-straujak-un-pa-kabatu-sit-sapigak-neka-eiropa.->(Resurss apskatīts 10.07.2022.).

25 Patēriņa cenu pieaugumu turpina ietekmēt ārējie faktori.– https://www.fm.gov.lv/lv/jaunums/fm-paterina-cenu-pieaugumu-turpina-ietekmet-arejie-faktori?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F.- (Resurss apskatīts 07.07.2022.).

26 Cenu pieaugums martā būtiski straujāks nekā tas raksturīgs šim mēnesim.– <https://www.em.gov.lv/lv/jaunums/cenu-pieaugums-marta-butiski-straujaks-neka-tas-raksturigs-sim-menesim.-> (Resurss apskatīts 22.08.2022.).

energoresursiem un pārtikai pasaulē, ko lielā mērā ietekmēs ģeopolitiskā spriedze reģionā saistībā ar Krievijas agresiju Ukrainā.

Kopš 2021. gada novembra Rīgas valstspilsētas pašvaldībā nekustamā īpašuma teritorijās un pieguļošajās teritorijās ziemas uzturēšanas darbos slīdamības mazināšanai aizliegts izmantot tīru sāls (tehniskā) kaisāmo materiālu, atļauts izmantot smilts un sāls maisījumu (sāls koncentrācija nepārsniedz 20 %). Magmatisko iežu (granīta) sīkšķembiņu izmantošana atļauta tikai pēc attiecīga saskaņojuma ar slēgtas lietus notekūdeņu sistēmas uzturētāju.²⁷ Ja līdz 2021. gada noteikumiem sāls “nokusa kopā ar sniegu”, tad izmantojot smilts un sāls maisījumu vai magmatisko iežu šķembiņas, ir jāveic papildus darbības – saskaņošana ar slēgtās lietus notekūdeņu sistēmas uzturētāju, šķembiņu materiālam jābrauc pakaļ ar transportu (noteiktos gadījumos 50 kg izsniedz bez samaksas), ja tā pietrūkst – jāiegādājas, tad kādam tas ir jāizkaisa. Visbeidzot, jāveic izkaisītā pretslīdes materiāla savākšana, tiklīdz tas vairs nav nepieciešams. Ja saskaņošanas darbība ar slēgtās lietus notekūdeņu sistēmas uzturētāju ir vienreizējs pasākums, tad pretslīdes materiāls jāsavāc vismaz vienu reizi (pēc sezonas). Taču mēdz gadīties, ka ir atkusnis, viss jau tiek savākts, bet tad atkal ir minus grādi un nepieciešamība pēc pretslīdes materiāla rodas no jauna, un sezonas noslēgumā tas būs jāsavāc. Tie ir papildus pienākumi tam, kas izkaisa/savāc, papildus izdevumi par degvielu, ja jābrauc pakaļ uz vietu, kur izsniedz bez samaksas, vai tirdzniecības vietu, ja jāiegādājas.

Dabas resursa nodokļa likme katru gadu pieaug – to paredz valsts vides aizsardzības politika. Tas nozīmē, ka katru gadu gala patērētājam izmaksas par sadzīves atkritumu izvešanu palielināsies, jo tiek paaugstināts dabas resursu nodoklis par nešķirotu sadzīves atkritumu nodošanu apglabāšanai sadzīves atkritumu poligonā. Būtu jāpanāk, lai iespējami mazāk sadzīves atkritumu tiktu nogādāts poligonos apglabāšanai, bet tie tiktu dalīti savākti un tad pārstrādāti vai reģenerēti, tādējādi virzoties uz aprites ekonomiku, ievērojot ilgtspējīgas attīstības principus.

Secinājumi un priekšlikumi

Ministru kabineta noteikumi Nr. 906 nosaka pamata prasības dzīvojamās mājas sanitārās apkopes noteikumiem, savukārt katra pašvaldība savai administratīvajai teritorijai izdod saistošos noteikumus, kuros

²⁷ Rīgas pilsētas teritorijas kopšanas un būvju uzturēšanas saistošie noteikumi: Rīgas domes saistošie noteikumi Nr. 146 (pieņemti 28.04.2015), 4.1 punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 84 (2015, 30. aprīlis).

regulē minēto jomu, ņemot vērā specifiskās nepieciešamības (piemēram, pļaujamās zāles augstums u.tml.). Uzkopšanas veicēji ir jānodrošina ar individuālajiem darba aizsardzības līdzekļiem un mūsdienīgu tehnoloģijām atbilstošiem darba rīkiem. Ievērojot šīs prasības tiek mazināts risks nedrošai darba videi, saudzēta darbinieka veselība.

Valstī vienotos nosacījumus atkritumu apsaimniekošanai nosaka Atkritumu apsaimniekošanas likums, kas dod diezgan plašu rīcības brīvību pašvaldībām. Ne vienmēr pie daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas ir iespējams atrast piemērotu vietu, lai novietotu atkritumu konteinerus saskaņā ar Ministru kabineta noteikumu nosacījumiem. Dalīta atkritumu šķirošana ievērojami samazina izdevumus par atkritumu utilizāciju. Putnu un dzīvnieku “uzbrukumi” atkritumu urnu saturam, izvelkot to ārā uz ietvēm un zaļajā zonā rada neestētisku un antisanitāru stāvokli.

Ārējo faktoru un no pakalpojumu sniedzējiem neatkarīgo faktoru ietekmē, piemēram, patēriņa cenu kāpums, vidējās darba samaksas, kā arī degvielas un energoresursu cenu pieaugums veicinās ne tikai ēku un teritorijas sanitārās apkopes, bet arī komunālo un citu saistīto pakalpojumu cenas pieaugumu.

Tēmas apskatā kopumā tiek izteikti atsevišķi priekšlikumi:

- Pārvaldītājam jāatgādina un jāaicina iesaistīties dalīto atkritumu šķirošanā, nepieciešams izstrādāt vizuāli uztveramu informāciju par dalīto atkritumu šķirošanu un to, pēc iespējas, izvietot pie atkritumu tvertnēm, koplietošanas telpās, vai pievienot pie rēķina lietotājiem.
- Uzstādot atkritumu tvertnes, izvērtēt nepieciešamību pēc urnām ar virsējo segumu, lai mazinātu risku, ka putni un dzīvnieki izvelk to saturu, radot neestētisku un antisanitāru stāvokli.
- Biroju ēkās, skolās, slimnīcās, tirdzniecības centros u.c. jāuzstāda dalīto atkritumu šķirošanas tvertnes ar skaidru marķējumu, tas atvieglos šķirošanas procesu, būs viegla darbība atrodot piemērotāko atkritumu šķirošanas risinājumu, lai nav šaubu, kur un ko ievietot.
- Teritorijas apkopes plānā paredzēt papildus pienākumu dezinficēt bērnu spēļu laukumu konstrukcijas, lai mazinātu riskus saslimt, piemēram, ar COVID-19 vai Enterovīrusa grupas vīrusiem.
- Domāt un rīkoties “zaļi” – šķirot atkritumus, pēc iespējas iepirkt un lietot eko tīrīšanas līdzekļus, mainīt domāšanu uz to, lai būtu maksimāli mazāk atkritumu, piemēram, vienreizlietojamās kafijas krūzes vietā izmantot termokrūzi u.tml.

Summary

One of the essential activities in building and territory management is sanitary maintenance. The activities to be carried out within the scope of sanitary maintenance include a series of systemic complex activities, starting with ensuring a clean and safe environment and ending with ensuring the aesthetic view of the property. In multi-apartment residential buildings, the association of apartment owners is responsible for ensuring sanitary maintenance, but in private houses (a single-apartment house), sanitary maintenance is usually carried out by the owner himself. In non-residential buildings, sanitary maintenance is provided through the owner, lessee or manager of the building.

Sanitary maintenance requirements in a multi-apartment residential building are determined by Cabinet of Ministers Regulation No. 906. Sanitary maintenance of non-residential buildings is determined by a series of hygiene and related normative acts of the fields, internal documents developed by companies.

The majority of residential houses and non-residential buildings have an adjacent (owned) plot of land or an attached plot of land as a part of the property. Cleaning of the territory shall be carried out in accordance with the procedures specified in the binding regulations of the relevant municipality, taking into account the regular cleaning of the territory listed in the regulations of the Cabinet of Ministers and the cleaning of the territory during the winter period. Also waste management, including waste sorting, installation of ergonomic and aesthetic waste bins are part of the complex activities of building and territory sanitary maintenance. The process of building and territory sanitary maintenance services is influenced by both internal and external factors - the author lists the most important of them in the article.

Vjačeslavs Pogojans

Zinātniskais vadītājs:

Mg.paed., Mg.sc.soc., Mg.sc.comp. Deivids Golubs

IESPĒJAS UN RISINĀJUMI KIBERHIGIĒNAS APMĀCĪBAS PROGRAMMAS PILNVEIDEI ORGANIZĀCIJĀ

POSSIBILITIES AND SOLUTIONS FOR IMPROVE- MENT OF CYBER HYGIENE TRAINING PROGRAMME IN AN ORGANISATION

*Atslēgvārdi: izglītība, zināšanas, kiberhigiēnas apmācību programma, kiber-
telpa, organizācija, organizācijas darbinieki, informācijas drošība, kiberap-
draudējums, vadlīnijas.*

*Keywords: education, knowledge, cyber hygiene training program, cyberspa-
ce, organisation, organisation employees, information security, cyber threat,
guidelines.*

Ievads

Mēs dzīvojam dramatisku pārmaiņu un negaidītu pavērsienu laikā. Informācijas tehnoloģijas 21. gadsimtā ir iesakņojušās katras sabiedrības struktūrā lielākajā daļā pasaules. Nav tādas nozares, kurā IT netiktu izmantotas finanšu, valdības, veselības aprūpes, izglītības, rūpniecības, viesmīlības, izklaides, transporta, mazumtirdzniecības, telekomunikāciju u.c.¹

Tas nozīmē, ka šis visaptverošais digitalizācijas process un tehnoloģijas naratīvs, ko mēs visi lietojam šodien, tiek izmantots arī pret mums kā sabiedrību, lai nodarītu fizisku, garīgu un/vai finansiālu kaitējumu. Tieši tāpēc informācijas drošība kļūst par būtisku un pieprasītu pakalpojumu visās sabiedrības nozarēs un organizācijās. Ir ļoti svarīgi, lai tās aizsargātu

---

1 Nguyen T., Bhatia S. Higher Education Social Engineering Attack Scenario, Awareness & Training Model // Journal of The Colloquium for International Systems Security Education.– Vol.8, Nr. 1. (2020), p. 8.

datu no iekšējiem un ārējiem draudiem uzglabāšanas, pārvietošanas un lietošanas laikā. Tehnoloģiskās pārmaiņas maina ierasto lietu kārtību un sniedz iespēju uzziņāt, kas cilvēkiem ir jāapgūst, kā arī to, kā viņi mācās tehnoloģijām bagātajā pasaulē. Īpaši tas aktualizējās pandēmijas ietekmē, paātrinot digitālo transformāciju izglītībā. Izglītības nozarē mācību procesa digitalizācija ir aktuāla tēma jau gadu desmitiem. Te galvenie rezultāti ir saistīti ar jaunu ideju atziņām vērtēšanā, kā arī biežākas un savlaicīgākas atgriezeniskās saites sniegšanas iespēju izpēti.²

Organizāciju vadītājiem un mācību programmas veidotājiem bija nepieciešams redzējums un attiecīga rīcībasplāna, lai izstrādātu progresīvu un proaktīvu mācību metodi saviem darbiniekiem, tādējādi panākot vairāk izpratnes par iespējamām apdraudējumiem kibertelpā un nodrošinot pieeju, kas vērsta uz informācijas drošības kultūras izkopšanu organizācijā. Tādas kultūras izveidi, kurā informāciju pārvalda un aizsargā darbinieki saskaņā ar organizācijas politiku un normatīvajām prasībām, nevar vērtēt kā vieglu uzdevumu. Svarīgi apzināt organizācijas darbinieku uztveri, attieksmi un uzvedību, lai informācijas drošības kultūru veidotu tā, ka tiek izprasta informācijas būtība, proti, konfidencialitāte un sensitivitāte, attiecīgi rīkojoties ar esošajiem organizācijas aktīviem.³

Tāpēc, izstrādājot kiberhigiēnas apmācības programmu un implementējot to digitalizētā mācību vides platformā, tiktu radīts novērtējums par darbinieku mijiedarbību ar informācijas līdzekļiem no drošības aspekta puses. Šāds instruments palīdzētu identificēt iespējamus riskus un potenciālos apdraudējumus, nosakot to, kādi drošības komponenti organizācijai ir jāpildveido un jāuzlabo, lai mazinātu uz organizāciju vērsto iespējamus kiberaudraudējumus.

Mūžizglītības nepieciešamība un ietekme cilvēka attīstībā

Pašreizējā darba vide, kā arī tās nākotnes perspektīva liek pastāvīgi pārvērtēt un pilnveidot personāla prasmes, zināšanas un iemaņas, lai spētu reaģēt uz ģeopolitiskās situācijas izmaiņām un informatīvā kara straujo attīstību kibertelpā. Tieši tāpēc katrai organizācijai ir vitāli svarīgi nepār-

2 Jurāne-Brēmāne A. The Digital Transformation of Assessment: Challenges and Opportunities// Human, Technologies and Quality of Education 2021.– Rīga: University of Latvia, 2021.– pp. 352– 363.

3 Da Veiga A., Martins N. Information Security Culture: A Comparative Analysis of Four Assessments // European Conference on Information Management and Evaluation.– Vol. 8 (2014), pp. 49–57.

traukti identificēt kritiskās jomas un prioritātes, veicot personāla izglītošanu un apmācību kiberdrošības jomā. Izglītība ceļ cilvēku pašapziņu, veicina karjeras attīstības iespējas, kalpo par personības izaugsmes līdzekli. Nākotnes sabiedrība sagaida individu kā pētnieku, dažādu pārmaiņu iniciatoru un to realizētāju, izmantojot zināšanas, prasmes un radošas pieejas problēmu risināšanā.⁴ Tādējādi izkristalizējas visnotaļ aktuāls pamatojums par tādu pieaugušo mācīšanās nepieciešamību un vajadzību, kuru sekmē pašā indivīda vēlme un mācīšanos saistītām darbībām visas dzīves garumā, ar nolūku pastāvīgi uzlabot zināšanas, iemaņas un kompetenci.

Saskaņā ar andragoģijas teoriju pieaugušie ir spējīgi uzņemties atbildību par savu izglītošanās procesu un spēj arī paši sevi virzīt mācību procesā. Tādēļ izstrādājot apmācību programmu, organizācijai būtu skaidri jādefinē apmācību mērķis un to praktiskā pielietošana, t.sk., aktualizējot mūsdienu kiberdraudus un drošības aspekta pārkāpumus, kas sekmē nelikumīgu IT izmantošanu, bojāšanu, paralizēšanu vai pilnīgu iznīcināšanu, radot draudus organizācijai un sabiedrības drošībai kopumā. Šāda pieeja rosinātu apmācāmo vidū motivāciju mācīties un pilnveidoties, kā arī sekmētu analītisko procesu – domāšanu.

Cilvēka pieredze ir pastāvīgs, pieaugošs lielums. Pedagoģiskais process, arī pieaugušo mācīšanās, atklāj, ka iepriekšējā pieredze nav pietiekama, lai darbotos produktīvāk, tāpēc pieredze tiek nemitīgi konfrontēta ar nezināmo, neiepazīto, neizprotamo.⁵ Tā ir kā neizmērojama vienība, kur jaunās pieredzes ir traucējošas un liek apšaubīt vecās, kā arī izmaina nākamās pieredzes, kas kļūst par pamatu turpmākām darbībām. Tādā veidā persona gūst jaunu pieredzi, cilvēks maina nostāju pret pasauli un sevi pašu. Jauno pieredžu iekļaušana iepriekšējās pieredzes saturā prasa no cilvēka kognitīvu procesu – mācīšanos.⁶

Šāds vēstījums aktualizē vērtīgu priekšnosacījumu programmas izstrādātājiem, proti, apmācāmo pieredzes faktoru, kuru domas un ieteikumi pēc katras apmācību sesijas radītu atgriezeniskās saites efektu, kā pilnveidot un papildināt mācību programmas ietvaru. Šādas sintēzes darbību rezultātā apmācāmie gūtu pašapliecināšanos un piederību organizācijai, tās izvirzītajiem mērķiem un prioritātēm, kas nenoliedzami sekmētu komunikatīvo kompetenci.

4 Ivanova I. Pieaugušo mācīšanās īpatnības.– Rīga: Latvijas Universitāte, 2011.– 1. lpp.

5 Brigmane B. Pieaugušo pašpieredzes veidošanās mācīšanās procesā.– Rīga: RPIVA, 2014.– 17. lpp.

6 Turpat.

Mācīšanās procesā pieaugušais iegūst labus rezultātus tikai tad, ja viņam ir pozitīva studiju motivācija, kuru nosaka dažādas vajadzības:

- bioloģiskās (diskomforta mazināšana, balansa veidošana);
- sociālās (pozitīvu modeļu imitācija, vēlme iekļauties sabiedrībā utt.);
- kognitīvās (izpratne, problēmu risināšana, lēmumu pieņemšana, riska kontrole u.c.);
- afektīvās (disonanses samazināšana, pašsajūtas uzlabošana, aizsargātība, pašvērtējums, optimisms, entuziasms, u.c.);
- konatīvās (personīgi izvirzītā mērķa sasniegšana, paškontrolē, citu ietekmes samazināšana utt.).⁷

Tādējādi veicot apmācību un instruējot apmācāmos, būtu jāizmanto metodes, kas palīdz efektīvi un produktīvi apgūt jaunas zināšanas un prasmes “kā” zināšanas apgūt, izprast būtību un spēt tās lietot kompleksās, mainīgās dzīves situācijās. Pakāpeniski jāveicina izpratne par vērtībām, iedrošinot profesionālo attīstību un personīgo izaugsmi, jo šādas vērtības rada zināmu konsekvenci pasniedzēju un apmācāmo vidū, kas ir ļoti svarīgs priekšnoteikums prasmju apguvei, kur izpaustos proaktivitāte, ieinteresētība un izvirzīto mērķu sasniegšana.

Kiberapdraudējumu aktualitāte un nozīme

Globalizācija, savstarpējā ekonomiskā atkarība, mūsdienu grūti prognozējamie un mainīgie drošības draudi, fenomenāla izaugsme IT jomā un citi iekšējie faktori ir radījuši jaunus izaicinājumus lielākajai daļai valstu. Kā tiek uzsvērts Nacionālās drošības koncepcijā, nākotnē, visticamāk, valsts apdraudējumu radīs tādi uzbrukumi, kas būs dažādi pēc formas un rakstura, savstarpēji saistīti un grūti paredzami, t.sk., uzbrukumi IT, informatīvais karš un psiholoģiska iedarbība. Jaunās tehnoloģijas, sociālo tīklu attīstība un pieaugošā sabiedrības tehnoloģiskā atkarība jau šobrīd maina sabiedrības informatīvās telpas lietošanas paradumus un atklāj arvien jaunus ievainojamības aspektus, paverot plašas manipulācijas iespējas. Lai mazinātu valsts institūciju, sabiedrības un komersantu riskus (ievainojamību) un nodrošinātu to darbības nepārtrauktību, nepieciešams koncentrēties uz kiberdrošības apmācību (kiberhigiēnu) un minimālo drošības prasību piemērošanu.⁸

7 Ivanova I. Pieaugušo mācīšanās īpatnības. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2011. – 2. lpp.

8 Par Valsts aizsardzības koncepcijas apstiprināšanu: Saeimas paziņojums (pieņemts 24.09.2020.)// Latvijas Vēstnesis. – Nr.186 (2020, 25. sept.).

Ņemot vērā augstākminēto definīciju, autors secina, cik vitāli svarīgi ir apzināties esošos uzbrukuma vektorus kibertelpā. Kibertelpa attiecas uz virtuālo datoru pasauli, precīzāk, tā ir elektroniska vide, ko izmanto globālā datortikla izveidošanai, lai atvieglotu komunikāciju tiešsaistē. Tas ir liels datoru tīkls, kas sastāv no daudziem pasaules datortikliem, lai palīdzētu komunikācijā un datu apmaiņā. Kibertelpai nav fizisko robežu un barjeru, jo pateicoties šīm tehnoloģiskajām iespējām un komunikāciju izplatībai plašajā interneta tīmeklī, tās mērogs kļuvis par globālu un visaptverošu.

Eriks Šmits un Džareds Koens savā grāmatā “Jaunais digitālais laikmets” pauž, ka līdz 2025. gadam vairākums pasaules iedzīvotāju būs vienas paaudzes laikā nonākuši no pilnīga piekļuves trūkuma “nefiltrētai” informācijai līdz iespējai piekļūt visas pasaules informācijai ar nelielas, plaukstātā novietojamas ierīces palīdzību. Ja saglabāsies pašreizējais tehnoloģiju izaugsmes temps, līdz tam laikam internets būs pieejams jau gandrīz astoņiem miljardiem cilvēku visā pasaulē.⁹ Principā autori ir precīzi paredzējuši šo cilvēces sasniegumu, tehnoloģisko evolūciju, kurā vairs nav iespējams gūt pilnīgu pārskatu par tehnoloģiju un informācijas drošību kibertelpā, kā arī mūsu ģenerētajiem metadatiem un izmantotajiem datiem. Mūsdienās vairāk nekā jebkad agrāk drošības apdraudējumi un to riski ir svarīgs katras organizācijas nozīmīgās infrastruktūras kopums, neatkarīgi no darbības jomas. Droši neviens nevarēs pateikt, vai un kad notiks nevēlams kibernetisks uzbrukums, un kādas tam būs sekas. Arī veicot proaktīvus pasākumus, lai aizsargātu kritiskos līdzekļus, organizācija nevar pilnībā garantēt aizsardzību pret iespējamām apdraudējumiem kibertelpā. Lai apzinātu kibernetiskā apdraudējumu iespējamus riskus, ir jāsaprot, ka tās scenāriji un situācijas ir atkarīgi no uzbrucēja izdomas un mērķa, kuru iniciatori ir arvien jaunāki digitalizācijas risinājumi un straujā tehnoloģiju attīstība.

Vairums no nozīmīgiem draudiem, ar kuriem šodien saskaramies, pastāv jau gadiem, pat gadsimtiem (piemēram, viltus ziņas, izmantojot propagandu, izpirkuma maksas prasības, datu kompromitēšanu), un lai gan var redzēt jaunus uzbrukuma paveidus, pastāv liela iespējamība, ka pašreizējie uzbrukumi turpinās pilnveidoties un kļūs arvien komplicētāki. Piemēram https://cert.lv/lv/vietne_publicetais 2021. gada pārskats Latvijas kibertelpā liecina, ka gads bija jaunatklātām ievainojamībām bagāts, daudzos gadījumos uzbrucēju veiksmes pamatā bija nepietiekama sistēmu aizsardzība – novecojis programmnodrošinājums un vājas paroles. Papildu apdraudējumus radīja pandēmijas ietekmē sadrumstalotā IT infrastruktū-

9 Šmits E., Koens Dž. Jaunais digitālais laikmets. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2017. – 15. lpp.

ra, kurā būtiski pieauga atsevišķu darbstaciju drošības un lietotāju kiberhigiēnas paradumu nozīme.¹⁰

Kiberhigiēnas mērķis ir aizsargāt sensitīvos datus un pasargāt tos no zādzībām vai uzbrukumiem. Kiberhigiēnu drošības pārkāpuma riska iniciētājs ir cilvēciskais faktors, kuru izpausmes darbība un dažādība tiek definēti šādi:

- Pašdisciplīnas trūkums – var novest pie vienkāršu IT drošības normu ignorēšanas, tādējādi padarot organizāciju par vieglu mērķi kiberuzbrukumiem. Nereti drošības procedūras tiek atmetas mirkļa iegribu dēļ, bieži pat nepadomājot par iespējamām sekām. Drošības noteikumu ievērošana neizbēgami prasa noteiktu pašdisciplīnas līmeni.
- Ērtības pretstatā drošībai – komforts tiek vērtēts augstāk par drošības pasākumu ievērošanu. Lai mazinātu neērtības, darbinieki mēdz meklēt veidus, kā vairot savu komfortu, neievērojot noteikumus.
- Tehniskā personāla neiejūtība – nereti tieši IT speciālistu augstprātība un iejūtības trūkums var novest pie tā, ka nozīmīgi drošības incidenti netiek identificēti, jo lietotāju ziņojumi netiek uzklautāti, tiek pārprasti vai netiek novērtēti.
- Narcistiskas rakstura īpašības – būtiskiem riskiem organizāciju var pakļaut darbinieku rakstura īpašības vai organizācijas kultūra, kas tos mudina pastāvīgi publiskot informāciju par sevi, izcelt savu nozīmību un īpašās prasmes, tādējādi atklājot konfidencialu vai sensitīvu informāciju.
- Vairāku uzdevumu vienlaicīga veikšana – vienlaikus risinot vienlīdz svarīgus un steidzamus uzdevumus, darbinieki var zaudēt piesardzību un ignorēt vienkāršas drošības prasības. Organizācijas darbiniekiem būtu jāspēj ievērot drošības procedūras arī steigā un stresa apstākļos.¹¹

Joprojām aktuāli no kiberuzbrucēju puses tiek identificēti viltus zvani uzdoties par banku darbiniekiem, un ar inovatīvām pieejām tiek īstenotas krāpnieciskas darbības. Mūsdienu kiberuzbrucēji ir daudz gudrāki, tie izpēta savus upurus, lai spētu izveidot pielāgotāku uzbrukumu. Tā nolūkā

10 2021. gads Latvijas kibertelpā. – <https://cert.lv/lv/2022/01/2021-gads-latvijas-kibertelpa>. – (Resurss apskatīts 12.08.2022.).

11 Biežāk sastopamie apdraudējumi un uzbrukumi interneta vidē. – <https://rokasgramata.esidross.lv/rokasgramata/biezak-sastopamie-apdraudejumi-un-uzbrukumi-interneta-vide/cilveciskais-faktors-ka-risks/>. – (Resurss apskatīts 23.08.2022.).

ļaudari izmanto publiski pieejamu vai tumšajā tīmeklī atrodamu informāciju, t.sk., sociālo kontu profilus, noskaidrojot, kādi ir potenciālo upuru hobiji un aizraušanās, izveidojot ziņojumus, kas šķietami nāk no vadības, kolēģiem vai piegādātājiem, kurus upuris pazīst un ar kuriem strādā.¹²

Kiberdraudu pieaugumu kaldināja pandēmijas Covid-19 esamība, kā rezultātā vairums darbinieku darbu birojā mainīja uz attālināto darbu no mājām. Tāda kardināla darba organizācijas maiņa pavēra plašas iespējas uzbrucējiem sociālās inženierijas aspektā, jo ir vieglāk veikt personalizētus un mērķētus pikšķerēšanas uzbrukumus. Lielākā daļa šo drošības risku jau ir identificēti līdz šim, un tie ir novērsti, izmantojot vienu (vai kombināciju) no tādām pieejām, kā tehnoloģija, politika vai izglītība (apmācība), tāpēc būtiska loma kiberdraudu mazināšanai organizācijas tvērumā ir atvēlēta cilvēka zināšanām un rīcībai. Jāatzīmē, ka kiberhigiēnas noteiktie standarti un to pienākumu sekmīga realizācija gulstas ne tikai uz IT drošības vadītājiem un tehniskajiem speciālistiem, tā ir kopīga atbildība, nosakot par prioritāti šo prasību ievērošanu visiem organizācijas darbiniekiem, t.sk., vadībai.

Tāpat ir svarīgi apzināties rīcību dažādās krīzes situācijās, attiecīgi izvērtējot un analizējot darbinieku pieļautās kļūdas un esošos trūkumus, kas rodas pildot darba pienākumus, taču neradot tiem nevēlamas sekas par pieļautajām kļūdām. Tādējādi organizācijas vadība varētu efektīvi konstatēt un risināt radušās krīzes situācijas, atbilstoši izstrādātajai organizācijas drošības politikai. Kā labā prakse organizācijas ietvaros būtu drošības izpratnes apmācība un efektīva kiberdrošības apmācību plāna izveide, lai izglītotu darbiniekus par viņu lomu kiberhigiēnas ievērošanā. Organizācijām būtu jāatrod veidi un risinājumi, kā īstenot dažādu drošības notikumu un incidentu situāciju simulācijas, apmācību viktorīnas vai testus, ko integrēt kiberhigiēnas ietvaros. Šāds drošības izpratnes apmācības ietvars arī veicinātu kiberdrošības kultūras līmeņa uzlabošanas organizācijā.

Apmācības un izpratnes galvenais mērķis ir ļaut darbiniekiem attīstīt prasmes identificēt, atspējot un ziņot par jebkādiem sociālās inženierijas ļaunprātīgiem mēģinājumiem, piemēram, izstrādājot vai integrējot ārpaikalpojuma piedāvātu simulētu pikšķerēšanas platformu, ko veic specializēti apmācību darbinieki, kas var palīdzēt noteikt pašreizējo darbinieka informētības un zināšanas līmeni. Kad tiek atpazīta darbinieka īpašā ievainoja-

12 Pikšķerēšanas uzbrukumi kļūst viltīgāki OUCH! Jūlijs 2022.– <https://cert.lv/lv/2022/07/pikskeresanas-uzbrukumi-klust-viltigaki-ouch-julius-2022>.– (Resurss apskatīts 23.08.2022.).

mība, organizācija var koncentrēties uz mērķtiecīgas sesijas izveidi, lai mērķētu uz tiem, kuri ir identificēti kā augsta riska mērķi iespējamam uzbrukumam. Tāpat darbinieku apmācībā varētu ietvert arī vingrinājumus, kuros tiek simulētas reālās situācijas un iesaistīti visi darbinieki un vadītāji, lai labāk ierobežotu iespējamus draudus. Šie vingrinājumi ir gan tiešsaistē, gan papīra formātā, tie ir paredzēti iesaistīto ļaundaru aģentu identificēšanai un pareizai preventīvu lēmumu pieņemšanai un rīcībai. Šāda lomas atpazīšanas simulācija uzņēmuma drošības plānā palīdz identificēt drošības nepilnības. Novēršot tās, iespējams uzlabot saziņu starp drošības jomā ieinteresētajām personām organizācijā, kā arī palīdzēt tām apgūt jaunus veidus, kā izpildīt drošības plānus.

Lai mazinātu sociālās inženierijas apdraudējumu, var izmantot modernas apmācību metodes, kas ietver dažādas lomu spēles, virtuālās laboratorijas un tematiskos izpratnes video un moduļus, kā arī reālu gadījumu scenārijus un to izpēti. Šāda pieeja uzlabotu zināšanu bāzi par trūkumiem, kurus ļaundari varētu izmantot. Tādējādi apmācību un izpratnes veidošanas programmu īstenošana būtu būtisks solis ceļā uz drošu kibervidi, kurā lietotāji varētu brīvi izmantot tehnoloģijas, atbilstoši organizācijas izstrādātai drošības politikai.

Darbinieku apmācība joprojām tiek uzskatīta par efektīvu veidu, kā cīnīties ar sociālās inženierijas draudiem, jo tehnoloģiju attīstība ir padarījusi cilvēkus par potenciāliem ļaundaru un kibernetoziedznieku mērķiem. Lai šāda interaktīva un novatoriska apmācības programma īstenotos, ir nepieciešams apmācīti un kvalificēti kiberdrošības profesionāļi, kas dodas uz dažādiem semināriem, piedalās konferencēs, vebināros, kā arī ceļ savu kvalifikāciju profesionālās pilnveidesursos, ko apliecina sertifikātu esamība, bet tas organizācijai arī uzliks par pienākumu nodrošināt tam pastāvīgus finanšu resursus.

Kiberhigiēnas apmācību programmas būtība un ietvars

Kiberdrošības higiēna ir aktīva tīkla aparatūras, programmatūras un kritisko datu drošības uzturēšanas prakse, nodrošinot ierīču pareizu darbību un aizsardzību pret kiberdraudiem. Pareiza kiberhigiēna ir daļa no lielākas iniciatīvas, kurā organizācijas sistēmu administratori un citi darbinieki veido grupu, kas aktīvi ievēro labāko praksi, lai veiktu piesardzības pasākumus, kas kopumā aizsargā organizācijas sensitīvos datus un sistēmas no iespējamiem kiberdraudiem, piemēram, no ļaunprātīgām programmatūrām, datu drošības pārkāpumiem un citiem uzbrukumiem.

Labā kiberhigiēnas apmācību programma ir katras organizācijas neatņemama sastāvdaļa, sākot no augstākās vadības un vidējā līmeņa vadītājiem, līdz pat zemāko līmeņu darbiniekiem. Organizācijā atbildīgajiem par drošību būtu jāpiedalās kiberdrošības tehnoloģiju plānošanā, izstrādē, ieviešanā un testēšanā, lai veicinātu labu kiberhigiēnu, tādējādi ceļot kopējo izpratnes līmeni un veidojot atbilstošu drošības kultūru organizācijā. Mūsdienās lietotāja saskarne ar tehnoloģiju strauji mainās, piedāvājot jaunas mijiedarbības iespējas. Šāda misija ir atvēlēta informāciju tehnoloģiju profesionāļiem, kuri nodrošina efektīvu cilvēka saskarsmi starp tehnoloģiju un lietotājiem. Straujā tehnoloģiju attīstība un informācijas pārpilnība nereti rada cilvēkos nepareizu rīcību datortehnoloģiju pielietojumā. Piemēram, IBM korporācijas veiktais pētījums 2021. gadā liecina, ka cilvēka kļūdas bija galvenais iemesls 95% no visiem pārkāpumiem, sākot no programmatūras drošības atjauninājumu savlaicīgas instalēšanas līdz vājām parolēm un sensitīvas informācijas atteikšanai, kā arī pikšķerēšanas e-pastiem.¹³ Ņemot vērā šo aspektu, lietotāju izglītošana ietver sevī nozīmīgu lomu, lai ar atbilstošas apmācību programmas palīdzību, lietotājus iemācītu atpazīt un izvairīties no iespējamajiem kiberdraudiem.

Jebkura izglītība ir vitāli nepieciešama, lai pilnveidojot un attīstot ikvienu personību, tajā noteicošā loma tiktu atvēlēta tādām mācību procesam, kas spēj pielāgoties mūsdienu mainīgajai situācijai. Ja mācību programma nav pielāgojama, tā kļūst nelokāma. Nav ideālu mācību programmu, kuras nebūtu jāatjaunina, jo pasaule turpina mainīties un optimālas mācību programmas mērķi mainās līdz ar to. Atkarībā no mācību priekšmeta izmaiņas var notikt dažādos tempos.

Piemēram, programmēšanas valodas mainās ik pēc diviem gadiem, bet senā filozofija paliek nemainīga. Tas nenozīmē, ka mācību programmai jāklūst par upuri untumiem, drīzāk tajā jābūt iekļautiem mehānismiem, kas nodrošina mācību programmu atjaunināšanu, balstoties uz mūsdienu atklājumiem un jauniem sasniegumiem.¹⁴ Respektīvi, efektīvas kiberdrošības apmācību programmas ietvars ir tās elastības nodrošināšana, pielāgojoties konkrētajai mācību satura pieejai.

Dažas pārdomas par mācību programmas saturu, kas būtu jāņem vērā,

13 Why Human Error is #1 Cyber Security Threat to Businesses in 2021.– <https://thehackernews.com/2021/02/why-human-error-is-1-cyber-security.html>.– (Resurss apskatīts 27.07.2022.).

14 Fadels Č., Bialika M., Trilings B. Četru dimensiju izglītība.– Lielvārde: Lielvārds, 2017.– 33. lpp.

veidojot kiberdrošības mācību programmu izskanēja ikgadējā inženierzinātņu izglītības konferencē, kur trīs portugāļu pētnieki¹⁵ uzsvēra nepieciešamību izstrādāt izglītības stratēģijas, lai samazinātu ievainojamību un reaģētu uz kiberuzbrukumiem kritiskajām infrastruktūrām. Šo apmācību programmas saturā tiek izvirzītas sekojošas sadaļas:

1. Kiberdrošības apmācības ietvars. Kiberdrošības apmācību iniciētājs ir Nacionālais standartu un tehnoloģiju institūts (angļu val. NIST), kurš vada un koordinē Nacionālo iniciatīvu kiberdrošības karjerai un studijām (angļu val. NICCS). Procesā līdzdarbojas programma “Kiberdrošības darbaspēka sistēma”, ko parasti dēvē par ietvaru (angļu val. NICE), kas palīdz darba devējiem attīstīt kiberdrošības darbiniekus. Faktiski Nacionālais kiberdrošības darbaspēka sistēmas ietvars sastāv no 7 augsta līmeņa kopīgu kiberdrošības jomu kategorijām, aptuveni 33 speciālās jomas ar to funkcionalitātēm un prasmju kopām, kā arī 52 darba lomas, kas sastāv no specifiskām zināšanām, prasmēm un iemaņām.¹⁶

Vēsturiski jau 1994. gadā Nacionālās drošības sistēmu komiteja izstrādāja izglītības atsauces struktūru, kurā ir uzskaitītas zināšanas par informācijas drošības mācību programmas saturu, kas ietver tēmas no dažādām jomām, piemēram, komunikācijas pamati, drošības pamati, sistēmas darbības vide, plānošana un pārvaldība, kā arī politikas un procedūras, tostarp, kas noteiktas Nacionālajā IS drošības apmācību standartā (angļu val. INFOSEC) ISO/IEC 27000.¹⁷ Šis standarts ir kā atsauce, kas nodrošina labu pamatu informācijas drošībai un drošības izglītībai. Kiberdrošības apmācības spektrs ir pārāk plašs un daudzveidīgs, taču tam jāatbilst pašreizējām kiberdrošības vajadzībām un mūsdienu drošības aktualitātei. Neraugoties uz plašo kiberdrošības lietojumu klāstu, ir iespējams pielāgot un izveidot strukturētu mācību programmu, kurai jābūt gan aptverošai, gan objektīvai atbilstoši noteiktiem standartiem.¹⁸

2. Kompetences ietvars. Mācību programmas saturā vienmēr jāiekļauj to kompetenču apraksts, kuras ir jāapgūst, veicot apmācību un/vai

15 Santos H., Pereira T., Mendes I. Challenges and reflections in designing Cyber security curriculum// IEEE World Engineering Education Conference.– Nr. 10, 1109/EDUNINE (2017), pp. 47–51.

16 Workforce Framework for Cybersecurity (NICE).– <https://niccs.cisa.gov/workforce-development/nice-framework>.–(Resurss apskatīts 27.07.2022.).

17 Standarts.– <https://www.iso.org/home.html>.– (Resurss apskatīts 22.08.2022.).

18 Santos H., Pereira T., Mendes I. Challenges and reflections in designing Cyber security curriculum // IEEE World Engineering Education Conference. – Nr. 10, 1109/EDUNINE (2017), pp. 47–51.

izglītības kursu. Kiberdrošības jomā nepieciešamība aptvert tehniskās kompetences ieņem svarīgu lomu, taču ne mazāk svarīgi – lai apmācāmie spētu attīstīt domāšanas spējas, tostarp spēju atpazīt sarežģītu un jaunu uzvedību un reaģēt uz to, apgūt abstrakcijas un principus, spēju novērtēt risku un tikt galā ar nenoteiktību, problēmu risināšanas un spriešanas prasmes, kā arī spēju izturēt pretrunīgu attieksmi. Jāattīsta domāšana, kas ietver mēģinājumu identificēt iespējamā uzbrucēja tālākās darbības.

Zemāk uzskaitītās kompetences ir vispārpieņemtas un adaptētas atbilstoši kiberdrošības mācību programmas izstrādei:

- Zinātne, tehnoloģija, inženierzinātne un matemātika – šīs disciplīnas sekmē izpratni par kiberdrošības daudzpusību un tehnoloģisko kontekstu.
- Kiberdrošības pamatprasmju apguve saistībā ar profesionālo vidi. Šī kompetence uzsver nepieciešamību saskaņot studiju programmu ar profesijai nepieciešamām prasmēm.
- Izprast starpdisciplināras un starpkultūru sadarbības nepieciešamību kiberdrošības jomā un spēt sazināties ar dažādām tehniskām un netehniskām auditorijām. Ir ļoti svarīgi, lai apmācāmie spētu pārvarēt gan kultūras, gan akadēmiskās atšķirības, lai uzlabotu sistēmu drošību un izglītotu galalietotājus.
- Spēja pielietot savas zināšanas saistībā ar kiberdrošības apdraudējumiem, uzbrukumiem, reaģēšanu uz incidentiem un aizsardzību. Galvenā ideja ir attīstīt drošības prasmes, lai rosinātu pretrunīgu domāšanu. Tas nozīmē, domāt kā potenciālam uzbrucējam un izprast visu ainu.
- Izprast kiberdrošības profesijas ētiskos pienākumus un prast atbildīgi un iekļautīgi izturēties pret ētikas, morāles un privātuma jautājumiem. Šī pēdējā kompetence uzsver, cik svarīgi ir, lai kiberdrošības speciālistiem būtu augsts morālais raksturs.

Minētās piecas kompetences nav jāuzskata par visaptverošām, bet tikai lai palīdzētu tiem, kas ir atbildīgi par kiberdrošības programmas kursu izstrādi. Plašas tēmu variācijas iespējas un apmācības stratēģiju klāsts, piešķir apmācībai dziļumu un saistību ar profesionālo attīstību. Šīs papildu prasmes var palīdzēt uzlabot tik ilgi gaidītās pretrunīgās domāšanas atpazīšanu, tādējādi padarot efektīvāku kiberdrošības apmācību programmas izstrādi.¹⁹

19 Santos H., Pereira T., Mendes I. Challenges and reflections in designing Cyber security curriculum// IEEE World Engineering Education Conference.– Nr. 10, 1109/EDUNINE (2017), pp. 47–51.

3. Tēmu ietvars. Lai nodrošinātu elastīgu kiberdrošības mācību programmu un izveidotu attiecības ar citām jomām, pētnieki ir ierosinājuši, ka kiberdrošības mācību programmas būtu jādefinē, pamatojoties uz trim augsta līmeņa aktivitātēm/kategorijām: atklāšana, reaģēšana, novēršana, ievērojot vienotu informācijas drošības pārvaldības priekšnoteikumu. Praksē var aizsargāties pret incidentu tikai tad, ja tiek atklāts drauds vai uzbrukums, notikums un/vai ievainojamība. Turklāt var reaģēt vai rīkoties, kad tiek atklāts kiberuzbrukums.

Katrā fāzē ir nepieciešamas stratēģijas un aktivitātes, kas procesu pārceļ uz nākamo posmu. Faktiski jaunu draudu, uzbrukumu un ievainojamību dinamiskā rakstura un pieauguma dēļ ir nepieciešama savlaicīga metodikas korekcija katrā cikla fāzē (novēršana, atklāšana un reaģēšana). Izmaiņas vienā fāzē kaut kādā veidā ietekmē visu procesu. Proaktīvas stratēģijas pielāgošanai novēršanas posmā būtu jāpielāgo atklāšanas un reaģēšanas darbības. Reaģēšanas posmā gūtās atziņas tiks ņemtas vērā, plānojot profilakses procedūras un atklāšanas konfigurācijas. Drošības process ir ceļojums, nevis galamērķis, tāpēc tas ir dinamisks cikls, kas ievieš regulāras izmaiņas apdraudējuma un ievainojamības vides dēļ.

Katru darbību – novēršanu, atklāšanu un reaģēšanu, var definēt izmantojot šādus jautājumus:

- Novēršana. Kādas ir ievainojamības un kiberdraudi, lai varētu izvēlēties un ieviest atbilstošus drošības kontroles pasākumus iespējamo uzbrukumu mazināšanai? Kiberdrošības novēršana nozīmē drošības risku atpazīšanu, kas prasa rūpīgu izpratni par kiberdraudiem un to ietekmi. Tas ļauj uzsvērt, ka tās nav tikai tehniskas tēmas, bet gan plaša izpratne par kibertelpu un reālo pasauli. Šajā aktivitātē galvenās tehniskās tēmas, kuras varētu ietvert kiberdrošības mācību programmā, ir sistēmu ielaušanās testēšanas pārbaude, ētiska uzlaušana un uzlaboti pastāvīgi/izvairīgi draudi, drošas programmatūras ieviešana un izpratne.
- Atklāšana. Kādi ir rīki un mehānismi, kas aktivizējas pie drošības incidentiem un brīdina par kiberdraudiem vai kiberuzbrukumiem? Atklāšanas darbības mērķis ir atklāt drošības pārkāpumu pazīmes, izmantojot drošības rīkus iekšējās vai ārējās puses paziņojumu par iespējamu notikumu vai brīdinājumu. Ir svarīgi zināt mehānismus, kas ļauj aktivizēt notikumus, kad notiek aizdomīga darbība. Tehniskās tēmas, kas jāaptver šajā darbībā, ietver ielaušanās un atklāšanas sistēmas testēšanu.

- Reaģēšana. Kas jādara, ja notiek kiberuzbrukuma drošības incidents? Reaģēšana ir saistīta ar to, kā rīkoties, ja notiek incidents. Kādi pasākumi būtu jāveic, lai novērtētu iespējamo ietekmi, reaģētu un atjaunotu aktīvu? Tas ietver incidenta procesuālo un politikas seku analīzi, apkopošanu un “gūtās mācības” iekļaušanu turpmākajās reaģēšanas darbībās un apmācībās. Kad notiek incidents, rodas daudz jautājumu un problēmas, kas katrā konkrētā gadījumā parasti ir atšķirīgas.

Jāuzsver, ka kiberdrošība nav jauna tēma, bet gan metode, kā aplūkot un korelēt esošās zināšanas, lai analizētu, izprastu, aizsargātos pret kiberdraudiem un kiberuzbrukumiem un reaģētu uz tiem. Rezumējot, kiberdrošības mācību programmā jāņem vērā sekojoši aspekti:

- jāpārbauda, vai programmās ir iekļauti jaunākie drošības elementi visā to mācību programmā;
- jāiepazīstina apmācāmie ar kiberdrošības terminoloģiju;
- jānovērtē apmācāmo pašreizējais mācību saturs kiberdrošības tēmās, vajadzības gadījumā nepārtraukti tas jāuzlabo.

Ņemot vērā to, ka kiberdrošības mācību programma aptver plašu tēmu loku, tāpēc programmai ir jānodrošina atbilstošs izglītības dziļums, izveidojot nepieciešamo prasmju kopumu, izmantojot plašāku un dziļāku pieeju apmācības līmenī, kas būs piemērojams visiem organizācijas darbiniekiem. Šāda profesionālo prasmju pilnveide palīdz organizācijām efektīvāk reaģēt uz kiberuzbrukumiem, ieviest izpratni par drošības labās prakses piemēriem, bet tajā pašā laikā bagātināt tās ar tehnoloģiskām iespējām izveidojot arvien drošākas sistēmas.

Nevar noliegt apmācību nozīmīgumu, kuras palīdz organizācijai identificēt iespējamus kiberdraudus. Reizi gadā integrētas kolektīvās kiberhigiēnas apmācības ir labās prakses vadlīnija, ko ievēro vairākums organizāciju un uzņēmumu. Šos autora ieteikumus un sniegtās pārdomas nevajadzētu uzskatīt par absolūtām, tas būtu priekšlikums tiem, kuri ir atbildīgi par apmācību programmas izstrādi. Tas ļautu organizācijām un iestādēm nodrošināt elastību, lai izpētītu dažādas variācijas un/vai pielāgotos konkrētai mācību pieejai.²⁰

Apmācība attiecas uz nepieciešamo prasmju un zināšanu nodošanu cilvēkiem, lai viņi varētu pildīt savas funkcijas un pienākumus. Izpratnes mērķis ir koncentrēt darbinieku uzmanību visā organizācijā, saistībā ar

20 Santos H., Pereira T., Mendes I. Challenges and reflections in designing Cyber security curriculum// IEEE World Engineering Education Conference.– Nr. 10, 1109/EDUNINE (2017), pp. 47–51.

iekšējo politiku, plāniem, praksi, kā arī palielināt izpratni par to piekopišanu. Apzināšanās aktivitātes rada izzīni, lai īstenotu vēlamu uzvedību, lai atbalstītu noturības procesu un atbalstītu riska apzināšanās kultūru organizācijā. Organizatoriskās apmācības un izpratnes izstrādes programma ir visaptveroša un daudzpusīga, kurā ietilpst šādas darbības:

- organizācijas apmācību un izpratnes veidošanas vajadzību noteikšana;
- mācību un izpratnes veidošanas materiālu iegūšana;
- apmācību nodrošināšana un izpratnes veidošanas pasākumu īstenošana, izmantojot dažādas metodes;
- mācību un izpratnes veidošanas pasākumu uzskaites izveide un uzturēšana;
- apmācību un izpratnes veidošanas programmas efektivitātes novērtēšana;
- programmas pārskatīšana, lai uzlabotu efektivitāti un reaģētu uz izmaiņām apmācībā un izpratnes vajadzībām.²¹

Organizācijai jānodēfīnē, ko tā vēlas aizsargāt, un kā tā reaģēs, ja tiek apdraudēti tās aktīvi, piemēram, programmatūra, datorsistēma, informācija vai dati. Nepieciešamība integrēt darbaspējīgu drošības politiku ar izstrādātu informācijas drošības izglītības programmas ietvaru, kā kibershigiēnas tests, tiešsaistes apmācība, paneldiskusijas, un cita veida apmācības radītu vadības un darbinieku izpratni par apdraudējumiem kibertelpā, tādējādi stiprinot kopējo drošības kultūru organizācijas tvērumā.

Secinājumi un priekšlikumi

Izglītības process ar mācīšanos ir saistošs darbības elements visas cilvēka dzīves garumā, kur gūtā pieredze vērtējama kā pieaugošs lielums un ir neizmērojama vienība, veidojot pašpiederzi mācīšanās procesā. Iepriekšējā pieredze tiek nemitīgi konfrontēta ar nezināmo, tas aktualizē vērtīgu priekšnosacījumu programmas izstrādātājiem, lai pilnveidotu un papildinātu mācību programmas ietvaru, ņemot vērā ieteikumus un atgriezeniskās saites efektu. Tādējādi, lai zināšanu un prasmju apguve būtu efektīva, kas izpaustos kā proaktivitāte un ieinteresētība darbinieku vidū – apmācību programmas izstrādātājiem aktīvi jāuztur komunikācija un jāsadarbojas ar apmācāmajiem, un jāveic novērtēšana reālajā laikā, lai

---

21 Caralli R., Allen J., White D., Young L., Mehravari N., Curtis P. Organizational Training and Awareness (OTA)// CERT® Resilience Management Model, Version 1.2.– Software Engineering Institute, 2016.– p. 32.

stiprinātu atgriezeniskās saites esamību. Šādas sintēzes darbību rezultātā apmācāmie spēs gūt ne tikai drošības sajūtu mācību procesā, bet arī pašapliecināšanās iespēju un labāk apzināsies piederību organizācijai, tās izvirzītajiem mērķiem un prioritātēm.

Straujā digitalizācijas attīstība un jaunu tehnoloģiju ekspansijas spektrs rada arvien jaunus drošības apdraudējumus, kuru viens no galvenajiem iemesliem joprojām ir cilvēciskais faktors – nepieciešamo kompetenču trūkuma dēļ. Tā kā šo risku iespējamības nevar pilnībā novērst, tad mūsdienu mainīgo tehnoloģiju apstākļos nepieciešams veicināt lietotāju domāt kritiski un rīkoties atbilstoši situācijai, kā arī apzināties un izprast potenciālo apdraudējumu sekas kibertelpā.

Organizācijas vadībai jāriko uz drošību vērstas kampaņas, izstrādājot bukletus un reklāmplakātus, iekļaujot tajos pareizu un preventīvu rīcību kiberuzbrukuma vai sociālās inženierijas kontekstā, kā arī jāaktualizē iespējamās apdraudējumu sekas neatbilstošas rīcības gadījumā, tādējādi tiktu uzlabota organizācijas darbinieku rīcība dažādās krīzes situācijās. Organizācijai būtu nepieciešams izstrādāt efektīvu un daudzpusīgu kiberdrošības apmācības plānu, attiecīgi izglītot darbiniekus, piemērojot dažādu drošības notikumu un incidentu situāciju simulācijas, hipotētiskus scenārijus vai reālu gadījumu izpēti, kas ietver dažādas lomu spēles, virtuālās laboratorijas un tematiskos video modulus.

Izstrādājot kiberhigiēnas apmācības programmu jāņem vērā kiberdrošības standarti, normatīvo aktu kopums un labās prakses pielietojuma vadlīnijas ietvars, kas nosaka pilnvērtīgu un sekmīgu apmācību programmas izveidi. Lai kiberdrošības apmācību programma būtu pietiekami elastīga un izglītības satura ziņā dziļa, tajā nepieciešams integrēt plašu tēmu loku un tehniskās kompetences ietvaru, kas vērsti uz cilvēkiem, procesiem un tehnoloģijām, tādējādi nodrošinot personālam apziņu un izpratni, ka tas rīkojas atbilstoši organizācijas drošības prasībām un mērķiem tādā veidā panākot plašāku un dziļāku pieeju apmācības limenī, kas būs piemērojams visiem organizācijas darbiniekiem.

Summary

Contrary to the claim that cyber threats are a technological problem, statistical data of a cyber hygiene test clearly show that employees are the major vulnerability of any organisation. In this century with omnipresent cyber threats, an organisation may be safe only with an active participation by all employees in various events and duties in respect to safety.

Due to this aspect the aim of the Paper was defined: to study the possibilities for an improvement of cyber hygiene training programme in an organisation in order to improve and strengthen the understanding of the employees about the content to be taught and the topical threats in the cyberspace:

1. Necessity of the lifelong learning for development, factors influencing it and the influence of competencies methods in the teaching content have been discussed and analysed.
2. Topicality of the threats and their importance for an organisation has been looked at, as well as the topical cyber threats binding to the organisation have been identified.
3. The framework of the cyber hygiene training programme and its nature has been discussed, as well as the application of the good practice has been listed by creating the framework of the training programme.

In order to prepare timely for challenges of cyber-attacks and diminish the safety breaches related to the human factor, one of the most important factors is the change of thinking or understanding, as well as the education of the employees.

Linda Šķēle

Zinātniskais vadītājs: Mg. iur. Imants Lubāns

PIEDĀVĀJUMU VĒRTĒŠANAS KRITĒRIJS PUBLISKAJOS IEPIRKUMOS

THE CRITERION FOR EVALUATING OFFERS IN PUBLIC PROCUREMENTS

Atslēgvārdi: publiskie iepirkumi, izvēles kritēriji, principi, cena, tirgus izpēte.

Keywords: public procurements, criteria, principles, price, market analysis.

Publisko iepirkumu būtība un tiesiskais regulējums

Publiskais iepirkums ir nozīmīgs publiskā sektora ieguldījumu aspekts: tas veicina ekonomikas attīstību Eiropā un ir svarīgs elements vienotā tirgus darbības uzlabošanā. Valsts pārvaldes iestādes iegādājas preces un pakalpojumus pilsoņu labā, un tas ir jādara iespējami efektīvākā veidā. Publiskais iepirkums sniedz iespējas arī uzņēmumiem, tādējādi veicinot privātā sektora ieguldījumus, veicinot izaugsmi un darbvietu skaita palielinājumu. Visbeidzot, publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme Eiropas strukturālo un investīciju fondu apgūšanā. Procesā piedalās pasūtītājs, pretendenti un sabiedrība, par kuras nodokļu naudu iepirkumi tiek organizēti un iegādātas preces, pakalpojumi un būvdarbi. Katru gadu publiskā sektora iestādes Eiropas Savienībā aptuveni 14% no IKP izlieto publiskajam iepirkumam. Tas ir vairāk nekā 1,9 triljoni eiro. Publiskā iepirkuma nozare tās apmēra dēļ neapšaubāmi ir ļoti svarīga konkurētspējai.¹

Publisko iepirkumu jomu reglamentē Publisko iepirkumu likums² (turpmāk – PIL) un Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likums,³ kā arī Eiropas Savienības direktīvas publisko iepirkumu jomā. No

1 Eiropas pusgada tematiskā faktu lapa. Publiskais iepirkums.– https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_public-procurement_lv.pdf. – (Resurss apskatīts 03.07.2022.).

2 Publisko iepirkumu likums (pieņemts 15.12.2016.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 254 (2016, 29. decembris).

3 Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likums (pieņemts 15.12.2016.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 36 (2017, 16. februāris).

minētajiem normatīvajiem aktiem izriet publiskā iepirkuma pamatprincipi: iepirkuma procedūras atklātums, piegādātāju brīva konkurence un vienlīdzīga attieksme pret tiem, kā arī valsts un pašvaldību līdzekļu efektīva izmantošana. Līdz ar to tiesiskais regulējums ir cieši saistīts ar iepirkuma ekonomisko efektivitāti, un šie abi aspekti nav nodalāmi.

Publisko iepirkumu likumā,⁴ kas stājās spēkā 2017. gada 1. martā, ieviestas jaunākās Eiropas Savienības direktīvas iepirkumu jomā – Eiropas Parlamenta un Padomes 2014. gada 26. februāra Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK un Eiropas Parlamenta un Padomes 2014. gada 26. februāra Direktīva 2014/25/ES par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs, un ar ko atceļ Direktīvu 2004/17/EK. Direktīva 2014/24/ES ievieša jaunas definīcijas, lai skaidrotu jēdzienus, ko izmanto iepirkuma procedūrās, piemēram, *iepirkuma procedūras dokuments* un *ekonomikas dalībnieks* (tostarp *kandidāts* un *pretendents*). Šī direktīva ievieša arī jaunus jēdzienus, kas publisku līgumu slēgšanā tagad ir būtiski, piemēram, *elektroniskie līdzekļi*, *aprites cikls*, *inovācija*, *marķējums*.⁵

Iepirkuma likums nosaka kārtību, kādā veidā jāveic process, kas vērsts uz iepirkuma līguma noslēgšanu. Tomēr daudzus būtiskus jautājumus detalizēti regulē arī virkne Ministru kabineta noteikumu, piemēram, “Iepirkuma procedūru un metu konkursu norises kārtība”,⁶ “Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība”,⁷ “Publisko elektronisko iepirkumu noteikumi”⁸ u.c., kā arī ir vairāki normatīvie akti, kas nav tieši saistīti ar iepirkumu, piemēram, Grāmatvedības likums,⁹ Būvniecības likums,¹⁰ “Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība”¹¹ u.c.

4 Publisko iepirkumu likums (pieņemts 15.12.2016.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 254 (2016, 29. decembris).

5 Eiropas Komisija. Norādījumi publiskā iepirkuma speciālistiem. 2018. 11. lpp.– https://m.esfondi.lv/upload/Vadlinijas/guidance_public_procurement_2018_lv.pdf.– (Resurss apskatīts 05.07.2022.).

6 Iepirkuma procedūru un metu konkursu norises kārtība: Ministru kabineta noteikumi Nr. 107 (pieņemti 28.02.2017.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 45 (2017, 1. marts).

7 Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība. Ministru kabineta noteikumi Nr. 353 (pieņemti 20.06.2017.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 129 (2017, 30. jūnijs).

8 Publisko elektronisko iepirkumu noteikumi: Ministru kabineta noteikumi Nr. 108 (pieņemti 28.02.2017.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 45 (2017, 1. marts)

9 Grāmatvedības likums (pieņemts 10.06.2021.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 121B (2021, 28. jūnijs).

10 Būvniecības likums (pieņemts 09.07.2013.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 146 (2013, 30. jūlijs).

11 Dokumentu izstrādāšanas un noformēšanas kārtība: Ministru kabineta noteikumi Nr. 558 (pieņemti 04.09.2018.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 177 (2018, 6. septembris).

Tiesiskais regulējums Latvijā publisko iepirkumu jomā ir atkarīgs no Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesiskā regulējuma, jo tas ir tieši pārņemams nacionālajā regulējumā. Balstoties uz ES direktīvām, Latvijā ir izstrādāts un joprojām tiek papildināts un pilnveidots publiskā iepirkuma regulējums. Saeima 2022. gada 3. martā galīgajā lasījumā atbalstīja grozījumus Publisko iepirkumu likumā. Tie pilnveido pretendentu izslēgšanas kritērijus, lai veicinātu godprātīgu kandidātu un pretendentu dalību publiskajos iepirkumos. Tāpat grozījumi likumā iekļauj regulējumu par līgumu reģistru un paplašina iepirkuma pasūtītāja iespējas izslēgt kandidātu vai pretendentu. Minētie grozījumi stājas spēkā 2023. gada 1. janvārī.¹²

Viena no svarīgākajām aktualitātēm publisko iepirkumu procesa organizēšanā joprojām ir piedāvājumu izvēles kritēriju praktiskā lietojuma iespējas. No tā ir atkarīgs, vai iepirkuma procedūras rezultātā līgums tiks noslēgts par saimnieciski izdevīgāko, optimālāko piedāvājumu. Tādēļ piedāvājumu izvēle un līgumu slēgšanas tiesību piešķiršana joprojām bieži rada šaubas par līgumslēdzēja iestādes godaprātu un piedāvājumu izvēles pamatotību.

Piedāvājumu vērtēšanas kritēriju būtība

Kā norādījusi Augstākā tiesa, nolikums ir tiesību akts, uz kuru tiek balstīta turpmākā iepirkuma procedūra un kurš līdztekus normatīvajam regulējumam (un vienlaikus tam atbilstoši) reglamentē iepirkuma procedūras norisi. Tajā ietvertie noteikumi, tostarp kritēriji, kurus pasūtītājs vērtē, piešķirot līguma slēgšanas tiesības, ir saistoši līdz pat brīdim, kad tiek izpildīts vai ir kļuvis neapstrīdams lēmums par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu. Nolikums pēc savas tiesiskās dabas galīgi noregulē tiesiskās attiecības iepirkumu procesā un nav uzskatāms par administratīvo aktu, bet par tā pieņemšanas un līguma noslēgšanas vispārīgiem “spēles noteikumiem”.¹³ Līdz ar to, jo skaidrāki šie noteikumi, jo vieglāks turpmākais process.

Piedāvājumu vērtēšana ir jānošķir no pretendentu atlases, tie ir divi dažādi iepirkuma posmi ar atšķirīgiem mērķiem. Pretendentu atlases mērķis ir atlasīt piegādātājus, kas ir pietiekoši kvalificēti, lai spētu izpildīt iepirkuma līgumu. Tiek prezumēts, ka visi atlasītie piegādātāji ir spējīgi

12 No 2023. gada sāks veidot publisko iepirkumu līgumu reģistru.– <https://www.plz.lv/no-2023-gada-saks-veidot-publisko-iepirkumu-ligumu-registru/>.– (Resurss apskatīts 5.07.2022.).

13 Pagaidu aizsardzības lūguma izskatīšana. 17.08.2012. Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr. SKA-850/2012 (A420456612).– (Nav publicēts).

izpildīt iepirkuma līgumu. Savukārt piedāvājumu vērtēšanas mērķis ir noteikt, kura no atlasītajiem pretendentiem piedāvājums ir saimnieciski visizdevīgākais un kuram ir piešķiramas līguma slēgšanas tiesības. Līdz ar to piedāvājumu vērtēšanā tiek vērtēts nevis pretendents, bet gan tā sagatavotais piedāvājums.

Pasūtītājs nosaka vienīgi objektīvus, atklātus un nediskriminējošus vērtēšanas kritērijus, kas neierobežo piegādātāju godīgu konkurenci. Objektīvi izvēles kritēriji ir saistīti ar iepirkuma priekšmetu (nevis ar pretendentu), pamatoti ar pasūtītāja vajadzībām, ir objektīvi salīdzināmi vai izvērtējami. Vērtēšanas kritēriji ir saistīti ar iepirkuma priekšmetu, ja tie objektīvi liecina par pasūtītājam izdevīgākā līguma noslēgšanu.¹⁴ Lai piedāvājumi būtu objektīvi salīdzināmi un izvērtējami, vērtēšanas kritērijiem piešķir skaitliskas vērtības. To var darīt norādot algoritmu, pēc kura tiek aprēķināts kopējais piešķiramo punktu skaits, gan norādot konkrētas vērtības vai diapazonus, sniedzot papildus skaidrojumus par punktu piešķiršanas nosacījumiem un pēc kādiem dokumentiem tiks veikta pretendenta sniegtās informācijas patiesuma pārbaude. Nevar izvirzīt tādas vērtēšanas kritērijus, kuru izvērtēšanai iesniegtās informācijas patiesums nav pārbaudāms. Vairāk punkti ir jāparedz tajos kritērijos, kuru nozīme ir svarīgāka piedāvājuma izvēlē, jābūt skaidri saprotamam, cik punktus katrā situācijā piešķirs. Katra piedāvājuma vērtēšanas kritērija vērtēšanas kārtība ir skaidri jānosaka publiskā iepirkuma procedūras sākumā un to nevar grozīt nevienā publiskā iepirkuma procedūras posmā, t.i., no iepirkuma izsludināšanas brīža līdz līguma noslēgšanai ar izvēlēto pretendentu. Līdz ar to precīzi noteikti vērtēšanas kritēriji izslēdz pasūtītāja rīcības brīvību saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma izvēlē un nodrošina publisko iepirkumu pamatprincipus.

No Līguma par Eiropas Savienības darbību 101. panta 1. punkta izriet, ka ir aizliegtas tirgus dalībnieku vienošanās, kas var ietekmēt tirdzniecību starp dalībvalstīm un kuru mērķis vai sekas ir nepieļaut, ierobežot vai izkropļot konkurenci iekšējā tirgū.¹⁵ Līdz ar to arī vērtēšanas kritērijiem ir jābūt nediskriminējošiem, piemēram, pēc personas nacionalitātes vai reģistrācijas valsts, un tie nevar ierobežot godīgu konkurenci. Iepirkumu procedūras dokumentācijā nevar paredzēt piešķirt papildus punktus

14 20.07.2015. IUB lēmums Nr.4-1.2/15-221.– <http://iepirkumiem.eu/judikatura/?p=view&id=268>.– (Resurss apskatīts 10.07.2022.).

15 Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija (OV C 326, 26.10.2012.).– https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj.– (Resurss apskatīts 10.07.2022.).

par pasūtītājam iepriekš sniegtiem pakalpojumiem, jo tiktu diskriminēti tie tirgus dalībnieki, kas pieredzi guvuši izpildot citu pasūtītāju līgumus. Nedrīkst noteikt vērtēšanas kritērijus, kas vērsti uz pretendenta darbību nevis piedāvājuma vērtēšanu. Piemēram, vērtēt pretendenta pieredzi pēc darbības gadiem, objektu skaitu, veikto piegāžu skaitu, atsauksmju skaitu, uzņēmuma apgrozījumu. Šīs prasības ir jāiekļauj pretendentu atlasē, nevis vērtēšanas kritērijos. Nedrīkst noteikt arī abstraktus vērtēšanas kritērijus, kas neattiecas uz iepirkuma priekšmetu, t.i., piešķirt papildu punktus par to, ka piegādātājs kopumā ievēro augstus vides vai darba standartus, ja tas tieši neattiecas uz iepirkuma priekšmetu. Nevar noteikt kritērijus cita mērķa sasniegšanai, nevis pasūtītāja vajadzībai visatbilstošāko piegāžu, pakalpojumu vai būvdarbu izvēlei. Piemēram, noteikt, ka piegādes jāveic izmantojot kurjera pakalpojumus. Pasūtītājam ir svarīgi veikt preces piegādi noteiktā laikā un vietā, nevis kādā veidā piegādātājs to veic (velokurjers, autotransports utt.).

Piedāvājumu izvēles kritēriju veidi

PIL 51. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka “pasūtītājs piešķir iepirkuma līguma slēgšanas tiesības saimnieciski visizdevīgākajam piedāvājumam”.¹⁶ Šo kritēriju var piemērot, izmantojot trīs dažādas pieejas, un tajās visās ir saimniecisks elements:

- tikai cena;
- tikai izmaksas, izmantojot izmaksu efektivitātes pieeju, piemēram, aprites cikla izmaksu noteikšanu;
- labākā cenas un kvalitātes attiecība.¹⁷

Iepirkuma procedūras dokumentos, t.sk., paziņojumā par līgumu, līgumslēdzējas iestādes brīvi nosaka vienu no trīs PIL 51. pantā noteiktajiem kritērijiem, izņemot konkursa dialoga un inovācijas partnerības gadījumus, kad izmantojamais kritērijs ir labākā cenas un kvalitātes attiecība. Tāpat iepirkuma dokumentos norāda izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju, atbilstoši kuram piešķirs līguma slēgšanas tiesības, ja vismaz divu piedāvājumu novērtējums ir vienāds.¹⁸

16 Publisko iepirkumu likums (pieņemts 15.12.2016.), 51. panta 1. d.// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 254 (2016, 29. decembris).

17 Eiropas Komisija. Norādījumi publiskā iepirkuma speciālistiem. 2018. 70. lpp.– https://m.esfondi.lv/upload/Vadlinijas/guidance_public_procurement_2018_lv.pdf.– (Resurss apskatīts 11.07.2022.).

18 Saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma kritēriji.– <https://www.iub.gov.lv/lv/335-saimnieciski-visizdevigaka-piedavajuma-kriteriji>.– (Resurss apskatīts 11.07.2022.).

Zemākās cenas kritērijs

Saskaņā ar PIL 51. panta ceturto daļu “pasūtītājs piedāvājumu salīdzināšanai un izvērtēšanai ir tiesīgs izmantot tikai cenu, ja iepirkums tiek veikts PIL 9. un 10. pantā noteiktajā kārtībā vai ja sagatavotā tehniskā specifikācija ir detalizēta un citiem kritērijiem nav būtiskas nozīmes piedāvājuma izvēlē”.¹⁹ Likums uzsver, ka zemāko cenu izmanto tad, ja ir ļoti skaidra tehniskā specifikācija, ja ir precīzi pateikts, kas pasūtītājam ir nepieciešams. Tikai cena jeb zemākā cena ir vienīgais apstāklis, ko ņem vērā, izvēloties labāko piedāvājumu. Līdz ar to piedāvājumu izvēlē netiek veikta izmaksu analīze un netiek vērtēti kvalitātes apsvērumi, tomēr ir jāatzīmē, ka tiek vērtēta arī pretendenta kvalifikācija un viņu piedāvājumu atbilstība tehniskajā specifikācijā noteiktajām prasībām. Tādēļ ir jāuzsver, ka cena ir vienīgais apstāklis pieņemot gala lēmumu, nevis vienīgais kritērijs vērtējot piedāvājumus.

Eiropas Parlamenta un Padomes 2014. gada 26. februāra Direktīvas 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK 67. panta 2. daļas nobeigumā ir minēts: “Dalībvalstis var noteikt, ka līgumslēdzējas iestādes nevar izmantot tikai cenu vai tikai izmaksas kā vienīgo piešķiršanas kritēriju, vai paredzēt, ka tos izmanto tikai noteiktas līgumslēdzēju iestāžu kategorijas vai tikai noteikta tipa līgumos”.²⁰ Balstoties uz šo normu, ir veikti grozījumi publiskos iepirkumus regulējošajos normatīvajos aktos, kas stājās spēkā 2023. gada 1. janvārī. Saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma izveles kritēriju regulējums papildināts ar sadaļu, kura nosaka priekšmetu grupas, par kurām, slēdzot līgumu, pasūtītājs piedāvājumu salīdzināšanai un izvērtēšanai nav tiesīgs izmantot tikai cenu.²¹

Izmaksu kritērijs, izmantojot izmaksu efektivitātes pieeju

Izmantojot izmaksu efektivitātes pieeju, uzvar tas piedāvājums, kuram ir zemākās kopējās izmaksas, ņemot vērā visas ar precēm, būvdarbiem vai pakalpojumiem saistītās izmaksas visa to aprites cikla laikā. Aprites cikla izmaksas attiecas uz visām izmaksām, kas rodas līgumslēdzējai iestādei, – gan vienreizējām, gan atkārtotām izmaksām.

19 Publisko iepirkumu likums (pieņemts 15.12.2016.), 51. panta 4.d.// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 254 (2016, 29. decembris).

20 Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK Dokuments attiecas uz EEZ

21 Grozījumi publisko iepirkumu likumvidē, kas stāties spēkā 01.01.2023.– <https://www.iub.gov.lv/lv/jaunums/grozijumi-likumvide-speka-01012023>.– (Resurss apskatīts 12.07.2022.).

Līgumslēdzējām iestādēm iepirkuma procedūras dokumentos jānorāda metode, ko izmantos aprites cikla izmaksu novērtēšanai, un precīzi jānorāda, kādi dati būs vajadzīgi no pretendentiem, lai to izdarītu.²² Lai izvēlētos ekonomiski visizdevīgāko preci vai produktu ilgtermiņā, jāņem vērā visas tiešās un netiešās produkta lietošanas un ar enerģijas patēriņu saistītās izmaksas. Lai to izdarītu, ir jāveic aprites cikla analīze. Tā ir metode, ar kuras palīdzību var novērtēt visas preces aprites cikla laikā radušās izmaksas (preces cena, uzstādīšana, energoresursu izmaksas, lietošanas izmaksas, uzturēšanas izmaksas un utilizācijas izmaksas). Tādējādi aprites cikla pieeja ļauj objektīvi izvērtēt saimnieciski visizdevīgāko risinājumu, jo aprites cikla izmaksas atspoguļo iepircēja izmaksas, kas rodas attiecīgās preces vai pakalpojuma pilnā dzīves cikla laikā.²³ Aprites cikla izmaksas parasti rēķina līdz attiecīgās iekārtas utilizācijai vai kapitālajam remontam. Latvijā tehniskās sistēmas vai iekārtas aprites cikla izvērtēšanas veidu nosaka Valsts Standarts LVS EN ISO 14040 "Vides pārvaldība. Dzīves cikla novērtēšana. Principi un struktūra".

Labākās cenas un kvalitātes attiecības kritērijs

Viens no ieteicamajiem piedāvājumu izvēles kritērijiem publiskajā iepirkumā ir cenas un kvalitātes attiecība. Proti, tā vietā, lai iepirkuma līguma izpildītāju noteiktu, pamatojoties tikai uz zemāko cenu, cenas un kvalitātes attiecības kritērijs ir vērsts uz labākās ieguldījumam atbilstošās vērtības noskaidrošanu, izsverot par noteiktu cenu iegūstamo paaugstinātas kvalitātes līmeni.²⁴ Šie kritēriji var ietvert kvalitātes, vides un/vai sociālos aspektus.

Piešķiršanas kritērijus parasti vērtē, izmantojot sistēmu, kurā dažādajiem kritērijiem piešķir svērumus. Sīki izstrādāti piešķiršanas kritēriji un to svērumi būtu jānorāda līgumu paziņojumā vai iepirkuma procedūras dokumentos, izmantojot novērtējuma matricu vai skaidru vērtēšanas metodoloģiju. Katra kritērija relatīvais svērums ir jānorāda procentos vai skaitļos.²⁵

22 Eiropas Komisija. Norādījumi publiskā iepirkuma speciālistiem. 2018. 71. lpp.– https://m.esfondi.lv/upload/Vadlinijas/guidance_public_procurement_2018_lv.pdf.– (Resurss apskatīts 13.07.2022.).

23 Brizga J. Zaļā iepirkuma rokasgrāmata. 2006, 14. lpp.– <https://www.zalabriviba.lv/wp-content/uploads/ZalaisIepirkums.pdf>.– (Resurss apskatīts 13.07.2022.).

24 Prakses piemēri.– <https://www.iub.gov.lv/lv/prakses-piemeri>.– (Resurss apskatīts 13.07.2022.).

25 Energoefektivitātes pakalpojuma iepirkuma rokasgrāmata.12.lpp.– https://qualitee.eu/lv/wp-content/uploads/sites/9/3-04_Procurement-Handbook_LV_new.pdf.– (Resurss apskatīts 16.07.2022.).

Piedāvājuma izvēles algoritms ir iepirkuma dokumentos noteiktā kārtībā izdarāmu aprēķinu vai darbību sistēma iepirkuma rezultāta sasniegšanai, kas pamatojas uz vērtēšanas kritērijiem. Vērtēšanas kritērijus izvēlas tādus, kurus var objektīvi salīdzināt, vai nu izsakot tos skaitliskā izteiksmē (ar matemātisku formulu) vai aprakstot citu šo kritēriju salīdzināšanas metodi. No iepirkuma dokumentiem jābūt saprotamam, kā algoritms tiks piemērots. Iespējami dažādi saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma vērtēšanas algoritmu veidi. Algoritmu var noteikt absolūtos skaitļos, kur konkrēta pretendenta iegūtais punktu skaits nav atkarīgs no citu pretendentu piedāvājumiem, vai relatīvi pret citu pretendentu piedāvājumā piedāvātajiem zemākajiem un/vai augstākajiem rādītājiem.²⁶

Izšķirošais piedāvājuma izvēles kritērijs

Izvērtējot saimnieciski visizdevīgāko piedāvājumu, var gadīties, ka vairāki pretendenti ir ieguvuši vienādu punktu skaitu vai piedāvājuši vienādu zemāko cenu, tādēļ pasūtītājam atklāta konkursa nolikumā ir jānorāda arī izšķirošais piedāvājuma izvēles kritērijs. Pasūtītājs kā izšķirošo kritēriju ir tiesīgs noteikt tādu, kas saistīts ar tehnisko vai finanšu piedāvājumu, atlases prasībām vai citiem pretendenta piedāvājumā norādītiem rādītājiem, šī informācija obligāti ir jānorāda nolikumā. Tāpat pasūtītājs drīkst kā izšķirošo izvēlēties kādu no PIL minētajiem kritērijiem, kas raksturo piegādātāja atbilstību sociālās aizsardzības prasībām. Praksē bieži kā izšķirošais piedāvājuma izvēles kritērijs tiek noteikts kvalitātes kritērijs, kuram nolikumā noteikta visaugstākā skaitliskā vērtība. Pasūtītājs drīkst noteikt arī vairākus izšķirošos piedāvājuma izvēles kritērijus, norādot to izmantošanas secību, savukārt izlozi kā metodi uzvarētāja noteikšanai ieteicams izmantot tikai tādos gadījumos, kad iepriekšminētie kritēriji nav bijuši pietiekami.²⁷

Izšķirošā piedāvājuma izvēles kritērija nosacījumi ir minēti PIL 51. panta 7. daļā: “Pasūtītājs iepirkuma procedūras dokumentos norāda izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju, atbilstoši kuram izvēlēties piedāvājumu, ja pirms tam, kad pieņems lēmumu par iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu, konstatēs, ka vismaz divu piedāvājumu novērtējums ir vienāds.

26 Vadlīnijas saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma vērtēšanas kritēriju noteikšanai publiskajos iepirkumos.7.lpp.– https://www.lad.gov.lv/files/vadlinijas-saimnieciski_visizdevigaka_piedavajuma-kriteriji_20140721.pdf.– (Resurss apskatīts 16.07.2022.).

27 Vadlīnijas atklāta konkursa nolikuma sagatavošanai.– <https://www.iub.gov.lv/lv/vadlinijas-atklata-konkursa-nolikuma-sagatavosana#5-piedavajuma-izvertesanas-kriteriji>.– (Resurss apskatīts 16.07.2022.).

Pasūtītājam ir tiesības par izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju noteikt tādu kritēriju, kas raksturo piegādātāja atbilstību sociālās aizsardzības prasībām, tai skaitā to, ka izraudzīto piedāvājumu iesniedzis piegādātājs, kas ir nacionāla līmeņa darba devēju organizācijas biedrs un ir noslēdzis koplīgumu ar arodbiedrību, kas ir nacionāla līmeņa arodbiedrības biedre (ja piedāvājumu iesniegusi personālsabiedrība vai personu apvienība, koplīgumam jābūt noslēgtam ar katru personālsabiedrības biedru un katru personu apvienības dalībnieku).²⁸ Balstoties uz šo normu, daudzi pasūtītāji savā iepirkumu dokumentācijā kā izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju norāda dalību nacionāla līmeņa darba devēju organizācijās. Kaut arī minētais kritērijs nav pretrunā ar PIL 51. panta septītās daļas regulējumu, Eiropas Komisijas auditori iepirkumu audita ietvaros ir norādījuši, ka šāds izšķirošais piedāvājuma izvēles kritērijs ir diskriminējošs; tāpat vēlams, lai izšķirošais piedāvājuma izvēles kritērijs būtu saistīts ar konkrētā līguma priekšmetu.²⁹ Tādēļ, lai likumdošana atbilstu ES direktīvām un publisko iepirkumu pamatprincipiem, autore izsaka priekšlikumu pārveidot PIL 51. panta septīto daļu un izteikt to šādā redakcijā: “Pasūtītājs iepirkuma procedūras dokumentos norāda izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju, atbilstoši kuram izvēlēsies piedāvājumu, ja pirms tam, kad pieņems lēmumu par iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu, konstatēs, ka vismaz divu piedāvājumu novērtējums ir vienāds. Pasūtītājam ir tiesības par izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju noteikt tādu kritēriju, kas ir saistīts ar konkrētā līguma priekšmetu.”

Problēmas un iespējamie risinājumi publiskajos iepirkumos

Pēdējos gados ir veikti uzlabojumi publiskā iepirkuma regulējumā gan ES, gan arī dalībvalstu līmenī, taču problēmas joprojām pastāv. Dalībvalstis ievērojamu daļu savu publiskā sektora līdzekļu izlieto iepirkumiem. Taču vairākās valstīs informācijas publicēšanas līmenis joprojām ir zems, radot nepietiekamu atklātību, lai varētu izmantot pārrobežu darījumdarbības iespējas.³⁰ Iepirkumu plānošana ir vissvarīgākais posms veiksmīgu iepir-

28 Publisko iepirkumu likums (pieņemts 15.12.2016.), 51. panta 7. d.// Latvijas Vēstnesis.- Nr. 254 (2016, 29. decembris).

29 Biežāk uzdotie jautājumi un atbildes par Publisko iepirkumu likuma piemērošanu.- https://www.iub.gov.lv/lv/publisko-iepirkumu-likums-pil#rikosana_2.16.- (Resurss apskatīts 16.07.2022.).

30 Eiropas pusgada tematiskā faktu lapa. Publiskais iepirkums.- https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet_public-procurement_lv.pdf.- (Resurss apskatīts 1.08.2022.).

kumu realizācijai, kā arī katra atsevišķā iepirkuma mērķa sasniegšanai. Lai izvēlētos piemērotāko piedāvājuma izvēles kritēriju, jau plānojot iepirkumu, pasūtītājam jāveic tirgus izpēte, lai noskaidrotu alternatīvas un izmaksas iepirkuma priekšmetam.

Kvalitatīvu pretendentu kvalifikācijas un tehnisko specifikāciju izstrāde ir būtiska līguma izpildei un vēlamā rezultāta sasniegšanai. Visa pamatā ir kvalitatīva iepirkumu procedūras dokumentu sagatavošana un procedūras dokumentēšana, jo normatīvos aktos ir noteikta iepirkumu procedūru kārtība un to saturs, bet ne to noformēšanas kārtība.

Tirgus izpēte

Praksē tirgus izpētes un attiecīgi iepirkuma plānošanas posmam bieži vien netiek pievērsta pienācīga uzmanība, tomēr pasūtītājiem ir pienākums veikt tirgus izpēti un noteikt paredzamo līgumcenu, lai nodrošinātu valsts un pašvaldības, kā arī Eiropas Savienības fondu līdzekļu efektīvu izmantošanu, maksimāli samazinot risku, un lai izvēlētos atbilstošu iepirkuma procedūras veidu. Tirgus izpēte un līgumcenas priekšizpēte veicama jebkurā iepirkumā, tostarp arī iepirkumos, kuru paredzamā līgumcena nesasniedz sliekšni, no kura pasūtītājam iestājas pienākums piemērot publisko iepirkumu jomas regulējumu. Tam, kā tieši tiek definēta priekšizpēte, t.i., kā līgumcenas priekšizpēte vai kā tirgus izpēte, nav izšķirošas nozīmes, jo jebkurā gadījumā tā ir nepieciešama un veicama.

Pasūtītāja pienākums veikt priekšizpēti (tirgus izpēti) izriet no PIL 2. pantā noteiktā mērķa, proti, nodrošināt pasūtītāju līdzekļu efektīvu izmantošanu. Atbilstoši PIL 11. panta regulējumam pasūtītājam ir pienākums noteikt paredzamo līgumcenu, lai izvēlētos atbilstošu iepirkuma veidu un piemērojamo procedūru. Nepieciešamība dokumentēt paredzamās līgumcenas noteikšanas procesu izriet gan vispārīgi no PIL mērķiem un regulējuma par paredzamās līgumcenas noteikšanu, gan Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma regulējuma, gan iestādes pienākuma pamatot tās pieņemtos lēmumus saistībā ar finanšu izlietojumu.³¹

Veidi, kā dokumentēt tirgus izpētes veikšanu, var būt atšķirīgi atkarībā no iepirkuma priekšmeta, iepirkuma metodes, subjekta veida, jomas u.c.

31 Ieteikumi pasūtītājiem, sabiedrisko pakalpojumu sniedzējiem un finansējuma saņēmējiem tirgus izpētes veikšanā.– <https://www.iub.gov.lv/lv/ieteikumi-pasutitajiem-sabiedrisko-pakalpojumu-sniezzejem-un-finansejuma-sanemejiem-tirgus-izpetes-veiksana>.– (Resurss apskatīts 22.08.2022.).

apstākļiem. Tomēr pasūtītājam ir jāņem vērā, ka tam jebkurā gadījumā ir jānodrošina, lai tirgus izpētes procesu būtu iespējams izsekot, lai tā rīcībā ir dokumentu kopums ar pietiekamu liecību par tirgus izpētes veikšanu. Tirgus izpētes veikšanas apliecinājumi var būt izdrukas no sarakstes ar vairākiem (vismaz trīs) piegādātājiem par iepirkuma priekšmetu, informatīvie materiāli (bukleti, katalogi u.c.), ekspertu atzinumi un citi rakstiski pierādījumi. Visgrūtāk ir pierādīt mutisku tirgus izpēti (telefonaptauja, apspriede utt.), tādēļ šādas metodes apliecināšanai jāveido dokumenti brīvā formā (piemēram, protokols, apkopojums), kurā tiek norādīta visa būtiskā informācija, t.i., norises laiks, vieta, piegādātāja vārds un uzvārds (nosaukums, ja piegādātājs ir juridiska persona), piedāvātās preces marka, modelis un cena, kā arī apliecinājums, ka piegādātājs ir informēts par būtiskākiem līguma izpildes nosacījumiem (piegādes termiņš, garantijas pakalpojumi, apmaksas kārtība utt.). Lai nodrošinātu tirgus izpētes norises un ar to saistītās dokumentācijas caurskatāmību un izsekojamību, pasūtītājs var sagatavot, piemēram, tirgus priekšizpētes apkopojumu veidlapu. Šāds dokuments nodrošinātu, ka neatkarīgi no iepirkuma specifikas, tiktu nodrošināts noteikts dokumentu apjoms un saturs, kas nodrošinātu pietiekamas liecības par tirgus izpētes veikšanu, tā procesu būtu iespējams izsekot un pamatot. Lai arī normatīvie akti nenosaka šāda dokumenta nepieciešamību, autore uzskata, ka tas nodrošinātu iepirkuma procesa raitu norisi, vieglāku prasību noteikšanu un pamatotu pasūtītāja veikto tirgus izpēti, pievienojot to iepirkuma dokumentācijai, lai arī kontrolējošās iestādes par to varētu pārliecināties. Autores priekšlikums ir papildināt PIL 11. panta pirmo daļu un izteikt šādā redakcijā: "Paredzamo līgumcenu nosaka, lai izvēlētos iepirkuma veidu un piemērojamo procedūru. Pasūtītājs pirms iepirkuma veikšanas veic tirgus izpēti un dokumentē to."

Tirgus izpētes procesā tiek apzinātas iespējas iegādāties nepieciešamos un finansālajām iespējām atbilstošos pakalpojumus, piegādes un būvdarbus. Tādēļ šāda tiesību norma nodrošinātu PIL mērķu realizāciju – iepirkumu procedūru lielāku atklātumu un pasūtītāja līdzekļu efektīvu izmantošanu, maksimāli samazinot tā risku, jo iepirkuma dokumentos tiktu atspoguļoti visi būtiskie apsvērumi, kas ir ietekmējuši lēmumu par iepirkuma uzvarētāju pieņemšanu, kā arī ļautu kontrolējošām un sadarbības iestādēm samazināt iepirkuma procedūras norises izskatīšanas un atzinuma sniegšanas laiku. Analogi grozījumi būtu nepieciešami arī Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likuma 14. panta pirmajā daļā, jo šī normatīvā akta mērķi ir saturiski līdzīgi.

Apspriede ar piegādātājiem

No 2021. gada 15. februāra Iepirkumu uzraudzības birojs (turpmāk – IUB) piedāvā iespēju tirgus izpētes ietvaros pasūtītājiem biroja tīmekļvietnē pirms iepirkuma uzsākšanas publicēt paziņojumu par apspriedi ar piegādātājiem. Šādas apspriedes rīkošana ir vēlama, vienlaikus šai gadījumā jāievēro diskriminācijas aizlieguma, vienlīdzīgas attieksmes un caurskatāmības principi. Tāpat rūpīgi jāvērtē arī PIL 18. panta ceturtajā daļā noteiktais attiecībā uz iepriekšēju iesaisti un interešu konfliktu. Proti, Eiropas Komisija ir norādījusi, ka Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK 41. panta noteikumi ir saprotami plaši un attiecas uz jebkuru situāciju, kad tirgus dalībnieks ir iepriekšēji iesaistījies.³²

Apspriedes mērķis ir apzināt tirgus situāciju un sagatavot pēc iespējas kvalitatīvu iepirkuma procedūras dokumentāciju pirms iepirkuma izsludināšanas un veicināt konkurenci iepirkumos, jo konkurences trūkums ir būtiskāka Latvijas iepirkumu jomas problēma. To apliecina Eiropas Komisijas veiktais vērtējums par vienotā tirgus rezultātiem.³³ Lai arī Latvijas Republikas kopējais sniegums ir pozitīvs, tomēr trīs rādītājos vērtējums nav apmierinošs. Neitrāls vērtējums ir rādītājos “Nav uzaicinājumu iesniegt piedāvājumus jeb zemsliekšņu iepirkumi” un “Procedūras, kas sadalītas daļās”, savukārt negatīvs vērtējums ir rādītājā “Viens piedāvājums”, kas liecina par nepietiekamu potenciālo pretendentu informēšanu, konkurences trūkumu un birokrātiju. Nodrošinot, ka iepirkuma procedūrā piedalās vairāki pretendenti, pasūtītājam ir vairāk iespēju un tas var iegūt labāku cenas un kvalitātes attiecību. Tomēr ir jāatzīmē, ka šis rādītājs Latvijai pēdējos gados sāk samazināties, salīdzinot ar Polijas Republiku, kurai tas ir nemainīgi augsts, t.i., vidēji 50% no visām valstī veiktajām iepirkuma procedūrām.

2022. gada 24. martā tika pieņemti grozījumi PIL, kas stājas spēkā 2023. gada 1. janvārī un noteic pasūtītāja rīcību gadījumā, kad atklātā konkursā, slēgtā konkursā vai konkursa procedūrā ar sarunām pieteikumu vai piedāvājumu ir iesniedzis tikai viens kandidāts vai pretendents (PIL

32 Ieteikumi pasūtītājiem, sabiedrisko pakalpojumu sniedzējiem un finansējuma saņēmējiem tirgus izpētes veikšanā.– <https://www.iub.gov.lv/lv/ieteikumi-pasutitajiem-sabiedrisko-pakalpojumu-sniedzjiem-un-finansejuma-sanemejiem-tirgus-izpetes-veiksana>.– (Resurss apskatīts 28.08.2022.).

33 Vienotā tirgus rezultātu pārskats.– https://single-market-scoreboard.ec.europa.eu/policy_areas/public-procurement_en.- (Resurss apskatīts 28.08.2022.).

41. panta divpadsmitā daļa). Pasūtītājam šādā gadījumā ir jāpārtrauc iepirkuma procedūra (attiecas uz iepirkuma procedūru, kas izsludināta no 2023. gada 1. janvāra), izņemot, ja:

- pirms iepirkuma procedūras izsludināšanas ir rīkota likumam (PIL 18. panta 2.¹ daļai) atbilstoša apspriede ar piegādātājiem;
- iepirkuma procedūras pārtraukšana apdraud sabiedrības drošības vai veselības aizsardzības intereses.³⁴

2023. gada 1. janvārī stājoties spēkā jaunajam PIL regulējumam, 18. panta 2.¹ daļā ir iekļauts apspriedes ziņojums. Līdz ir jāveido atsevišķs dokuments, kas palielina birokrātiju un sarežģī iepirkuma procesu. Tādēļ autores priekšlikums ir rediģēt PIL 18. panta 2.¹ daļas otro punktu, nenorādot dokumentēšanas veidu, un izteikt to šādā redakcijā: “ir dokumentēti apspriedes dalībnieki, to komentāri, pasūtītāja galvenie secinājumi un vērtējums par apspriedes laikā saņemtajiem piegādātāju komentāriem un iespējamo konkurenci attiecīgajā iepirkumā” un attiecīgi precizēt arī PIL 40. panta trešo daļu “Protokoli, kas atspoguļo iepirkuma norisi, ziņojums, šā likuma 18. panta 2.¹ daļā minētās apspriedes dokuments, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus un pieteikumus, ir vispārpieejama informācija.” Šāda tiesību norma neierobežotu piemērojamos dokumentu veidus un pasūtītāji varētu kodolīgi un lakoniski dokumentēt apspriedes rezultātus. Pasūtītāji varētu brīvi izstrādāt dokumentu, kā tas tiek darīts izvērtējot saņemtos pieteikumus un piedāvājumus iepirkuma procedūrā. Tas ir kopsakarā ar publisko iepirkumu pamatprincipu – nepieciešamību nodrošināt piegādātāju brīvu konkurenci, kā arī vienlīdzīgu un taisnīgu attieksmi pret tiem. Tāpēc nav nepieciešams ierobežot pasūtītāju rīcību dokumentu veidos, jo būtisks ir dokumenta saturs nevis noformējums.

Problēmas labākās cenas un kvalitātes attiecības kritērijos

Standartizētu kritēriju izvirzīšana neļauj sasniegt mērķi maksimāli labākajā veidā, jo nereti arī vidēji labs risinājums spēj izpildīt visus kritērijus un iegūt līguma slēgšanas tiesības zemākas cenas dēļ. Vienlaikus izvirzot jaunus un nebijušus kritērijus, pasūtītājs pakļauj sevi paaugstinātam riskam, jo bieži tirgū esošie pretendenti meklē, apstrīd un atrod kritērija vājas vietas, kuras izmanto savā labā, lai paaugstinātu izredzes iegūt līguma slēgšanas tiesības, kas ne tikai var novest pie tā, ka netiek saņemts maksimālais rezultāts, kāds būtu iegūstams no iepirkuma, bet var veidot garu apstrīdēšanas procesu, kaitēt projekta virzībai un vajadzības īstenošanai, paslikti-

34 Paziņojums par apspriedi ar piegādātājiem.– <https://www.iub.gov.lv/skaidrojums-pazinojums-par-apsriedi-ar-piegadatajiem#3>.– (Resurss apskatīts 28.08.2022.).

nāt pasūtītāja reputāciju. Līdz ar to kritērija definēšanai un aprakstīšanai ir jāpievērš paaugstināta uzmanība. Kritērijiem piešķirtās skaitliskās vērtības var norādīt noteiktā diapazonā. Piedāvājumu vērtēšanas mērķis ir sarindot piedāvājumus izdevīguma secībā. Vērtēšanas kritērijus izvēlas tādus, kurus var objektīvi salīdzināt, vai nu izsakot tos skaitliskā izteiksmē (ar matemātisku formulu) vai aprakstot citu šo kritēriju salīdzināšanas metodi. No iepirkuma dokumentiem jābūt saprotamam, kā algoritms tiks piemērots.

Pilnīgi caurspīdīga vērtēšanas sistēma ļauj pretendentiem aprēķināt savu novērtējumu, kad tie ir sagatavojuši savu piedāvājumu. Tas ir iespējams, kad konkrēta pretendenta iegūtais punktu skaits nav atkarīgs no citu pretendentu piedāvājumiem. Tomēr arī gadījumos, kad piedāvājumu novērtēšanā tiek izmantoti algoritmi, salīdzinot ar citu pretendentu piedāvājumiem, tie var aprēķināt aptuveno sava piedāvājuma novērtējumu, jo labs uzņēmējs pārzina tirgus situāciju, esošos konkurentus un to piedāvātos risinājumus. Vairumā vērtēšanas sistēmā tiek izmantoti relatīvi rādītāji, t.i., tādi, kas tiek aprēķināti salīdzinājumā pret kaut ko, tādi, kas mainās atkarībā no dažādiem apstākļiem, piemēram, citu pretendentu piedāvājumiem, piedāvātās cenas utt.

Gan cenas, gan lielākā daļa kvalitātes kritēriji ir objektīvi nosakāmi, bez subjektīva, individuāla vērtējuma, jo tiek izmantotas tikai matemātiskas darbības. Tomēr PIL 26. panta otrajā daļā ir noteikts, ka katrs iepirkuma komisijas loceklis piedāvājumu vērtē individuāli pēc visiem iepirkuma procedūras dokumentos norādītajiem vērtēšanas kritērijiem, izņemot gadījumu, kad piedāvājumu salīdzināšanai un novērtēšanai tiek izmantota tikai cena. Šī norma attiecas uz piedāvājuma vērtēšanas procesu, nevis uz piedāvājumu vērtēšanas metodiku. Lai arī piedāvājumi tiek salīdzināti un novērtēti, izmantojot objektīvus vērtējumus un matemātiskas darbības, iepirkuma komisijas locekļiem tas ir jāveic individuāli. Rodas situācija, kad komisijas locekļu individuālie vērtējumi ir identiski un tiek veidoti satursiski dokumentu dublikāti.

Administratīvā rajona tiesa lietas Nr. A42387606 2008. gada 12. februāra spriedumā ir norādījusi, ka viens no svarīgākajiem līdzekļiem, kas nosaka, pēc kādiem objektīviem kritērijiem jāvērtē pretendentu iesniegtie piedāvājumi, ir konkursa nolikumi, kuros tiesas vērtējumā būtu jāieestrādā strikti nosacījumi, kas būtu objektīvi vērtējami un kurus komisijas loceklim izvērtējot, būtu arī jāliek attiecīgs vērtējums, kurš būtu argumentēts ar attiecīgiem raksturlielumiem un argumentiem.³⁵

35 12.02.2008. Administratīvās rajona tiesas spriedums lietā Nr. A42387606.– (Nav publicēts).

Tādēļ autore uzskata, ka PIL 26. panta otrās daļas redakcija ir jāprecizē ar papildus izņēmuma gadījumu, un piedāvā šādu redakciju: “Katrs iepirkuma komisijas loceklis piedāvājumu vērtē individuāli pēc visiem iepirkuma procedūras dokumentos norādītajiem vērtēšanas kritērijiem, izņemot gadījumu, kad piedāvājumu salīdzināšanai un novērtēšanai tiek izmantoti objektīvi vērtējumi vai tikai cena. Par saimnieciski visizdevīgāko atzīst to piedāvājumu, kurš pēc individuālo vērtējumu apkopošanas iegūvis visaugstāko novērtējumu.”

Secinājumi un priekšlikumi

Publiskajiem iepirkumiem ir būtiska nozīme demokrātiskā sabiedrībā, tie nodrošina valsts līdzekļu pareizu un efektīvu izlietošanu, kā arī ietekmē gan valsts, gan ES ekonomiskos rādītājus kopumā. Tiesību aktiem, kas regulē publisko iepirkumu norisi, jānodrošina, lai iepirkumu procedūras nav sarežģītas un dod iespēju uzņēmumiem godīgas konkurences ceļā saņemt valsts pasūtījumus, kā arī procesa atklātumu un vienlīdzību. Tiem jānosaka kārtību, kādā veidā jāveic process, kas vērsts uz iepirkuma līguma noslēgšanu, nevis dokumentu veidu definēšanu, tādēļ autore uzskata, ka iepirkuma procedūras dokumentēšanai ir jābūt brīvā formā.

Publiskajā iepirkumā, nosakot piedāvājuma izvēles kritērijus un vērtējot piedāvājumus, jāņem vērā Eiropas Savienības līguma pamatprincipi. Pasūtītājs nosaka vienīgi objektīvus, atklātus un nediskriminējošus vērtēšanas kritērijus, kas neierobežo piegādātāju godīgu konkurenci. Pasūtītājs piešķir iepirkuma līguma slēgšanas tiesības saimnieciski visizdevīgākajam piedāvājumam, nosakot vienu no trīs kritērijiem – tikai cena, tikai izmaksas, izmantojot izmaksu efektivitātes pieeju vai labākā cenas un kvalitātes attiecība.

Lai izvēlētos piemērotāko piedāvājuma izvēles kritēriju, pasūtītājam jāveic tirgus izpēti, lai noskaidrotu alternatīvas un izmaksas iepirkuma priekšmetam. Pasūtītājam ir jānodrošina, lai tirgus izpēti process būtu izsekojams un tā rīcībā būtu dokumentu kopums ar pietiekamu liecību par tirgus izpēti veikšanu. Viens no tirgus izpēti posmiem var būt apspriede ar piegādātājiem, kas ļauj apzināt tirgus situāciju un sagatavot pēc iespējas kvalitatīvu iepirkuma procedūras dokumentāciju pirms iepirkuma izsludināšanas un veicināt konkurenci iepirkumos. Tomēr jāņem vērā, ka nosakot papildus procedūras prasības, tās prasa papildus resursus, līdzekļus un laiku.

Piedāvājumu izvēles kritērijiem ir jābūt saistītiem ar līguma priekšmetu, objektīvi salīdzināmiem, iepriekš noteiktiem un jāatbilst tiesību princip-

iem un normām. Lai būtu iespējams veikt objektīvu pretendentu iesniegto piedāvājumu salīdzināšanu, ir jābūt skaidri definētiem kritērijiem un to vērtēšanas metodikai. No iepirkuma dokumentiem jābūt saprotamam, kā tiks noteikts saimnieciski izdevīgākais piedāvājums. Savukārt lēmumam par saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma izvēli ir jābūt pamatotam, norādot izvēlēta pretendenta piedāvājuma priekšrocības vai citu piedāvājumu trūkumus atbilstoši vērtēšanas metodikai.

Izvērtējot pētījuma izstrādes laikā radušos secinājumus, autore izvirza šādus priekšlikumus:

1. Papildināt PIL 11. panta pirmo daļu un izteikt sekojošā redakcijā: “Paredzamo līgumcenu nosaka, lai izvēlētos iepirkuma veidu un piemērojamo procedūru. Pasūtītājs pirms iepirkuma veikšanas veic tirgus izpēti un dokumentē to.”
2. PIL 18. panta 2.¹ daļas otro punktu izteikt šādā redakcijā: “ir dokumentēti apspriedes dalībnieki, to komentāri, pasūtītāja galvenie secinājumi un vērtējums par apspriedes laikā saņemtajiem piegādātāju komentāriem un iespējamo konkurenci attiecīgajā iepirkumā” un attiecīgi precizēt arī PIL 40. panta 3. daļu: “Protokoli, kas atspoguļo iepirkuma norisi, ziņojums, šā likuma 18. panta 2.¹ daļā minētās apspriedes dokuments, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus un pieteikumus, ir vispārpieejama informācija.”
3. Izteikt PIL 26. panta otro daļu šādā redakcijā: “Katrš iepirkuma komisijas loceklis piedāvājumu vērtē individuāli pēc visiem iepirkuma procedūras dokumentos norādītajiem vērtēšanas kritērijiem, izņemot gadījumu, kad piedāvājumu salīdzināšanai un novērtēšanai tiek izmantoti objektīvi vērtējumi vai tikai cena. Par saimnieciski visizdevīgāko piedāvājumu atzīst to piedāvājumu, kurš pēc individuālo vērtējumu apkopošanas iegūvis visaugstāko novērtējumu.”
4. PIL 51. panta septīto daļu izteikt šādā redakcijā: “Pasūtītājs iepirkuma procedūras dokumentos norāda izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju, atbilstoši kuram izvēlēsies piedāvājumu, ja pirms tam, kad pieņems lēmumu par iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu, konstatēs, ka vismaz divu piedāvājumu novērtējums ir vienāds. Pasūtītājam ir tiesības par izšķirošo piedāvājuma izvēles kritēriju noteikt tādu kritēriju, kas ir saistīts ar konkrētā līguma priekšmetu.”

Summary

The research was made at the end of 2022 taking into account the legal acts of Latvian Republic covering public procurements. The article takes a look at the legal regulations and problems of the criteria of choosing offers which are being used according to the Public Procurement Law.

The aim of the research is to analyse legal regulations of the public procurement procedure while also taking into account criteria of choosing offers and risks and problems related to them. The author analyses and describes the criteria of offer evaluation and their impact on the procurement procedure. The main problems and flaws of procurement documentations have also been researched and recommendations have been made to limit them.

Karīna Šostaka

Zinātniskā vadītāja: *M.oec., M.paed.* **Inta Dobeļe**

DARBA SAMAKSAS APRĒĶINĀŠANA BŪVNICĪBAS UZŅĒMUMOS

WAGE CALCULATION IN CONSTRUCTION COMPANIES

Atslēgvārdi: *darba samaksa, algas aprēķins, būvniecība, ģenerālvienošanās, elektroniskās darba laika uzskaites sistēma (EDLUS), darbinieki.*

Keywords: *wage, salary, wage calculation, construction, general agreement, employees.*

Ievads

Darba samaksas tēma vienmēr bijusi aktuāla visās nozarēs. Arī atalgojuma lielumam ir nozīme darba tirgū. Tas ir viens no galvenajiem kritērijiem darba vietas izvēlē. Darba ņēmējs vēlas saņemt atbilstošu un godīgu samaksu par savu darbu, kā arī rast iespēju palielināt ienākumus. Līdz ar to darba devējam nepieciešams plānot uzņēmuma darbību un budžetu tā, lai apmierinātu gan savas, gan darbinieku vajadzības, nepārkāpjot likumdošanas un normatīvo aktu prasības.

Darba samaksas aprēķināšanu regulē dažādi normatīvie akti. Papildus tiem, būvniecības nozarē ir pieņemta ģenerālvienošanās, kas nosaka nozares specifikai atbilstošu minimālo atalgojumu, kā arī ir noteikta prasība ieviest elektronisko darba laika uzskaites sistēmu (turpmāk – EDLUS) darba laika uzskaitē, lai mazinātu aplokšņu algu risku. EDLUS būtība – šī sistēma samazina iespēju darba devējam norādīt maldinošus datus, deklarējot darbinieku darba stundas, jo Valsts ieņēmumu dienesta (turpmāk – VID) rīcībā ir aktuāla un objektīva informācija par darbinieku nostrādāto laiku un aprēķināto darba samaksu.

Ģenerālvienošanās, savukārt, samazina iespēju darba devējam nodokļu vajadzībām noteikt neatbilstoši zemas stundu likmes. Ieviešot EDLUS

un nosakot ģenerālvienošanās prasības vienlaicīgi, tiek nodrošināta lielāka efektivitāte tam, lai pārbaudītu datu precizitāti par darbinieku nostrādātajām stundām un aprēķinātajām darba samaksām.

Darba samaksas jēdziens un tās elementi

Jēdziens

Darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu. Tā sastāv no darba algas, piemaksas, prēmijas un jebkura cita veida atlīdzības saistībā ar darbu.¹ *Darba samaksas* jēdzienu nereti mēdz izmantot kā sinonīmu jēdzienam *darba alga*, taču tas nav korekti, jo darba samaksas jēdziens ir plašāks un darba alga ietilpst tajā kā viens no samaksas veidiem.²

Ir bruto darba samaksa un neto darba samaksa. Bruto jeb aprēķinātās darba samaksas sastāvā ir iekļauta pamatalga (nemainīgā algas daļa, kura atrunāta darba līgumā), samaksa par nostrādāto laiku (laika alga) vai veikto darba apjomu (akorda alga), regulāras un neregulāras piemaksas un prēmijas, piemaksas par virsstundu darbu vai darbu svētku dienās, samaksa par ikgadējo un papildatvaļinājumu, piemaksas pie atvaļinājuma, atvaļinājuma pabalsts, kompensācija par neizmantoto atvaļinājumu, darbnespējas lapu A apmaksa, samaksa par citām dienām, kurās nestrādā, valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (turpmāk – VSAOI), ko maksā strādājošie, un iedzīvotāju ienākuma nodokļa (turpmāk – IIN) summas, kā arī darba samaksas subsīdijas.

Neto darba samaksa ir samaksa, kas tiek aprēķināta, no bruto darba samaksas atņemot VSAOI, ko maksā strādājošie (darba ņēmēja daļa), un IIN,³ kā arī uz darbinieka iesnieguma pamata ieturēto avansa maksājumu summas, uz valsts iestāžu izpildrakstu pamata ieturētās summas un citas ieturētās summas saskaņā ar Darba likumu, Civilprocesa likumu vai citiem normatīvajiem aktiem.

Darba alga

Darba alga ir darba samaksu veidojošs pamatelements. Tā ir darbiniekam regulāri izmaksājamā naudas atlīdzība par darbu, kuru maksā par nostrādāto vai nostrādājamo laiku stundās, dienās, nedēļās vai mēnešos

- 1 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 59. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).
- 2 Liepiņa I. Darba likums ar komentāriem.– Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2020.– 167. lpp.
- 3 Termini un definīcijas.– <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/darba-samaksa/tabulas/metadati-menesa-videja-un-reala-darba-samaksa.-> (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

(laika alga) vai par paveiktā vai paveicamā darba daudzumu (akorda alga).⁴ Algas apmērs nevar būt mazāks par normatīvajos tiesību aktos regulēto, un tās izmaksu nevar veikt retāk nekā reizi mēnesī.⁵

Minimālā darba alga nedrīkst būt mazāka par valstī noteikto minimumu un tās apmēru nosaka Ministru kabinets.⁶ Minimālā mēneša darba alga normālā darba laika ietvaros 2022. gadā ir 500 eiro.⁷

Darba līgumā darba devējs un darbinieks var vienoties par nepilna darba laika noteikšanu, kas ir īsāks par normālo dienas vai nedēļas darba laiku.⁸, šādā gadījumā minimālo mēneša darba algu nosaka proporcionāli nostrādātajam laikam attiecībā pret 500 eiro.⁹

Piemaksas

Papildus darba algai var būt piemaksa par papildu darbu, piemaksa par darbu, kas saistīts ar īpašu risku, piemaksa par nakts darbu un piemaksa par virsstundu darbu vai darbu svētku dienā. Ar piemaksu saprot papildus darba algai izmaksājamo summu saistībā ar darbiniekam radītu papildu slodzi. Piemaksa izmaksājama ikreiz, kad iestājušies likumā noteiktie apstākļi.¹⁰

Darbinieks, kurš veic nakts darbu, saņem piemaksu ne mazāk kā 50% apmērā no viņam noteiktās stundas vai dienas algas likmes, bet, ja nolīgta akorda alga, – piemaksu ne mazāk kā 50% apmērā no akorddarba izcenojuma par paveiktā darba daudzumu.¹¹ Nakts darbs ir ikviens darbs, ko veic

4 Jāapbrēķina darba alga – ar ko sākt?– <https://ifinanses.lv/raksti/darbinieki/darbasamaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-ar-ko-sakt/21789>.– (Resurss apskatīts 21.06.2022.).

5 Liepiņa I. Darba likums ar komentāriem.– Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2020.– 168. lpp.

6 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 61. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

7 Noteikumi par minimālās mēneša darba algas apmēru normālā darba laika ietvaros un minimālās stundas tarifa likmes aprēķināšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 656 (pieņemti 24.11.2015.), 2. punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 232 (2015, 26. novembris).

8 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 134. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

9 Noteikumi par minimālās mēneša darba algas apmēru normālā darba laika ietvaros un minimālās stundas tarifa likmes aprēķināšanu: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 656 (pieņemti 24.11.2015.), 6. punkts// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 232 (2015, 26. novembris).

10 Liepiņa I. Darba likums ar komentāriem.– Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2020.– 168. lpp.

11 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 67. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

nakts laikā vairāk nekā divas stundas. Ar nakts laiku saprotams laikposms no pulksten 22 līdz 6.¹²

Darbinieks, kurš veic virsstundu darbu vai darbu svētku dienā, saņem piemaksu ne mazāk kā 100% apmērā no viņam noteiktās stundas vai dienas algas likmes, bet, ja nolīgta akorda alga, – ne mazāk kā 100% apmērā no akorddarba izcenojuma par paveiktā darba daudzumu. Darba devējs var noteikt arī lielāku piemaksu par virsstundu darbu vai darbu svētku dienā.¹³ Aprēķinātā piemaksa ir bruto summa jeb summa pirms nodokļu ieturēšanas.

Prēmija

Atšķirībā no darba algas, prēmijas nav regulāri un obligāti aprēķināmas un izmaksājamas summas, bet gan atzinība darbiniekam par labu un priekšzīmīgu darbu, tādēļ darba devējam ir tiesības noteikt izmaksājamās prēmijas apmēru individuāli katram darbiniekam vai darbinieku grupai.¹⁴ Prēmija ir atalgojuma mainīgā daļa, ko darba devējs var noteikt, lai darbiniekus motivētu mērķu sasniegšanā un novērtētu atbilstoši darbības rezultātiem.¹⁵ Piešķirtā prēmija ir bruto summa, no kuras ietur nodokļus tāpat kā no darba algas un piemaksas.

Cita veida atlīdzība

Darba samaksā ietilpst arī jebkura cita veida atlīdzība saistībā ar darbu. Tā var būt, piemēram, atvaļinājuma nauda, atlaišanas pabalsts, atlīdzība par darba piespiedu kavējumu vai mazāk apmaksāta darba veikšanu u.c. Arī šāda veida atlīdzības summa būs bruto summa pirms nodokļu ieturēšanas.¹⁶

Darba likums nosaka atlīdzību gadījumos, kad darbinieks neveic darbu attaisnojošu iemeslu dēļ.¹⁷ Darba devējs var noteikt arī vēl cita veida atlīdzību saistībā ar darbu.

12 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 138. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

13 Turpat, 68. pants.

14 Par prēmijas tiesisko dabu. 07.04.2010. Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-91.–<https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3212>.– (Resurss apskatīts 05.07.2022.).

15 Normatīvie noteikumi par atalgojuma politiku un praksi: Finanšu un kapitāla tirgus komisijas noteikumi Nr. 154 (pieņemti 16.11.2021.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 228 (2021, 25. novembris).

16 Jāaprēķina darba alga – ar ko sākt?– <https://ifinances.lv/raksti/darbinieki/darbasamaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-ar-ko-sakt/21789>.– (Resurss apskatīts 21.06.2022.).

17 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 74. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

Darba samaksas aprēķināšana

Algas aprēķināšana

Lai aprēķinātu darbinieka bruto un neto darba algu, ir nepieciešami šādi aprēķina elementi:

- bruto darba samaksa, kuru aprēķina atbilstoši darbinieka noslēgtā līguma nosacījumiem (ieskaitot piemaksas, prēmijas un jebkura cita veida atlīdzību saistībā ar darbu);
- VSAOI darba ņēmēja un darba devēja likmes;
- IIN likme;
- algas nodokļa grāmatiņā norādītā informācija, ja tā ir iesniegta darba devējam;
- informācija par citiem ieturējumiem, ja tādi ir.

Izmaksājamo algu jeb neto darba samaksu var aprēķināt pēc šādas formulas: bruto darba samaksa – VSAOI darba ņēmēja daļa – IIN – Ieturējumi = neto darba samaksa.¹⁸

VSAOI darba devēja daļa nav iekļauta bruto darba samaksā, tie ir atsevišķi izdevumi, kuri jāapmaksā darba devējam. Tāpat arī darba devējam ir pienākums aprēķināt un apmaksāt uzņēmējdarbības riska valsts nodevu par katru darbinieku, ar kuru nodibinātas darba tiesiskās attiecības. Valsts nodevas apmērs pārskata mēnesī ir 0,36 eiro.¹⁹ Darba devējam elektroniskās deklarēšanas sistēmā (turpmāk – EDS) ir pieejama informācija par saviem darbiniekiem aktuāli piemērojamiem nodokļa atvieglojumiem. Šo informāciju darba devējs var redzēt, ja darbinieks ir iesniedzis savu algas nodokļa grāmatiņu. VID elektroniski informē darba devēju, ja ir notikušas izmaiņas darbinieku algas nodokļu grāmatiņu datos.²⁰

EDS darba devējam ir pieejama arī informācija par darbinieku atvērtajiem, slēgtajām un anulētajām darbnespējas lapām. Informācija tiek saņemta no Nacionālā veselības dienesta uzturētās vienotās veselības nozares elektroniskās informācijas sistēmas. Arī šī informācija nepieciešama darba samaksas aprēķināšanai,²¹ jo darbnespējas lapas A gadījumā darba devēja

18 Jāaprēķina darba alga – praktiskie piemēri. – <https://ifinances.lv/raksti/darbinieki/darba-samaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-praktiskie-piemeri/22627>. – (Resurss apskatīts 25.06.2022.).

19 Noteikumi par uzņēmējdarbības riska valsts nodevu 2022. gadā: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 709 (pieņemti 26.10.2021.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 209 (2021, 28. oktobris).

20 Algas nodokļa grāmatiņa: Metodiskais materiāls. – https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/2022_metodiskais_materials_ang.pdf. – (Resurss apskatīts 25.06.2022.).

21 EDS pārskats “Darbinieku darbnespējas lapu dati”: Informatīvais materiāls. – https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/11.06.2020_informativais_par_darbnespējas_lapas_parskati_final.pdf. – (Resurss apskatīts 25.06.2022.).

pienākums ir izmaksāt no saviem līdzekļiem slimības naudu ne mazāk kā 75% apmērā no vidējās izpeļņas par otro un trešo pārejošas darba nespējas dienu un ne mazāk kā 80% apmērā – par laiku no ceturtās darba nespējas dienas, taču ne ilgāku par deviņām kalendāra dienām. Slimības naudu aprēķina par darbnespējas dienām (stundām), kurās darbiniekam būtu bijis jāstrādā.²² Slimības pabalstu par laiku no darba nespējas desmitās dienas līdz darbspēju atgūšanas dienai²³ (darbnespējas lapa B) aprēķina un izmaksā Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra Ministru kabineta noteiktajā kārtībā.²⁴

Darba devēja pienākumos ietilpst darba samaksas aprēķina jeb algas lapiņas izsniegšana, ko var izsniegt darbiniekam rakstveidā “uz rokas” vai nosūtīt elektroniski uz e-pastu. Darba devējs ar darbinieku var vienoties arī par citu algas lapiņas izsniegšanas veidu.

Darba samaksas aprēķinā tiek norādīta izmaksātā darba samaksa, ieturētie nodokļi un veiktās VSAOI, kā arī nostrādātās stundas, t.sk. virsstundas, nakts laikā un svētku dienās nostrādātās stundas. Pēc darbinieka pieprasījuma darba devējam ir pienākums šo aprēķinu izskaidrot.²⁵

Darba laika uzskaites tabele

Darba devējam ir pienākums precīzi uzskaitīt katra darbinieka nostrādātās stundas kopumā, kā arī atsevišķi virsstundas, darbu nakts laikā, nedēļas atpūtas laikā un svētku dienās nostrādātās stundas.²⁶ Efektīvas darba laika uzskaites sistēmas neesamība ne tikai neļauj faktiski pārbaudīt padarīto darbu, bet arī apgrūtina darbinieka tiesību aizstāvēšanu, ja būtu nepieciešams pierādīt, ka darba devējs ir pārkāpis noteikumus saistībā ar darba laika uzskaiti vai darba algas aprēķināšanu. Turklāt, Darba likuma 137. panta paredzētā darba devēja pienākuma nepildīšana var novest arī pie kopējās nodokļu summas samazināšanās, ko darba devējs maksā par darbiniekiem.²⁷

22 Par maternitātes un slimības apdrošināšanu (pieņemts 06.11.1995.), 36. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 182 (1995, 23. novembris).

23 Turpat, 13. pants.

24 Turpat, 24. pants.

25 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 71. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

26 Turpat, 137. pants.

27 Liepiņa I. Darba likums ar komentāriem.– Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2020.– 369. lpp.

Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas

Sociālās apdrošināšanas iemaksas ikdienā nesaucam par iemaksām, bet par nodokli, jo saskaņā ar likumu “Par nodokļiem un nodevām” šis termins ir piemērojams arī VSAOI.²⁸ VSAOI būtībā pasargā darbinieku no iespējamām zaudējumiem nākotnē, kas varētu rasties, ja viņš paliek bez darba un attiecīgi – bez ienākumiem. Darba devēja un darba ņēmēja obligāto iemaksu objekts ir visi darbinieka aprēķinātie ienākumi, no kuriem jāietur IIN, neatskaitot neapliekamo minimumu, nodokļu atvieglojumus un attaisnotos izdevumus, par kuriem nodokļu maksātājam ir tiesības samazināt apliekamo ienākumu.

Bruto darba samaksa ietver darba ņēmēja nodokļus, bet VSAOI darba devēja daļa ir papildu maksājums darba devējam un nav iekļauta bruto samaksā.²⁹ Ja darba ņēmējs tiek apdrošināts visiem sociālās apdrošināšanas veidiem, obligāto iemaksu likme ir 34,09%, no kuriem 23,59% maksā darba devējs un 10,50% – darba ņēmējs.³⁰ Ir iespējami arī citi gadījumi, kuros obligāto iemaksu likme var atšķirties.³¹

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis

IIN ir nodoklis, ar ko apliek fiziskās personas gūtos ienākumus. Darba samaksas kontekstā IIN ir algas nodoklis, ko par darbinieka gūtajiem ienākumiem aprēķina un maksā darba devējs.³² Ar algas nodokli apliek, piemēram, darba samaksu vai citu atlīdzību, piemaksas, prēmijas, pabalstus, darba devēja dāvanas u.c. ienākumus un maksājumus.³³ Ja nav iesniegta algas nodokļa grāmatiņa, nodokļa likme ir 23%.³⁴ Šādā gadījumā darbiniekam būs iespēja atgūt pārmaksāto IIN, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju.³⁵

28 Par nodokļiem un nodevām (pieņemts 02.02.1995.), 1. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 26 (1995, 18. februāris).

29 Jāaprēķina darba alga. Sociālās iemaksas.– <https://ifinances.lv/raksti/darbinieki/darbasamaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-socialas-iemaksas/21948>.– (Resurss apskatīts 21.06.2022.).

30 Par valsts sociālo apdrošināšanu (pieņemts 01.10.1997.), 18. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr.274/276 (1997, 21. oktobris).

31 Valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu likmes.– <https://www.vid.gov.lv/lv/valsts-socialas-apdrosinasanas-obligato-iemaksu-likmes>.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

32 Par iedzīvotāju ienākuma nodokli (pieņemts 11.05.1993.), 1. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 32 (1993, 1. jūnijs).

33 Likuma “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” normu piemērošanas kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 899 (pieņemti 21.09.2010.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 156 (2010, 1. oktobris).

34 Par iedzīvotāju ienākuma nodokli (pieņemts 11.05.1993.), 15. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 32 (1993, 1. jūnijs).

35 Jāaprēķina darba alga. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis.– <https://ifinances.lv/raksti/darbinieki/darba-samaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-iedzivotaju-ienakuma-nodoklis/22438>.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

Piemērojot nodokļa likmi 23%, attaisnotajiem izdevumiem (VSAOI) piemēro 20% likmi un atņem no aprēķinātās nodokļa summas (no visa ienākuma, piemērojot 23% likmi).³⁶

Ja ir iesniegta algas nodokļa grāmatiņa, IIN likme, kas jāmaksā no mēneša apliekamā ienākuma ir:

- 20% mēneša ienākumam līdz 1667 eiro;
- 23% mēneša ienākuma daļai, kas pārsniedz 1667 eiro.

Pamatojoties uz darbinieka rakstveida iesniegumu, darba devējs ir tiesīgs ieturēt nodokli 23% apmērā arī no ienākumiem, kuriem piemērojama nodokļa likme 20%.³⁷ Katram Latvijas Republikas iedzīvotājam var būt tikai viena algas nodokļa grāmatiņa, kura kopš 2014. gada 1. jūnija ir pieejama tikai elektroniska dokumenta formā un to uztur VID. Grāmatiņa ir iesniedzama EDS vienā ienākuma gūšanas vietā pēc maksātāja izvēles, ja ir vairākas darba vietas. Algas nodokļa grāmatiņā redzams nodokļa maksātāja vārds, uzvārds un personas kods, grāmatiņas piešķiršanas datums, reģistrācijas numurs un tās iesniegšanas periods ienākuma gūšanas vietā, kā arī informācija par IIN atvieglojumiem, pensijas piešķiršanu vai tiesību uz pensiju zaudēšanu,³⁸ prognozēto mēneša neapliekamo minimumu.

Algas nodokļa maksātāja apliekamais ienākums ir viņa mēneša ienākums, izņemot neapliekamos ieņēmumus, no kura atskaitīti:

- attaisnotie izdevumi – VSAOI (darba ņēmēja daļa);
- maksātāja gada diferencētais neapliekamais minimums;
- nodokļa atvieglojumi.³⁹

Maksātāja gada diferencētais neapliekamais minimums ir prognozētais mēneša neapliekamais minimums, kuru aprēķina VID saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 676, kuri nosaka aprēķināšanas un piemērošanas kārtību, kā arī formulu aprēķinu veikšanai.⁴⁰

36 Iedzīvotāju ienākuma nodoklis no algas un citiem fiziskās personas ienākumiem.– https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/iin_no_algas_un_citiem_fiziskas_personas_ienakumiem_2022nerez_r.pdf.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

37 Turpat.

38 Jāaprēķina darba alga. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis.– <https://ifinanses.lv/raksti/darbinieki/darba-samaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-iedzivotaju-ienakuma-nodoklis/22438>.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

39 Iedzīvotāju ienākuma nodoklis no algas un citiem fiziskās personas ienākumiem.– https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/iin_no_algas_un_citiem_fiziskas_personas_ienakumiem_2022nerez_r.pdf.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

40 Noteikumi par neapliekamā minimuma un nodokļa atvieglojuma apmēru iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanai: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 676 (pieņemti 14.11.2017.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 240 (2017, 4. decembris).

Visiem netiek piemērots vienāds neapliekamais minimums, tā apmērs atšķiras atkarībā no darbinieka gūto ar nodokli apliekamo ienākumu apmēra. Prognozēto mēneša neapliekamo minimumu katrs darbinieks var redzēt savā EDS.⁴¹

Ieturējumi

No darbinieka darba samaksas var izdarīt ieturējumus par:

- summām, kas pārmaksātas darba devēja maldības dēļ;
- avansu, kas izmaksāts uz darba samaksas rēķina, kā arī neizlietoto un laikā neatmaksāto avansu;
- izmaksāto vidējo izpeļņu par neatstrādātajām atvaļinājuma dienām;⁴²
- zaudējumiem, kas darba devējam radušies darbinieka prettiesiskas, vainojamas rīcības dēļ.

Par ieturējumiem saistībā ar zaudējumu atlīdzināšanu ir nepieciešama darbinieka rakstveida piekrišana. Ja darbinieks nepiekrīt, darba devējs var celt atbilstošu prasību tiesā divu gadu laikā no zaudējumu nodarīšanas dienas.⁴³

Ja tomēr tiek veikti ieturējumi, lai atlīdzinātu darba devējam radušos zaudējumus, šie ieturējumi nedrīkst pārsniegt 20% no darbiniekam izmaksājāmās mēneša darba samaksas. Jebkurā gadījumā darbiniekam saglabājama darba samaksa minimālās mēneša darba algas apmērā un par katru apgadībā esošu nepilngadīgo bērnu līdzekļi valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērā. Saskaņā ar izpildu dokumentiem izdarāmo ieturējumu apmēru no darba samaksas nosaka atbilstoši Civilprocesa likumam.⁴⁴

Pēc visu ieturējumu izdarīšanas darba devējam ir pienākums izmaksāt darba samaksu ne retāk kā divas reizes mēnesī, ja darbinieks un darba devējs nav vienojušies par darba samaksas izmaksu reizi mēnesī. Darba samaksa un ar to saistītās VSAOI ir pirmās kārtas maksājumi, ko veic darba devējs.⁴⁵ Darba devējs visus ar darba samaksu saistītos nodokļus iemaksā vienotajā nodokļu kontā līdz katra mēneša 23. datumam.⁴⁶

41 Jāaprēķina darba alga. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis.– <https://ifinanses.lv/raksti/darbinieki/darba-samaksa/lv-jaaprekina-darba-alga-iedzivotaju-ienakuma-nodoklis/22438>.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

42 Darba likums (pieņemts 20.06.2001.), 78. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 15 (2001, 9. augusts).

43 Turpat, 79. pants

44 Turpat, 80. pants

45 Turpat, 69. pants

46 Vienotais nodokļu konts.– <https://www.vid.gov.lv/lv/vienotais-nodoklu-konts>.– (Resurss apskatīts 14.08.2022.).

Prasības būvniecības nozarē

Ģenerālvienošanās būvniecības nozarē

Būvniecība ir viena no lielākajām un nozīmīgākajām tautsaimniecības nozarēm Latvijā. Lai nodrošinātu nozares veiksmīgu turpmāko attīstību, piesaistītu jaunus speciālistus, mazinātu ēnu ekonomiku un spētu konkurēt ar ārvalstu uzņēmumiem, tika noslēgta ģenerālvienošanās.⁴⁷ Tā ir darba devēju organizāciju un darbinieku arodbiedrību vienošanās par minimālajiem noteikumiem visā nozarē. Ar ģenerālvienošanās palīdzību katrai nozarei ir iespējams uzstādīt sev pieņemamus noteikumus, negaidot tiesisko regulējumu no valsts puses. Ģenerālvienošanās ļauj darba devējiem un darba ņēmējiem savstarpēji vienoties par būtiskākajām lietām, piemēram, darba samaksu, darba laiku, darbinieku kvalifikācijām, apmācībām u.c.⁴⁸

Ģenerālvienošanās būvniecības nozarē ir starp darba devējiem un darba ņēmējiem noslēgts koplīgums, kas stājās spēkā 2019. gada 3. novembrī un nosaka, ka:

- būvniecībā nodarbinātajiem minimālā bruto alga mēnesī ir 780 eiro normālā darba laika ietvaros;
- būvniecībā nodarbinātajiem minimālā stundas tarifa likme ir 4,67 eiro;
- piemaksa par virsstundu darbu ir ne mazāka kā 50% no noteiktās algas. Ja nolīgta akorda alga, tad piemaksa ir ne mazāka kā 50% no akorddarba izcenojuma par paveiktā darba daudzumu;
- būvniecībā nodarbinātie saņem 5% piemaksu atbilstoši piemērojama nozares minimālajai mēneša darba algai, ja nodarbinātais ir ieguvis profesijai atbilstošu izglītību un ir uzrādījis nepieciešamos dokumentus darba devējam (piemaksas apmērs ir 39 eiro mēnesī vai 0,23 eiro /stundā);
- summētā darba laika pārskata periods ir 6 mēneši un ir iespēja darba koplīgumā to noteikt līdz 12 mēnešiem;
- minimālā mēneša alga studējošiem praktikantiem pirmos 6 mēnešus ir 546 eiro.⁴⁹

Līdz 2020. gada 2. maijam uzņēmumiem bija iespēja piemērot pārejas periodu, nosakot minimālo mēneša algu 650 eiro un minimālo stundas

47 Būvniecības nozares ģenerālvienošanās.– https://lbna.lv/writable/public_files/LBNA_1_2022_06_29_gv_konsolideta.pdf.– (Resurss apskatīts 04.07.2022.).

48 Ģenerālvienošanās.– <https://lbna.lv/lv/generalvienosanas>.– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

49 Būvniecības nozares ģenerālvienošanās.–https://lbna.lv/writable/public_files/LBNA_1_2022_06_29_gv_konsolideta.pdf.– (Resurss apskatīts 04.07.2022.).

tarifa likmi 3,89 eiro. Šo pārejas noteikumu piemērošanas gadījumā sumētā darba laika periods bija 3 mēneši.⁵⁰

Ģenerālvienošanās ir parakstījusi Latvijas Būvniecības nozares arod biedrība un 313 būvuzņēmumi. Pilnu sarakstu ar pieminētajiem būvuzņēmumiem iespējams apskatīt Latvijas Būvuzņēmēju partnerības mājaslapā.⁵¹ Ģenerālvienošanās attiecas uz visiem darba devējiem (fiziskām un juridiskām personām, arī tiesībspējīgām personālsabiedrībām), kas uz darba līguma pamata nodarbina vismaz vienu darbinieku, kas Latvijas Republikas teritorijā veic saimniecisko darbību būvniecības nozarē, neatkarīgi no tā vai darba devējs darbības veidu ir vai nav reģistrējis.

Saimnieciskā darbība būvniecības nozarē ietver jomas atbilstoši NACE F sadaļas 41. nodaļai (Ēku būvniecība), 42. nodaļai (Inženierbūvniecība) un 43. nodaļai (Specializētie būvdarbi). Ģenerālvienošanās attiecas uz tiem darbiniekiem, kuri atbilst vismaz vienai no šādām pazīmēm:

- darbinieks ir nodarbināts kādā no būvniecības nozares profesijām saskaņā ar ģenerālvienošanās 1. pielikumu;
- darbinieks veic darbu būvlaukumā būvniecības līguma izpildei, izņemot, ja viņa darba pienākumi nav tiešā veidā saistīti ar būvdarbu veikšanu (piemēram, sargi, apkopēji, sētnieki, grāmatveži);
- attiecas uz personām, kuras darbu būvlaukumā būvniecības līguma izpildei veic darbaspēka nodrošināšanas pakalpojuma saņēmēja labā un vadībā, izņemot, ja viņa darba pienākumi nav tiešā veidā saistīti ar būvdarbu veikšanu.

Ja darbinieks veic darbu arī citās jomās, tad ģenerālvienošanās noteikto samaksu piemēro tikai tam darbinieka faktiski nostrādātajam laikam, uz kuru attiecināmas ģenerālvienošanās prasības. Ģenerālvienošanās neietekmē būvniecībā nodarbinātajiem labvēlīgāku noteikumu piemērošanu.

Ģenerālvienošanās ir spēkā līdz 2025. gada 31. decembrim. Ja neviena no pusēm ne vēlāk kā trīs mēnešus pirms minētā termiņa nav paziņojusi par tās izbeigšanu, tās darbība tiek pagarināta uz katru nākamo sešu gadu termiņu.⁵²

Ieguvumi būvniecībā nodarbinātajiem:

- pozitīvas izmaiņas atalgojumā;
- nodrošināta tiesību aizsardzība;

50 Ģenerālvienošanās būvniecības nozarē.– https://www.iub.gov.lv/lv/generalvienosanas-buvniecibas-nozare?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

51 Par Ģenerālvienošanos.– <https://www.latvijasbuvnieki.lv/generalvienosanas/par-generalvienosanos/>– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

52 Būvniecības nozares ģenerālvienošanās.– https://lbna.lv/writable/public_files/LBNA_1_2022_06_29_gv_konsolideta.pdf– (Resurss apskatīts 04.07.2022.).

- paaugstinātas sociālās garantijas;
- lielāks atalgojums, iegūstot profesijai atbilstošu izglītību.

leguvumi uzņēmējiem:

- godīga konkurence;
- konkurētspējas uzlabošanās;
- kvalificētu darbinieku piesaistīšana un noturēšana.⁵³

Ģenerālvienošanās piemērošanas vadlīnijās ir aprakstīta paredzētā darba samaksa būvniecībā nodarbinātajiem. Vadlīnijās ir apskatīti dažādi piemēri gan normālā darba laika ietvaros, gan nepilnam darba laikam.⁵⁴

EDLUS sistēma

Elektroniskās darba laika uzskaites sistēma (EDLUS) ir sistēma, kurā tiek nodrošināta būvlaukumā nodarbināto personu darba laika elektroniska reģistrācija, uzskaitē un reģistrēto datu glabāšana, lai nodotu minētos datus iekļaušanai vienotajā elektroniskās darba laika uzskaites datubāzē. EDLUS ieviešanas mērķis ir būvniecības nozares sakārtošana, uzlabojot nodokļu nomaksu par nodarbinātajiem, novēršot nekorekta darba laika uzskaiti un uzlabojot saimnieciskās darbības izsekojamību. EDLUS ir jāievieš galvenajam būvdarbu veicējam norobežotā un nenorobežotā būvlaukuma teritorijā:

- jaunu trešās grupas būvju būvniecībā;
- būvdarbos, kuru būvdarbu izmaksas ir 350000 eiro un vairāk.⁵⁵

Trešās grupas jaunbūves ir, piemēram, ar vairāk nekā 5 virszemes stāviem; ar vairāk nekā 1 apakšzemes stāvu; publiskas ēkas, kurā paredzēts vienlaikus uzturēties vairāk nekā 100 cilvēkiem utt.⁵⁶ EDLUS pieejamība jānodrošina ne mazāk kā 96,7 % apmērā mēnesī.

EDLUS traucējumu gadījumā:

- datu reģistrāciju un uzskaiti visā traucējumu periodā veic manuāli;
- ne vēlāk kā triju darbdienu laikā pēc traucējumu novēršanas manuāli reģistrētos datus galvenais būvdarbu veicējs manuāli reģistrē EDLUS.

53 Par Ģenerālvienošanos.– <https://www.latvijasbuvnieki.lv/generalvienosanas/par-generalvienosanos/>.– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

54 2021. gada Ģenerālvienošanās piemērošanas vadlīnijas.– https://lbna.lv/writable/public_files/LBNA_2021_03_31_vadlinijas.pdf.– (Resurss apskatīts 03.07.2022.).

55 Būvnieku darba laika uzskaites sistēma.– <https://www.vid.gov.lv/lv/buvnieku-darba-laika-uzskaites-sistema>.– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

56 Kas ir EDLUS?.– <https://www.latvijasbuvnieki.lv/edlus/kas-ir-edlus/>.– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

Reģistrējot manuāli iegūtos datus EDLUS, tos papildus nodrošina ar attiecīgu pazīmi un veic notikumu auditācijas pierakstus par minēto datu reģistrāciju īpašā kārtībā.

Galvenajam būvdarbu veicējam EDLUS dati un auditācijas pierakstu kopas kontrolsumma par attiecīgo kalendāra dienu jāiesniedz iekļaušanai Vienotās elektroniskās darba laika uzskaites datubāzē (turpmāk – VED-LUDB), kas ir Būvniecības informācijas sistēmas sastāvdaļa. VEDLUDB turētāja funkcijas nodrošina Būvniecības valsts kontroles birojs. Kārtība, kādā EDLUS dati sniedzami iekļaušanai VEDLUDB un EDLUS auditācijas pierakstu veidošanai, noteikta Ministru kabineta 2020. gada 7. janvāra noteikumos Nr. 21.⁵⁷

EDLUS jāsāk izmantot dienā, kad faktiski tiek uzsākti būvdarbi un jāizmanto līdz brīdim, kad tie ir pabeigti. Informācijas resursiem jāizmanto programmatūra, ar kuru veic auditācijas pierakstus, reģistrējot datus par notikumiem sistēmā, lai nodrošinātu iespēju novērtēt to ietekmi uz sistēmas drošību. Personu identifikācijai un darba laika reģistrēšanai var izvēlēties jebkuru individuāli pielāgotu ierīci vai informācijas tehnoloģiju risinājumu, piemēram, kartes, biometriskās atpazīšanas ierīces vai mobilo risinājumus.

Atbilstoši likuma “Par nodokļiem un nodevām” 144. pantā noteiktajam, VID ir tiesības piemērot administratīvo sodu gan galvenajam būvdarbu veicējam, gan apakšuzņēmējiem par regulējuma neievērošanu attiecībā uz elektronisko informācijas uzskaiti būvlaukumā.⁵⁸ VID var veikt pārbaudes būvlaukumā, lai pārliecinātos:

- vai būvobjektā nodarbinātās personas, ierodoties būvlaukumā un aizejot no tā, ir reģistrējušās EDLUS;
- vai par nodarbinātajiem darbiniekiem savlaicīgi ir sniegtas ziņas VID;
- vai ar darbiniekiem ir noslēgti darba līgumi un aprēķināta darba alga atbilstoši nostrādātajām stundām.

Pārbaude būvlaukumā var tikt veikta arī ārpus normālā darba laika vai brīvdienā.⁵⁹

57 Būvnieku darba laika uzskaites sistēma.– <https://www.vid.gov.lv/lv/buvnieku-darba-laika-uzskaites-sistema>.– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

58 Turpat.

59 Informācija būvdarbu veicējiem.– https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/vid_informacija_buvdarbu_veicejiem_0.pdf.– (Resurss apskatīts 03.07.2022.).

EDLUS sistēmas dati

EDLUS sistēmā katrā būvlaukumā tiek reģistrēti un uzkrāti dati par:

- būvlaukumā nodarbinātu personu;
- personu, kas uzturas būvlaukumā un nav nodarbināta būvdarbu veikšanā būvlaukumā;
- galvenā būvdarbu veicēja noslēgto būvdarbu līgumu ar būvniecības ierosinātāju un, ja mainās līguma summa, šā līguma grozījumiem.⁶⁰

EDLUS sistēmā reģistrētos datus par būvlaukumā nodarbinātajām personām un to nostrādātajām darba stundām izmanto:

- Valsts ieņēmumu dienests IIN, VSAOI un mikrouzņēmumu nodokļa administrēšanai;
- Valsts darba inspekcija darba tiesiskās attiecības reglamentējošo normatīvo aktu prasību ievērošanas uzraudzībai un kontrolei;
- Būvniecības valsts kontroles birojs būvspeciālistu pienākumu izpildes kontrolei;
- Centrālā statistikas pārvalde darba samaksas statistikas analīzei un novērtējumam.

EDLUS sistēmā reģistrētie dati par būvlaukumā nodarbinātas personas darba laiku kalendārā mēneša ietvaros ne vairāk kā par 20% var atšķirties no faktiski uzskaitītajām darba stundām, kas izmantotas darba samaksas aprēķināšanai par darbu būvlaukumā.⁶¹

Būvlaukumā nodarbināta persona ir:

- galvenā būvdarbu veicēja vai apakšuzņēmēja darba ņēmējs, kurš veic darbu būvlaukumā būvdarbu līguma izpildei;
- fiziskā persona, kura reģistrējusies kā saimnieciskās darbības veicēja, ja tā veic darbu būvlaukumā būvdarbu līguma izpildei;
- iekšzemes darba ņēmējs pie darba devēja – ārvalstnieka un ārvalstu darba ņēmējs pie darba devēja – ārvalstnieka, ja tās veic darbu būvlaukumā būvdarbu līguma izpildei;
- persona, kura darbu būvlaukumā būvdarbu līguma izpildei veic darbaspēka nodrošināšanas pakalpojuma saņēmēja labā un vadībā;
- būvuzraugs.

Galvenā būvdarbu veicēja pienākumos ietilpst elektroniskās darba laika uzskaites nodrošināšana būvlaukumā. Apakšuzņēmēja pienākumos ietilpst nodrošināt, ka tā darba ņēmēji vai piesaistītās personas reģistrē savu laiku

60 Par nodokļiem un nodevām (pieņemts 02.02.1995.), 113. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 26 (1995, 18. februāris).

61 Turpat, 115. pants.

EDLUS. Būvlaukumā nodarbinātās personas pienākums, savukārt, ir reģistrēt sava darba laika sākumu un beigas EDLUS.⁶²

Zvērinātu tiesu izpildītāju ieturējumi

Nereti darba devējs par būvniecības nozarē nodarbinātajiem saņem rīkojumu no zvērināta tiesu izpildītāja par ieturējumu izdarīšanu. Atkarībā no parādu piedziņas veida, ieturējumi veicami 30% vai 50% apmērā un darbiniekam saglabājams izmaksājamais atalgojums – 50% no minimālās mēneša algas vai minimālās mēneša algas apmērā. Jebkurā gadījumā saglabājami arī līdzekļi par katru apgādībā esošo nepilngadīgo bērnu.

Būvniecības ģenerālvienošānās nosaka minimālo algu 780 eiro apmērā, taču zvērināts tiesu izpildītājs savas darbības veic saskaņā ar Civilprocesa likumu, tādēļ pēc ieturējumu veikšanas parādniekam saglabājams atalgojums 500 eiro vai 250 eiro, kā arī līdzekļi par katru apgādībā esošo nepilngadīgo bērnu.⁶³

Secinājumi un priekšlikumi

Darba samaksas aprēķināšana ir atbildīgs process. Liela nozīme ir darba laika uzskaites tabelei, kurā jābūt skaidri uzskaitītai informācijai par nostrādāto un nenostādāto laiku. Būvniecības uzņēmumu darbiniekiem tabelē tiek norādīta informācija gan no EDLUS datiem, gan citiem datiem, ja tādi ir.

Svarīgi ir ņemt vērā, ka EDLUS traucējumu gadījumā var tikt uzskaitīti kļūdaini dati vai neuzskaitīti vispār. Arī visas EDLUS uzskaitītās stundas nevar viennozīmīgi uzskatīt par darbinieka nostrādāto laiku, jo darbinieks var būt, piemēram, pusdienu pārtraukumā, bet tajā laikā atrasties būvobjektā. Tāpēc ir būtiski veikt rūpīgu darbinieku uzraudzību, reģistrējoties EDLUS, ieejot un izejot no objekta, lai neveidotos nepamatota novirze uzskaitītajās stundās. Nepieciešams pievērst uzmanību arī tam, lai pēc darba attiecību beigām, darbinieks nodod savu EDLUS reģistrācijas kartīti un neviens cits to neizmanto tu viņa vietā.

Lai mazinātu iespējamo kļūdu risku, būtu ieteicams pārliecināties, ka EDS iesniegtās ziņas par darbiniekiem atbilst reālajai situācijai, t.i., visi

62 Būvnieku darba laika uzskaites sistēma.– <https://www.vid.gov.lv/lv/buvnieku-darba-laika-uzskaites-sistema>.– (Resurss apskatīts 18.06.2022.).

63 Kā veikt ieturējumus no darba samaksas būvniecībā strādājošajiem?.– <https://ifinanses.lv/raksti/darbinieki/tiesibas/ka-veikt-ieturejumus-no-darba-samaksas-buvnieciba-stradajosajiem/17196>.– (Resurss apskatīts 22.06.2022.).

strādājošie darbinieki ir pieņemti darbā un ir norādīti korekti ziņu un profesiju kodi, jo būvniecības profesijās nenodarbinātajiem darbiniekiem nav piemērojamas ģenerālvienošānās prasības.

Ģenerālvienošānās ieviešana nodrošina darbiniekiem lielākas sociālās un darba samaksas garantijas. Darbinieki var rēķināties ar to, ka viņiem netiks noteikta zemāka stundas likme par 4,67 eiro un minimālā alga zemāka par 780 eiro. Tas samazina aplokšņu algu risku, jo darbiniekiem ir lielāka motivācija strādāt oficiālu darbu. Arī piemaksa par atbilstošu izglītību būvniecības nozarē ir laba motivācija, lai darbinieki ietu mācīties un kļūtu par labiem speciālistiem savā profesijā. Tādējādi būvniecības uzņēmumi varētu piesaistīt vairāk šādus darbiniekus. Tas paaugstinātu darbu izpildes kvalitātes rādītājus, darbinieki saņemtu piemaksas, bet izmaksu palielinājums būtu 5% no darbinieku bruto samaksas. Uzņēmumi var arī papildus izstrādāt savu piemaksu sistēmu, piemēram, par labi paveiktu darbu, darba stāžu u.c.

Svarīgi ir arī sekot līdzi tam, kāds ir vidējais atalgojums būvniecības profesijām, lai noturētu sava uzņēmuma konkurētspēju darbinieku nodarbināšanā ar citiem uzņēmumiem. Tāpēc nepieciešams savlaicīgi plānot budžetu. Jārēķinās ar lielākiem izdevumiem arī tāpēc, ka, palielinoties valstī noteiktajai minimālajai algai, būs jāveic ģenerālvienošānās grozījumi, kā rezultātā būvniecības uzņēmumiem būs nepieciešams pārskatīt savu darbinieku stundas tarifu likmes un algas un veikt to palielināšanu.

Summary

In order to make a correct wage calculation and to turn in reports in the corresponding institutions it is necessary to know and follow the respective normative acts. In addition to that there is a general agreement in the construction industry which defines the minimal salary in the industry. There is also a requirement to introduce the EDLUS system for work hour calculation.

The author takes a look at the definition of the salary and its elements: wage, bonuses, other non-financial advantages. The author also analyses overall requirements to calculate a salary – what is needed, what kind of taxes or deductions should be applied.

The specific requirements of the wage calculation in construction industry are analysed in great detail – the general agreement, the usage of EDLUS system, possible deductions due to bailiff orders.

Marija Žolneroviča

Zinātniskais vadītājs: *Mg.iur.* Aigars Sniedzītis

IECEĻOŠANAS ATTEIKUMU PIE ROBEŽAS TIESISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF REFUSAL OF ENTRY AT THE BORDER

Atslēgvārdi: *ieceļošanas atteikums, Šengenas Robežu kodekss, ilgtermiņa vīzas, robežpārbaudes, apdraudējums, draudi.*

Keywords: *refusals at the border, Schengen Border Code, long-stay visas, border checks, threats.*

Viena no robežpārbaūžu pamatfunkcijām ir noskaidrot, vai personas norāda patiesus savas vizītes mērķus un vai tie nerada draudus Šengenas dalībvalstu drošībai. Galvenie šo pārbaūžu pamatelementi ir dokumenta autentiskuma pārbaude, izmantojot informācijas sistēmas, profilēšanu un intervēšanu, kā arī ieceļošanas nosacījumu kontrole. Ņemot vērā pārbaūžu rezultātus, robežsargs pieņem lēmumu, vai personai ir tiesības ieceļot un uzturēties Šengenas dalībvalstu teritorijās. Veicot robežpārbaudi personām, Valsts robežsardzes amatpersonas, konstatējot valsts robežas šķērsošanas nosacījumu neatbilstību, ir tiesīgas atteikt personām šķērsot valsts robežu. Mūsdienu situācija pasaulē ir nestabila. Pašlaik notiek bruņotie konflikti dažādos pasaules reģionos, kas rada iespējamo nelegālās imigrācijas un valsts drošības risku Šengenas valstīm. Ņemot vērā minēto, ieceļošanas atteikumu tiesiskā puse, pamatojums un tiesu prakses izpēte ir svarīga, lai izvērtētu, vai viss atbilst normatīvo aktu prasībām.

Robežpārbaūžu veikšanai pie Šengenas dalībvalstu ārējām robežām ir jānorit atbildīgi, jo katrs robežsargs, kurš veic pasažieru dokumentu pārbaudes, ir atbildīgs par visu Šengenas dalībvalstu iekšējās robežas drošību. Lai noskaidrotu, pamatojoties uz kādiem normatīvajiem dokumentiem tiek veiktas robežpārbaudes attiecībā uz atteikumiem ieceļot, tika izanalizēti starptautiskie normatīvie akti un Latvijas Republikas nacionālās tiesību

normas, kas nosaka robežpārbaudes procedūras veikšanu un pamatojumu robežšķērsošanas vietās.

Tiesiskais regulējums starptautiskajos tiesību aktos

1985. gada 14. jūnijā tika parakstīts Nolīgums starp Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdībām, Vācijas Federatīvās Republikas valdību un Francijas Republikas valdību par kontroles pakāpenisku atcelšanu uz kopīgām robežām.¹ Attiecībā uz trešo valstu pilsoņu pārvietošanās nosacījumiem Šengenas zonā, augstākminētajā nolīgumā ir sniegtas norādes, kā tam ir jāizskatās realitātē. Laikā gaitā, paplašinoties Šengenas zonai (pievienojās jaunas dalībvalsts), bija nepieciešams ieviest detalizētāku likumdošanu attiecībā uz robežpārbaudēm. Ņemot vērā augstākminēto, 2006. gada 15. martā tika parakstīta Eiropas Parlamenta un Padomes regula (EK) Nr. 562/2006, ar kuru ievieš Kopienas Kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām. Šengenas Robežu kodekss Nr. 562/2006 veiksmīgi tika piemērots robežpārbaudēs līdz 2016. gada 8. martam, kad stājies spēkā jauns Šengenas Robežu kodekss 2016/399 (turpmāk – ŠRK), kurš nosaka robežpārbaudes veikšanu un personu pārvietošanos Šengenas zonā.

Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija nosaka, ka katra persona ir personība, neskatoties uz viņas izcelsmi, tautību, ticību. Katrai personai ir tiesības uz brīvu pārvietošanos un savu tiesību izmantošanu saistībā ar ceļošanu. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija izvirza uzdevumu, kuru pildīt jātiecas visām tautām un visām valstīm, lai katrs cilvēks un katrs sabiedrības orgāns, pastāvīgi ievērojot šo deklarāciju, ar apgaismošanu un izglītošanu censtos veicināt šo tiesību un brīvību respektēšanu un, realizējot nacionālos un starptautiskus progresīvus pasākumus, nodrošinātu to vispārēju un efektīvu atzīšanu un īstenošanu kā Organizācijas dalībvalstu, tā arī to jurisdikcijā esošo teritoriju tautās.²

2017. gadā, stājoties spēkā Eiropas Parlamenta un Padomes regulai (ES) 2017/458 ar ko groza regulu (ES) 2016/399 attiecībā uz pārbaužu

1 Konvencija, ar ko īsteno Šengenas nolīgumu (1985. gada 14. jūnijs) starp Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdībām, Vācijas Federatīvās Republikas valdību un Francijas Republikas valdību par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām. (OV L 239, 22.9.2000.), II sadaļa.– [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=CELEX:42000A0922\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=CELEX:42000A0922(02)).– (Resurss apskatīts 12.12.2022.).

2 ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948), preambula.– https://www.vvc.gov.lv/lv/starptautiskie-tiesibu-akti/un-universal-declaration-human-rights-1948?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.tiesibsargs.lv%2F.– (Resurss apskatīts 14.12.2022.).

pastiprināšanu attiecīgajās datubāzēs pie ārējām robežām, būtiski izmainījās robežpārbaudes veikšana pie Šengenas dalībvalstu ārējām robežām. Principā izmaiņas regulā 2017/458 var nosaukt par sistemātisko pārbaudžu ieviešanu. Tas nozīmē, ka visiem pasažieriem, šķērsojot robežu, ir jāveic pārbaudes datubāzēs.

Robežpārbaudes veic robežšķērsošanas vietās, lai nodrošinātu, ka personām un viņu mantām atļauts ieceļot dalībvalstu teritorijā vai izceļot no tās, kas izpaužas ceļošanas dokumentu uzrādīšanā un personas identitātes noskaidrošanā. Robežpārbaudžu piemērošanu personām, kuras izmanto Kopienas tiesības brīvi pārvietoties reglamentē ŠRK II nodaļas 8. panta 2. punkts. Tajā ir minēts, ka visām personām veic sistemātisko pārbaudi, lai pamatojoties uz uzrādītajiem ceļošanas dokumentiem, noskaidrotu viņu identitāti, valstspiederību, paredzētā ceļošanas dokumenta autentiskumu un veiktu tā derīguma pārbaudi, pārbaudot informāciju attiecīgās datubāzēs.³

Veicot personu ieceļošanas nosacījumu kontroli, ieceļojot Šengenas zonā, t.i., nodrošinot robežpārbaudes procedūras, robežsargi vadās pēc Šengenas konvencijā un ŠRK noteiktajiem nosacījumiem un atbilstoši ŠRK 6. panta nosacījumiem, attiecībā uz trešās valsts valstspiederīgā ieceļošanu. Par katru no minēto nosacījumu kontroles neizpildīšanu pie ārējās robežas, Valsts robežsardzes amatpersonām ir tiesības trešo valstu pilsoņiem sastādīt ieceļošanas atteikumus pie robežas. Minētās pamatnostādnes nepārprotami norāda uz robežpārbaudžu pie ārējām robežām nozīmīgumu – veicot robežpārbaudes uz ārējām robežām un lemjot par trešo valstu pilsoņu ieceļošanas likumību, kompetentām iestādēm jāgūst pārliecība, ka robežšķērsojošās personas nerada nelegālās migrācijas risku, kā arī draudus iekšējai drošībai. Sakarā ar augstākminēto var secināt, ka robežpārbaudēm ir liela nozīme. Tātad, analizējot ŠRK nostādnes, var secināt, ka robežpārbaudes procedūras attiecas uz visām Šengenas ārējo robežu šķērsojošām personām neatkarīgi no to valstiskās piederības, atšķirīgs ir tikai šo pārbaudžu apjoms.

Būtiski atzīmēt iespēju izmantot SIS regulu 2018/1862 “Par Šengenas Informācijas sistēmas (SIS) izveidi”. Pamatojoties uz to, Valsts robežsardzes amatpersonas veic trešo valstu pilsoņu pārbaudes SIS. Gadījumā, ja tiek konstatēts, ka trešo valstu pilsonim ir noteikts ieceļošanas aizliegums Šen-

3 Par Savienības Kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām (Šengenas Robežu kodekss). Eiropas Parlamenta un padomes regula (ES) Nr.2016/399. (OV L 77, 23.3.2016.), 2. panta 11. punkts.– <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:32016R0399>.– (Resurss apskatīts 12.12.2022.).

genas teritorijā, tad atbilstoši SIS regulas 24. panta prasībām, Valsts robežsardzes pilnvarotai amatpersonai ir tiesības trešo valstu pilsoņiem atteikt ieeļošanu Latvijas Republikā un Œengenā teritorijā, kā arī neizsniegt vīzu vai jau izsniedzamo vīzu atcelt.⁴

Trešās valsts pilsoņiem, kas neatbilst ŒRK 6. panta 1. punktā izklāstītajiem ieeļošanas nosacījumiem un nepieder pie to personu kategorijas, uz ko attiecas ŒRK 6. panta 4. punkts, atsaka ieeļošanu dalībvalstu teritorijās. Tas neskar īpašos noteikumus par patvēruma tiesībām un starptautisku aizsardzību, uzturēšanās atļaujām vai ilgtermiņa vīzām. Ieeļošanu var atteikt tikai ar pamatotu lēmumu, uzrādot precīzus atteikuma iemeslus. Tādu lēmumu pieņem iestāde, kas saskaņā ar attiecīgo valstu tiesību aktiem ir pilnvarota to darīt. Tie stājas spēkā nekavējoties.

Atteikuma ieeļot standartveidlapu,⁵ ko aizpilda robežsardzes amatpersonas (kuras ir pilnvarotas to darīt) nodod attiecīgajam trešās valsts valstspiederīgajam, kas ar parakstu apliecina, ka ir saņēmis šo veidlapu ar lēmumu par ieeļošanas atteikumu. Personām, kam atteikta ieeļošana, ir tiesības iesniegt pārsūdzību. Pārsūdzības īsteno saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem. Trešās valsts pilsoņiem arī izsniedz rakstisku norādi par kontaktpunktiem, kur var saņemt informāciju par pārstāvjiem, kas saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem ir kompetenti pārstāvēt trešās valsts valstspiederīgo. Šādas pārsūdzības iesniegšana neaptur ieeļošanas atteikuma lēmuma izpildi.⁶

Tiesiskais regulējums nacionālajos tiesību aktos

Latvijas Republikas valsts robežas likumā ir noteikts, ka personas, kas Œķērso ārējo robežu, lai ieeļotu Latvijas Republikā vai izeeļotu no tās, ir pakļautas pārbaudēm robežŒķērsošanas vietās ar mērķi apstiprināt ārējās robežas Œķērsošanas faktu un likumību. Personas valsts robežu Œķērso ar derīgiem eeļošanas un citiem dokumentiem, kuru nepieciešamība noteikta normatīvajos aktos, kas regulē personu ieeļošanas, uzturēšanās, izeeļošanas vai eeļošanas tranzītā kārtību. Trešo valstu pilsoņu ieeļošanu

4 Par Œengenā Informācijas sistēmas (SIS) izveidi. Padomes regula 2018/1862/TI. (L 312/56, 7.12.2018.), 24. pants.– <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:32018R1862>.– (Resurss apskatīts 12.12.2022.).

5 Par Savienības Kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām (Œengenā Robežu kodekss). Eiropas Parlamenta un padomes regula (ES) Nr.2016/399. (OV L 77, 23.3.2016.), V pielikums.– <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:32016R0399>.– (Resurss apskatīts 12.12.2022.).

6 Turpat, 14. pants.

un uzturēšanos Latvijas Republikā atbilstoši savai kompetencei dokumentē un kontrolē Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Valsts robežsardze, Latvijas Republikas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības un Ārlietu ministrijas Konsulārais departaments. Imigrācijas likuma 4. pantā ir definēts, kādiem nosacījumiem ir jāatbilst trešo valstu pilsoņiem, lai tie būtu tiesīgi ieceļot un uzturēties Latvijas Republikā.

Robežsardzes likums nosaka Valsts robežsardzes darbības tiesisko pamatu, uzdevumus, funkcijas un kompetenci, kā arī robežsargu pienākumus un tiesības.⁷ Saskaņā ar šī likuma 15. panta pirmās daļas 3. punktu, robežsargam ir tiesības atteikt personām ieceļot valstī, ja tās nevar uzrādīt derīgus ceļošanas dokumentus. Savukārt Imigrācijas likuma 18. panta trešā daļa nosaka, ka Valsts robežsardzes priekšnieks, ievērojot Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 9. marta regulas Nr. 2016/399 6. panta 5. punkta "c" apakšpunkta nosacījumus, var atļaut ieceļot Latvijas Republikā trešo valstu pilsonim, kurš neatbilst ieceļošanas nosacījumiem. Likums paredz izņēmuma gadījumus, kad Valsts robežsardzes priekšnieks ir tiesīgs atļaut personai šķērsot valsts robežu, gadījumos, kad persona nevar izpildīt valsts robežas šķērsošanas noteikumus.

Imigrācijas likuma 60. pants nosaka,⁸ ka Valsts robežsardzes amatpersonai, pieņemot lēmumu par atteikumu ārzemniekam ieceļot Latvijas Republikā, un ja nav iespējas viņu tūlīt nosūtīt atpakaļ uz valsti, no kurienes viņš ieradies, ir tiesības šo ārzemnieku aizturēt tik ilgi, līdz to var izdarīt, bet ne ilgāk par 48 stundām. Minētais pants nosaka arī gadījumus, kad ārzemnieks ir tiesīgs ieceļot un uzturēties Latvijas Republikā, proti laiku, cik ārzemnieks ir tiesīgs uzturēties Latvijas Republikā, ārzemnieka iekļaušanu to ārzemnieku sarakstā, kuriem ieceļošana Latvijas Republikā aizliegta, kā arī citas ārzemnieku tiesības un pienākumus.

Nevar arī aizmirst par Imigrācijas likuma 61. pantu,⁹ kas nosaka to personu sarakstu, kuriem ieceļošana Latvijas Republikā ir aizliegta. Lēmumu kā tādu var pieņemt iekšlietu ministrs, ārlietu ministrs, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes priekšnieks un Valsts robežsardzes priekšnieks. Personai, kura tiek iekļauta minētajā sarakstā, mēneša laikā pēc lēmuma saņemšanas ir tiesības to pārsūdzēt Administratīvajā apgabaltiesā. Savukārt gadījumos, kad lēmumu

7 Valsts robežsardzes likums (pieņemts 05.11.2020.), II nodaļa// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 223 (2020, 17. novembris).

8 Imigrācijas likums (pieņemts 31.10.2002.), 60. pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 24 (2002, 27. decembris).

9 Turpat, 61. pants.

par iekļaušanu sarakstā pieņēma ārlietu ministrs, lēmums nav pārsūdzams, jo ārzemnieks ir nevēlama persona Latvijas Republikā (*persona non grata*). Tas ir izskaidrojams ar to, ka ārzemnieki ar savu rīcību var apdraudēt Latvijas Republikas drošību vai sabiedrisko kārtību.

Ieceļošanas atteikuma pamats un praktiskā piemērošana

Ieceļošanas atteikumiem pie robežas trešo valstu pilsoņiem ir ļoti būtiska nozīme nelegālās imigrācijas apkarošanā. Valsts robezsardzes amatpersonām, veicot trešo valstu pilsoņu intervēšanu, nepieciešams konstatēt un atpazīt personas patieso ieceļošanas mērķi Šengenas zonā, lai novērstu nelegālās imigrācijas risku. Pretēja situācija ir ar atteikumiem pie robežas Eiropas Savienības pilsoņiem un viņu ģimenes locekļiem. Ņemot vērā to, ka minēto personu kategorijas izmanto tiesības brīvi pārvietoties Šengenas dalībvalstu teritorijā, šķērsojot Eiropas Savienības ārējo robežu, viņiem nepieciešams izpildīt nosacījumu, proti, līdzī jādū derīgiem ceļošanas dokumentiem – pasei vai ID kartei.

Pats pa sevi ieceļošanas process trešo valstu pilsoņiem, kuriem ieceļošanai nepieciešama vīza, sākas Šengenas dalībvalstu vēstniecībās ar vīzas saņemšanu. Atbilstoši Vīzu kodeksa prasībām, saņemot vīzu, trešo valstu pilsoņi var ieceļot Šengenas dalībvalstu teritorijā. Cita situācija ir ar bezvīzu režīma valstu pilsoņiem, kuriem ieceļošanai nav nepieciešama vīza. Galvenais nosacījums ieceļošanai bezvīzu režīma valstu pilsoņiem ir, lai netiktu pārsniegts atļautais uzturēšanās laiks Šengenas teritorijā, kurš ir 90 dienas jebkurā 180 dienu periodā saskaņā ar ŠRK. Te jāatzīmē, ka gan vīzu režīma valstu pilsoņiem, gan bezvīzu režīma valstu pilsoņiem pirms ieceļošanas ir jāatbilst visiem ieceļošanas nosacījumiem saskaņā ar ŠRK un Imigrācijas likumu.

Valsts robezsardzes amatpersonas, sastādot trešo valstu pilsoņiem ieceļošanas atteikumu pie robežas, aizpilda ŠRK V pielikumā¹⁰ esošo standarta veidlapu, norādot atteikuma iemeslu (A – nav derīga ceļošanas dokumenta, B – ir viltots ceļošanas dokuments, C – nav derīgas vīzas vai uzturēšanās atļaujas, D – ir viltota vīza vai uzturēšanās atļauja, E – nevar pierādīt ieceļošanas mērķi, F – jau uzturējās atļauto laiku ES teritorijā, G – nav pietiekamu finanšu līdzekļu, H – ir izdots brīdinājums SIS, I –

10 Regula ar ko groza regulu (ES) 2016/399 attiecībā uz pārbaužu pastiprināšanu attiecīgajās datubāzēs pie ārējām robežām. Eiropas Parlamenta un padomes regula (ES) Nr.2017/458. (OV L 74, 18.3.2017.), V pielikums.– <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lv/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0458>.– (Resurss apskatīts 16.12.2022.).

rada draudu valsts drošībai). Bieži vien trešo valstu pilsoņi, iecerējot Latvijas Republikā, nenorāda savu patieso iecelšanas mērķi, t.i., neievēro iecelšanas nosacījumus. Izvērtējot visus apstākļus, Valsts robežsardzes amatpersonas pieņem lēmumu par atteikumu personai iecerēt Latvijas Republikā, kā arī ja persona ir no vīzu režīma valsts, tad atceļ izsniegto Šengenas vīzu. Atceļot vīzu persona jau saprot to, ka Šengenas valstī vairs netiks, un attiecīgi pieprasa patvērumu Latvijas Republikā. Personai ir tiesības pieprasīt patvērumu, savukārt Valsts robežsardzes amatpersonai ir pienākums pieņemt no personas iesniegumu par patvērumu pieprasīšanu (arī mutiski).¹¹

Izpētot tiesu praksi par atteikumiem iecerēt trešo valstu pilsoņiem secināms, ka sastādītie atteikumi iecerēt nav apstrīdēti tiesā. Bija mēģinājumi apstrīdēt pieņemtos lēmumus par atteikumiem iecerēt Valsts robežsardzes priekšniekam, bet visi tie tika atstāti spēkā, jo nebija pamatojuma lēmumu atcelšanai.¹²

Attiecībā uz atteikumiem iecerēt 2022. gada 5. maijā Eiropas Cilvēktiesību tiesa pasludināja lēmumu lietā *M. A. un citi pret Latviju*, atzīstot iesniegtās sūdzības par nepieņemamām izskatīšanai pēc būtības un izbeidzot tiesvedību.¹³ Iesniedzēju sūdzības bija par Konvencijas 3. panta un 13. panta iespējamiem pārkāpumiem Latvijas Republikā, t.i., personu izraidīšana var radīt Konvencijas 3. panta pārkāpumu, ja pastāv pietiekami liela iespējamība, ka izraidīšanas gadījumā šī persona varētu tikt pakļauta spīdzināšanai. Šajā lietā, ņemot vērā visus apsvērumus, tiesa atzina iesniedzēju sūdzības par Konvencijas 4. protokola 4. panta un 13. panta iespējamajiem pārkāpumiem par nepieņemamiem izskatīšanai.

Saskaņā ar Vīzu kodeksu pastāv Šengenas “C” un “A” kategorijas vīzas, savukārt saskaņā ar nacionāliem tiesību aktiem vēl ir nacionālā “D” kategorijas vīza. Ja robežšķērsošanas vietā “C” un “A” vīzu kategorijas var atcelt pamatojoties uz Vīzu kodeksa 34. panta otro punktu, ja netiek pildīti vīzu saņemšanas nosacījumi, tad ar “D” vīzu atcelšanu nav tik vienkārši. “D” kategorijas vīza jeb ilgtermiņa vīza ir valstu nacionālā vīza (nav Šengenas vīza), kuru Vīzu kodekss neregulē. Eiropas Savienības tiesiskais regulējums attiecībā uz “D” kategorijas vīzām ir Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) Nr. 265/2010 (2010. gada 25. marts), ar kuru Šengenas nolīguma

11 Eiropas migrācijas tikls: Ziņojums par migrācijas un patvēruma situāciju Latvijā 2021. gadā.– PMLP, 39. lpp.

12 VRS Rīgas pārvaldes materiāli.– (Nav publicēti).

13 *M. A. un citi pret Latviju*. 05.05.2022. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Nr.25564/18.– <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/ect-nolemumu-arhivs/ect-nolemumu-mekletajs?author=M.-> (Resurss apskatīts 27.12.2022.).

Īstenošanas konvenciju un regulu (EK) Nr. 562/2006 groza attiecībā uz tādu personu pārvietošanos, kurām ir ilgtermiņa vīzas. Lai novērstu problēmas, ar kurām saskaras trešo valstu pilsoņi, kas kādā dalībvalstī uzturas ar ilgtermiņa vīzām, uz šīm vīzām jāattiecināma līdzvērtības princips starp uzturēšanās atļaujām un īstermiņa vīzām, ko izsniedz dalībvalstis, kuras pilnībā īsteno *Šengenas acquis*. Tādējādi attiecībā uz tās turētāja brīvu pārvietošanos Šengenas zonā ilgtermiņa vīzai vajadzētu būt tādai pašai ietekmei kā uzturēšanās atļaujai.

Neviens Latvijas Republikas normatīvais dokuments nenosaka kārtību, kā var atcelt citu valstu "D" kategorijas vīzu, kā arī "D" vīzas turētājiem nevar atteikt iecelšanu Šengenas dalībvalstu teritorijā saskaņā ar ŠRK 14. panta 1. punktu, proti, personām, kurām ir izdotas ilgtermiņa vīzas, iecelšanas atteikumu sastādīt nevar. Kā otru negatīvo momentu var norādīt, ka "D" kategorijas vīzas Valsts robežsardzes amatpersonas nevar apskatīt Vīzu informācijas sistēmā, kur ir iespēja to darīt ar "C" un "A" kategorijas vīzām. Īstenībā daudzas valstis ir pret to, lai "D" kategorijas vīzas parādītos Vīzu informācijas sistēmā, jo uzskata, ka tās ir nacionālās vīzas, kuras tiek izsniegtas darba vajadzībām un personas, kurām tās tiek izsniegtas, nerada nelegālās imigrācijas risku Šengenas valstīm.¹⁴ Līdz ar to secināms, ka citu valstu "D" kategorijas vīzas atcelšana tuvākajā laikā nebūs iespējama, jo daudzas valstis ir pret šādu rīcību, tādējādi "D" kategorijas vīzas neatcelšana palielina imigrācijas risku Šengenas dalībvalstīs, jo nav tiesību "D" vīzu turētājiem to atcelt, kad vīza tiek izmantota citām vajadzībām.

Izpētot ŠRK un Imigrācijas likumā minētos iecelšanas un uzturēšanās nosacījumus, konstatēts, ka tajos ir vērojamas neatbilstības. Veselības apdrošināšanas polišu esamība/neesamība robežpārbaudes laikā, kas garantē ar veselības aprūpi saistīto izdevumu segšanu, ir tā atšķirība. Ja trešo valstu pilsonis, kurš vēlas ieceļot Latvijā vai šķērsot to tranzītā, robežpārbaudes laikā nevar uzrādīt veselības apdrošināšanas polisi, nepieciešams viņam atteikt iecelšanu Latvijā. Imigrācijas likuma 4. panta pirmās daļas 3. punkts nosaka to, ka lai iecelotu un uzturētos Latvijā, trešo valstu pilsoņiem ir jābūt veselības apdrošināšanas polisei,¹⁵ bet ŠRK nenosaka to, ka iecelējot Šengenas teritorijā, ir nepieciešama veselības apdrošināšanas polise.

14 Schengen Visa Types & Validity.– <https://www.schengenvisainfo.com/schengen-visa-types/>.– (Resurss apskatīts 19.12.2022.).

15 Imigrācijas likums (pieņemts 31.10.2002.), 3.pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 24 (2002, 27. decembris).

Izņemot ieceļošanas nosacījumus, kuri ir noteikti ŠRK Kodeksa 6. panta 1. punktā, robežsargiem ir tiesības pieprasīt apstiprinājuma dokumentus, kuri norādīti ŠRK I pielikumā, kur arī veselības apdrošināšanas polise, kā papildus dokuments, nav norādīta. Sastādot ieceļošanas atteikumus pie robežas, robežsargiem nav tiesību kā vienīgo atteikuma iemeslu norādīt veselības apdrošināšanas polises neesamību, jo ŠRK atteikuma veidlapā arī nav tāda atteikuma iemesla.

Izpētot pieejamo informāciju par veselības apdrošināšanas polisēm, secināms, ka trešo valstu pilsoņiem, saņemot Šengenas ieceļošanas vīzu, viens no nosacījumiem ir veselības apdrošināšanas polises esamība. Minēto kārtību reglamentē Vīzu kodeksa 10. panta g) punkts. Papildus tam Vīzu kodeksa 15. panta 2. punkts nosaka, ka saņemot vīzu, trešo valstu pilsoņi paraksta pieteikuma veidlapā iekļauto paziņojumu, apliecinot, ka apzinās to, ka viņam jābūt ceļojuma medicīniskajai apdrošināšanai attiecībā uz turpmākām uzturēšanās reizēm.¹⁶ Pretējā gadījumā, saskaņā ar Vīzu kodeksa 34. panta 1. punktu, vīza var tikt atcelta, jo nebūs izpildīts viens no nosacījumiem vīzu saņemšanai. Šādos gadījumos vīzas atcelšanas veidlapā tiek norādīts punkts “neesot sniedzis pierādījumu par derīgu ceļošanas medicīnisko apdrošināšanu”.

No minētā secināms, ka trešo valstu pilsoņiem, kuriem ieceļošanai Šengenas teritorijā ir nepieciešama vīza un nav veselības apdrošināšanas polises, vīzu var atcelt saskaņā ar Vīzu kodeksa nosacījumiem. Kas attiecināms uz trešo valstu pilsoņiem, kuriem vīza ieceļošanai Šengenas teritorijā nav vajadzīga (bezvīzu režīms) ŠRK 6. pants neparedz veselības apdrošināšanas polises esamību. No minētā izriet, ka šī prasība nav obligāta. Imigrācijas likuma 68.² pants nosaka, ka par uzturēšanos Latvijas Republikā bez derīga ceļošanas dokumenta, vīzas, uzturēšanās atļaujas, ES pilsoņa reģistrācijas apliecības, pastāvīgās uzturēšanās apliecības, veselības apdrošināšanas polises vai par citu uzturēšanās Latvijas Republikā nosacījumu pārkāpšanu piemēro brīdinājumu vai naudas sodu līdz septiņdesmit naudas soda vienībām.¹⁷ Tādējādi secināms, ka apdrošināšanas polises neesamība personām, kuras uzturas Latvijas Republikā, ir sodāma rīcība.

16 Eiropas Parlamenta un Padomes regula (EK) Nr. 810/2009 ar ko izveido Kopienas Vīzu kodeksu. Eiropas Parlamenta un padomes regula (EK) Nr. 810/2009. (OV L 243, 1./58. lpp.), 15. panta 2. punkts.– <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32009R0810>.– (Resurss apskatīts 16.12.2022.).

17 Imigrācijas likums (pieņemts 31.10.2002.), 68.2 pants// Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs.– Nr. 24 (2002, 27. decembris).

Kā ir norādīts iepriekš, atteikt ieceļot personai, kurai nav veselības apdrošināšanas polises, nevar, bet, ja persona uzturas Latvijas Republikā, sodīt personu ir nepieciešams, kā to nosaka Imigrācijas likums. Kā piemēru var minēt trešo valstu pilsoņus, kuri izceļo no Latvijas Republikas vai izmanto lidostu kā pārsēšanās lidostu (uzturas Šengenas terminālī). Personai atlidojot no Parīzes, lai tālāk dotos uz Stambulu, ir nepieciešama apdrošināšanas polise, kā to nosaka Imigrācijas likuma 4. panta trešā daļa. Pēc Imigrācijas likuma prasībām šajā gadījumā nepieciešams uzsākt administratīvo pārkāpuma procesu pret personu un pieņemt lēmumu par soda piemērošanu pēc Imigrācijas likuma 68.² panta par veselības apdrošināšanas polises neesamību. Valsts robežsardzes amatpersonas var pieņemt lēmumu par soda piemērošanu, bet tas būtu pretrunā ar ŠRK ieceļošanas nosacījumiem, kuros nav norādīts, ka ir jābūt veselības apdrošināšanas polisei, ieceļojot un uzturoties Šengenas teritorijā.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot augstākminēto informāciju, secināms, ka pastāv nianse attiecībā uz personu robežpārbaudes veikšanu saskaņā ar normatīvo dokumentu prasībām. Valsts robežsardzes amatpersonām ir nepieciešams perfekti orientēties normatīvajos dokumentos, lai precīzi un ātri konstatētu personas, kurām ir aizliegts ieceļot Šengenas zonā vai Latvijas Republikā dažādu iemeslu dēļ. 2017. gadā, stājoties spēkā regulai 2017/458 attiecībā uz pārbaužu pastiprināšanu attiecīgajās datubāzēs pie ārējām robežām, būtiski izmainījās robežpārbaudes veikšana. Tas nozīmē, ka visiem pasažieriem, šķērsojot Šengenas ārējo robežu, ir jāveic pārbaudes datubāzēs. Tas ir labs mehānisms, kā nepieļaut nevēlamo vai aizdomīgo personu iebraukšanu Šengenas teritorijā, kur tās var radīt draudus dalībvalsts iekšējai drošībai un sabiedriskai kārtībai.

Valsts robežsardzes amatpersonām, pildot dienesta pienākumus, ir jāpilda virkne normatīvo aktu prasību attiecībā uz personu ieceļošanu, šķērsojot ārējo robežu. Pamata dokuments nacionālajos tiesību aktos attiecībā uz trešo valstu pilsoņu ieceļošanu ir Imigrācijas likums un konkrēti 4. panta prasības, savukārt, galvenais starptautiskais normatīvais dokuments ir Šengenas Robežu kodekss.

Ar citu Šengenas valstu "D" kategorijas vīzām var šķērsot Šengenas ārējo robežu jebkurā robežšķērsošanas vietā, tā ir pielīdzināma uzturēšanās atļaujai. Latvijas Republikas "D" kategorijas vīzas var tikt atceltas, pamatojoties uz Imigrācijas likuma 16. panta trešo daļu, ja personas

nenorāda savu patieso iecelošanas mērķi. Šādos gadījumos ir pamats uzskatīt, ka persona radīs nelegālās imigrācijas risku Šengenas dalībvalstīs. Neviens Latvijas Republikas normatīvais dokuments nenosaka kārtību, kā iespējams atcelt citu valstu "D" kategorijas vīzas, kā arī "D" vīzas turētājiem nevar atteikt iecelošanu Šengenas teritorijā saskaņā ar Šengenas Robežu kodeksa 14. panta 1. punktu.

Izvērtējot Imigrācijas likumā iekļautās normas, secināms, ka, salīdzinot ar Šengenas Robežu kodeksa 6. pantā norādītajiem iecelošanas nosacījumiem, Latvijas Republikas likumdevējs ir atrunājis plašākus un detalizētākus nosacījumus trešo valstu pilsoņu iecelošanas kontrolei Latvijas Republikā, proti, Imigrācijas likumā iekļaujot normu par veselības apdrošināšanas polises nepieciešamību, kas ir pretrunā ar Šengenas Robežu kodeksu.

Ņemot vērā visu augstākminēto, ir nepieciešams veikt grozījumus Šengenas Robežu kodeksa 14. panta 1. punktā un izteikt to šādā redakcijā: "Trešās valsts valstspiederīgajiem, kuri neatbilst 6. panta 1. punktā izklāstītiem iecelošanas nosacījumiem, un nepieder pie to personu kategorijas, uz ko attiecas 6. panta 5. punkts, atsaka iecelošanu dalībvalstu teritorijās. Tas neskar īpašos noteikumus par patvēruma tiesībām un starptautisku aizsardzību". No minētā panta autore rosina izņemt vārdus "ilgtermiņa vīzām". Tas ļautu Šengenas dalībvalstu robežsargiem atteikt iecelošanu savā teritorijā, ja personas ar "D" kategorijas vīzām nevar pamatot savu iecelošanas mērķi. Tādējādi iespējams samazināt nelegālās imigrācijas risku Šengenas dalībvalstīs, identificējot personas, kuras ļaunprātīgi izmanto savas "D" kategorijas vīzas priekšrocības.

Nepieciešams veikt grozījumus Šengenas Robežu kodeksa 6. panta c) apakšpunktā, papildinot to ar vārdiem "personai ir derīga veselības apdrošināšanas polise" vai tieši pretēji – šos vārdus izņemt no Imigrācijas likuma 4. panta trešās daļas, lai iecelošanas nosacījumi Šengenas Robežu kodeksā un Imigrācijas likumā neatšķirtos.

Summary

Carrying out modern border checks for persons crossing the external border of the Schengen member states is of great importance. All this is due to the fact that armed conflicts are taking place in many regions of the world and border guards need to detect and identify people who want to enter and who may threaten the security of the Schengen member states. Entry refusals very important for the security of the Schengen member

states. It is the duty of the border guard of each Schengen member state to turn back persons who do not comply with the entry conditions.

After examining the entry and stay conditions mentioned in the Schengen Borders Code and the Immigration Law, it was found that there are inconsistencies in them. The presence/absence of health insurance policies at the time of border control, which guarantees coverage of health care related expenses, is the main difference.

The article has been developed with the aim of studying the legal and practical aspects of refusal of entry in international and national legal acts, in order to draw conclusions and put forward proposals for solving existing problems.

